

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

En pædagogisk-antropologisk analyse af hjemlighed på et dansk forsorgshjem

Foto: Butterflyblue

Annette Bjerre Thomsen

Between Home and Homelessness

Skriftligt speciale. Pædagogisk antropologi, Aarhus Universitet, Institut for Uddannelse og Pædagogik.

Studienummer 20102975. Eksamenstermin: Forår/sommer 2014

Omfangskrav: 192.000-240.000 anslag. Dette speciales omfang: 225.962 anslag

Vejleder Ida Wentzel Winther

Indholdsfortegnelse

Abstract	3
Kapitel 1. Indledning.....	5
Problemformulering.....	6
Teoretisk og videnskabsteoretisk tilgang.....	7
Læsevejledning	8
Forskningsfelt	9
Kapitel 2. Metode og konstruktion af felt	12
Metodiske overvejelser.....	12
Etiske overvejelser.....	15
Interviews	15
Adgang.....	16
Et andet fokus	16
Granhøjgård	18
Kapitel 3. Hjemløshed og 'beboere'	20
Betegnelsen 'beboer'	20
Hjemløshed	22
Hjemløshed i officiel sprogbrug	22
At være hjemløs.....	23
Kapitel 4. Socialpolitik og normer for 'det gode liv'	25
Hvad er det 'normale', gode liv?	25
Lovgivning og normalisering	28
Det entreprenante selv	30
Delkonklusion.....	31
Kapitel 5. Analyser	32
Den analytiske proces	32
Tid	32
Institutionslogikker	34
Sidder I og ser TV før kl. 12?	37
Indre tid og ydre tid	39

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Delkonklusion.....	41
Rum	43
Foucaults "Andre rum "	43
Materialitetsperspektiv	45
Winthers hjem-kategorier	51
Nøglen.....	54
Delkonklusion.....	57
Normalitet og civilisering	59
Don´t touch me	59
Civilisering	61
Delkonklusion.....	64
Midt-imellem-heden	66
På grænsen mellem ude og inde	66
Den liminale fase	68
Delkonklusion.....	71
Kapitel 6. Konklusion	72
Perspektivering	72
Konklusion.....	72
Bibliografi	75

Abstract

This thesis investigates the ways in which 'home' is present and has an influence on the everyday life of the residents of a shelter for the homeless: An institution intended for a temporary stay, but in some ways furnished, spoken of and experienced as homelike.

The analyses of the thesis have a phenomenological approach, and are based on a three month fieldwork in a Danish shelter. The focus on 'home' did highlight certain things in the everyday life of the shelter residents: *Time*, *space* and *temporality*, and the expectations that some residents have of the *behavior* of other residents, often thinking of themselves as being more 'normal' than the others. These themes became the main concepts of the analyses, together with the *complexity* that is showing in each analysis.

Time has an impact on the everyday life in terms of the temporality of the stay and the institutional time schedules. The time schedules separate the day into the *working hours* and the *leisure time* and thus describe the expected chores at certain times of the day during the weekdays.

Sometimes the residents place themselves outside of these schedules, in a certain time being *in between* work and leisure. The analysis uses the theory of *inner* and *outer time* to show how the perceptions that the residents have of what is appropriate to do at certain times of the day, differ from those of the staff.

Space is being analyzed in two separate ways: in the philosophical terms of the shelter being a certain kind of space; a *heterotopia* which is characterized by being a *space of otherness*. In some ways the shelter can be seen as a kind of *heterotopia of compensation*, but without being so. Using theories of materiality it is shown that space, as the physical surroundings, possesses complexity, for instance by being furnished in a homelike way, but with rules showing that one is not supposed to feel too much at home. Some of the rooms change during the day, with physical changes indicating the changes in what the residents are expected to do. Also *the key* as an object is included in the analysis, showing that it is in some ways a symbol of belonging, but also physically indicates who has access to certain places, since only the staff has keys for offices and depots.

A historical review shows that thoughts of 'the good home' and of civilized behavior, have their roots far back in time, but still have an impact on each of us. It is shown that the residents, though living outside of the norm, have expectations for each other of civilized and normal behavior, and that relations between residents are often complex, as they can find one another annoying and difficult to live with, but nonetheless other residents also provide a realm in which to socialize and this is described by the residents as a sense of home.

Based on the conclusions of these analyses, the complexity is additionally investigated in the analysis of *in-between-ness*, showing that the stay at the shelter in a metaphorical way can be seen as liminality, with the residents being in between what they used to be, and what they will become.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

The main conclusions are:

- Thoughts of the ideal home and of the ideal behavior have an impact on each one of us, and might also be shaping the wishes of some residents wanting, what they describe as a “normal” home in the future.
- The in-between-ness is showing in various ways also in the ways that some residents are exempt from the demands of society wanting citizens to be active individuals, ‘enterprising selves’, but that they are in other ways expected to participate in the chores defined by the institution.
- The shelter is in some ways an institution, and there for not-a-home, but in other ways at the same time a sort of temporary home for the residents.
- Time, space and the expectations for the behavior are all influenced by complexity, and this ambiguity is also present in the comments of the residents not thinking of themselves as homeless, nor as having a home, thus being between home and homelessness.

Kapitel 1. Indledning

TV-stuen, formiddag.

I dag er en anderledes dag på forsorgshjemmet. Personalet har temadag, og derfor er det en fridag uden arbejdstid for beboerne, selvom det er en hverdag. Og der er brunch i stedet for den sædvanlige tidlige morgenmad. Jeg og fem beboere sidder i lædersofaerne og spiser. Der er tændte stearinlys og et fad med små glassten og kastanjer på bordet. Fjernsynet er tændt. Vi ser 'Go' Morgen Danmark' og småsnakker lidt, mens vi drikker kaffe og spiser rundstykker. Som så ofte her i starten af mit feltarbejde er der én, der spørger mig, hvad det er for noget med hjem, jeg undersøger. Vi snakker lidt om det, og de forklarer mig, at de ikke føler sig som hjemløse. "Vi har da tag over hovedet", er der én der siger. Men forsorgshjemmet er heller ikke et rigtigt hjem, det er et "springbræt" og "midlertidigt" forklarer Jane og Frede¹. "Ja, jeg skal sgu' heller ikke pensioneres her" siger Alex og rejser sig og går. (Feltnote)

I Danmark er der cirka 6000 personer, som i statistikker tælles som hjemløse (Benjaminsen & Lauritzen, 2013, s. 9). Dette tal dækker over mennesker, som er hjemløse på mange forskellige måder. Nogle overnatter hos venner eller bekendte, andre sover på gaden, i opgange, kolonihavehuse eller andre tilgængelige steder eller, for en enkelt nat af gangen, på en madras på en natvarmestue eller et nød-herberg. En større gruppe opholder sig i kortere eller længere tid på et forsorgshjem. Det er denne gruppe blandt de hjemløse, som er i fokus i dette speciale.

Politisk har der været et vist fokus på hjemløse og andre socialt udsatte de senere år, og der har været en række tiltag for dels at få flere i egen bolig, dels at få flere udsatte bragt nærmere arbejdsmarkedet (se bl.a. Rambøll & SFI, 2013). Sideløbende med dette har der været et fokus, både politisk og i medierne, på de borgere, der er arbejdsløse, og som tilsyneladende vil undgå at arbejde, som for eksempel 'Dovne Robert'². Dette kan ses som et eksempel på en generel samfundsudvikling, som den engelske sociolog Nikolas Rose beskriver: En udvikling, hvor tendensen går i retning af at samfundet kræver af borgerne, at de alle skal være aktive, ansvarstagende individer, og hvor hver enkelt er forpligtet til at forsøge at blive en bedre udgave af sig selv og øge sin livskvalitet (Rose, 1992, s. 142). Dette ideal kan være svært at leve op til, hvis man har komplekse problematikker, som sindslidelser, misbrug, økonomiske problemer og dårligt helbred, som mange hjemløse har. Disse faktorer kan i kombination gøre det vanskeligere at overkomme sin livssituation og tage aktivt ansvar.

Feltnoten, som indledte dette kapitel, stammer fra mit feltarbejde på et forsorgshjem og illustrerer, at man som beboer på et forsorgshjem er i en særlig situation. Beboerne opholder sig på en institution for folk uden et hjem og bliver i visse henseender defineret som hjemløse samtidigt med, at det ikke nødvendigvis er sådan, de ser sig selv. Og de har *tag over hovedet*, men ved samtidigt, at det er et midlertidigt ophold, ikke et blivende hjem. Beboerne lever midlertidigt tæt sammen med

¹ Alle personer og steder omtalt i specialet er anonymiseret.

² En dansk kontanthjælpsmodtager, som i 2012 blev meget omtalt efter at han offentligt udtalte, at han hellere ville leve på overførselsindkomst end at tage arbejde, som ikke var meningsfyldt. Dette skabte debat både politisk og i medierne om, hvorvidt der er tilstrækkeligt med incitament til at arbejde frem for at modtage kontanthjælp.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

andre og må forholde sig både til de andre beboere og til de regler, som findes på stedet, og som de må indrette sig efter.

I løbet af feltarbejdet observerede jeg en række forhold, som har dannet baggrund for dette speciales analyser. Mit fokus var *hjemlighed*, inspireret af den danske kultursociolog Ida Wentzel Winthers forskning. Winther beskriver blandt andet, at man kan *føle sig hjemme* og *gøre sig det hjemme* andre steder end i et konkret hjem. Jeg blev inspireret til at se på hjemlighed i omgivelser, som ikke er et hjem, men et *forsorgshjem*, en type af institution, som er beregnet til et midlertidigt ophold. Dermed havde jeg et bestemt fokus med mig i feltarbejdet; et fokus, som jeg åbent fortalte personale og beboere om.

Dette fokus på hjemlighed gav mine observationer en bestemt retning, og derigennem blev jeg opmærksom på at bestemte elementer gik igen i mine feltnoter fra hverdagen på forsorgshjemmet. Det, som jeg igen og igen lagde mærke til, var tidens betydning, rummene og de fysiske omgivelser, det midlertidige, og de forventninger, som beboerne havde til hinandens opførsel. I analyserne vil jeg derfor bruge begreberne *tid*, *midlertidighed* og *rum* samt i forhold til den opførsel, beboerne forventer af hinanden, inddrage idealforestillinger om *civilisering*.

I løbet af analysearbejdet var der yderligere et aspekt, der trådte frem: At tiden på forsorgshjemmet er en tvetydig og ambivalent tid, hvor beboerne befinder sig midt imellem hjemløshed og det at have et hjem. Mange af beboerne så, som nævnt i det empiriske eksempel, ikke sig selv som hjemløse, og gav tydeligt udtryk for dette. Selvom de i officielle statistikker tælles som 'hjemløse', gav de udtryk for, at for dem var *hjemløse* folk, der var i en mere udsat situation, end de selv var. Men selvom de ikke ser sig selv som hjemløse, betyder det ikke nødvendigvis, at de føler sig hjemme. Beboerne havde varierende opfattelser af forsorgshjemmet, hvor det for nogle var en form for hjem og for andre meget langt fra at være hjemligt. Men et gennemgående træk var, at mange understregede, at det var *midlertidigt*, *et springbræt*, et skridt på vejen videre. Mange gav udtryk for, at de regnede med snart at have et hjem igen, og at det de ønskede var et hjem, som var "sådan normalt". Jeg vil derfor undersøge, hvor *idealforestillinger om hjem* stammer fra.

Problemformulering

Jeg ønsker derfor at analysere hjemligheden på forsorgshjemmet ud fra følgende spørgsmål:

Hvordan får tid og rum betydning for beboernes ophold på forsorgshjemmet?

Hvordan har idealforestillinger om hjem og om civiliseret opførsel indvirkning på forsorgshjemmets hverdag, og hvor stammer disse idealer fra?

Min antagelse er, at tiden på forsorgshjemmet er en tid, hvor visse samfundskrav er sat ud af kraft, hvor tingene gøres på andre måder og hvor der er andre forventninger end i øvrige livssituationer. Og at det er et sted, hvor beboerne forventes at opføre sig på bestemte måder og leve op til bestemte krav. Der er forventninger både fra personale og fra de øvrige beboere om, hvordan man skal være til stede og opføre sig. Og som tidligere nævnt så mange beboere ikke sig selv som hjemløse, men heller ikke som havende et hjem. Jeg vil derfor analysere opholdet på forsorgshjemmet ud fra antagelsen, at det er en særlig periode af det, jeg kalder *midt-imellem-hed*.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Mit studie befinder sig i feltet pædagogisk antropologi, som ifølge den danske lektor i pædagogik Ulla Ambrosius Madsen bliver til "i krydsfeltet mellem de to videnskabsdiscipliner", hvor antropologien leverer teorier og begreber til en analyse rettet mod det pædagogiske felt (Madsen, 2004, s. 8). Det er således en analyse af social og kulturel praksis i et felt, hvor blandt andet dannelse og opdragelse finder sted. Pædagogisk antropologi handler også om dekonstruktion af kulturelle selvfølgeligheder (ibid, s. 9), og min undersøgelse skriver sig dermed ind i feltet både gennem analyser af selvfølgeligheder på forsorgshjemmet, og gennem et fokus på beboerne, som har deres hverdag på et sted med en pædagogisk praksis, der præger deres dannelse, og har forventninger til deres deltagelse i den daglige praksis.

Specialet bidrager til forståelsen af et forsorgshjem som et sted, der både er en institution og i visse henseender også kan opfattes som et hjem. Mit fokus på hjemlighed, og analyserne af den indflydelse som tid, rum og idealer om hjemlighed og civiliseret opfattelse har på opholdet på et sådant forsorgshjem, kan bidrage med et nyt perspektiv. Oftest vil fokus for de ansatte ligge på det pædagogiske arbejde, og på at få hverdagen til at fungere, både for den enkelte beboer og for beboergruppen som helhed. Både i kraft af at være en udenforstående, og gennem mit blik på hverdagen med et andet fokus, hvor hjemligheden er det styrende, håber jeg at kunne give et andet perspektiv på beboernes hverdag på et forsorgshjem.

Teoretisk og videnskabsteoretisk tilgang

Jeg vil basere analyserne på følgende teoretikere:

- Den danske kultursociolog Birte Bech-Jørgensen, som i et hverdagslivsperspektiv har analyseret hjemløses fornemmelse for tid og rum, har givet inspiration til min brug af begrebet *tid* og til analyser ud fra *indre og ydre tid*.
- De danske antropologer Eva Gulløv og Susanne Højlund tilbyder en række kategorier, som jeg vil benytte til en analyse af *rum* og *materialitetens betydning*. De materielle forhold kan ifølge Gulløv og Højlund for eksempel *understøtte formål, markere kriterier for relevans* og *fastholde opdelinger i kategorier*.
- Den franske filosof Michel Foucaults teori om *rum* og om *utopier* og *heterotopier* vil jeg benytte i en analyse af rum i en mere filosofisk betydning og til at se på det særlige ved den type af 'rum', som et forsorgshjem er.
- Den tyske sociolog Norbert Elias' teori om *civilisering* vil jeg benytte i en analyse af idealer om civiliseret opførsel.
- Den tyske filosof Walter Benjamins tanker om *loggiaer* og den britiske antropolog Victor Turners begreb *den liminale fase* vil jeg benytte i en analyse af midt-imellem-heden, hvor det tvetydige i opholdet og den udefinerede hverken/eller-position træder frem.
- Til at forstå baggrunden for nutidens *idealforestillinger om hjem* og den historiske udvikling i sociallovgivningen vil jeg trække på teori fra den danske historiker Karin Lützen og den danske socialforsker Tina Ussing Bømler.
- Endvidere vil jeg inddrage Winthers hjemlighedsforskning, herunder *hjemkategorier* og begrebet *at hjemme den*, som jeg vil inddrage i analysen af rum.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

- Som en baggrund for at forstå forsorgshjemmet som en institution, vil jeg ud fra Gulløvs forskning beskrive *institutionslogikker*, som er en række fælles forestillinger, som der sjældent reflekteres over, men som dagligt praktiseres.

Min tilgang er empirisk baseret og er primært inspireret af fænomenologi og hverdagslivssociologi, nærmere betegnet den fænomenologiske sociologi, som har Alfred Schutz som ophavsmand. Schutz beskriver ifølge Bech-Jørgensen *den naturlige indstilling*, som er blevet et kendetegn for hans teori om hverdagslivet, som en *common sense* indstilling. Dvs. at "Min verden forekommer naturlig og givet" (Bech-Jørgensen, 2005, s. 8). Ifølge Bech-Jørgensen har den naturlige indstilling "rødder i et kulturelt og socialt frembragt lager af viden, som vi uden at lægge mærke til det trækker på, når vi genskaber hverdagslivets selvfølgeligheder" (Bech-Jørgensen, 2005, s. 9). Men troen på hverdagslivets selvfølgeligheder kan også suspenderes. Det kan ske ved reflektiv distancering eller i "usædvanlige situationer" eller på fremmede steder, hvor vi bliver opmærksomme på forskellen mellem "kendte og ukendte normer og skikke" (ibid.). Suspensionen kan også anvendes metodisk, når man som forsker forholder sig videnskabeligt til hverdagslivets begivenheder (ibid.). Denne forudsætningsløshed er et analytisk ideal, som man kan stræbe efter, men som ikke nødvendigvis kan opnås (Bech-Jørgensen, 2005, s. 10)

Læsevejledning

Efter dette indledende kapitel følger kapitel 2, som omhandler det feltarbejde, som specialets analyser bygger på. Kapitlet er dels en beskrivelse af feltarbejdets forløb, dels af metodiske og etiske overvejelser. Sidst i kapitlet følger en beskrivelse af den konkrete felt; forsorgshjemmet Granhøjgård.

Kapitel 3 indledes med en argumentation for mit valg af betegnelsen 'beboere', og derefter følger en beskrivelse af hjemløshed, dels i officiel sprogbrug, dels i en mere filosofisk forstand; hvad er det, man er 'løst fra', når man er hjem-løs?

Kapitel 4 har et dobbelt formål. Første halvdel af kapitlet beskriver den historiske baggrund for de forestillinger, der ligger i os alle, om hvad 'det gode hjem' er, og hvordan man bør leve sit liv. Det er forestillinger som således også ligger i beboerne på forsorgshjemmet, selvom de lever et liv, som ligger udenfor normen. Anden halvdel af kapitlet beskriver den historiske udvikling i hjælpen til de mest udsatte borgere, og slutter af med at inddrage de forventninger, der er til samfundsborgere i nutiden, hvor det forventes at man er et aktivt, ansvarstagen individ.

Derefter følger kapitel 5, som er specialets analyser. Hver analyse består af dels empiriske eksempler og beskrivelser, dels relevant teori, som inddrages undervejs og kobles til empirien. Hver analyse rundes af med en delkonklusion. I de tre første analyser; *tid*, *rum* og *normalitet og civilisering* træder kompleksitet og flertydighed frem i forskellige former. I en fjerde analyse af midt-imellem-heden uddybes denne kompleksitet.

Til sidst følger kapitel 6, som er specialets konklusion.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Forskningsfelt

Det forskningsfelt, min undersøgelse skriver sig ind i, er et komplekst felt med flere forskellige indfaldsvinkler. Det breder sig over forskningsområder som socialt udsatte, hjemløshed, socialt arbejde, hjem og hjemlighed samt institutionaliserede hjem. I dette kapitel vil jeg præsentere et udsnit af den forskning, der findes inden for disse områder, og som dels har givet mig en baggrundsviden om feltet, dels har været en teoretisk inspiration. Først vil jeg fokusere på forskning om hjemløshed og socialt udsatte, delt op i dels den antropologiske og sociologiske forskning, dels forskning inden for andre fagområder, og datamateriale om hjemløshed. Dernæst følger forskningsfeltet om hjemlighed, og til sidst feltet omhandlende institutionaliserede hjem.

Der findes en lang række nationale og internationale undersøgelser, som har beskæftiget sig med hjemløse og socialt udsatte. (Se f.eks. Glasser & Bridgman(1999), Boydell, Goering, & Morell-Bellai(2000), Hopper(2003), Levinson(ed.) (2004) og Koegel(1992)). Jeg har dog her valgt at fokusere på de undersøgelser, der er relateret til danske forhold.

I dansk sammenhæng eksisterer der en del forskning i hjemløse og socialt udsatte. Bl.a. har den danske antropolog Charlotte Siiger beskæftiget sig med hjemløshed ud fra flere vinkler. Hun har i sit kandidatspeciale *I en god sags tjeneste*(2004) fokus på mødet mellem gadesygeplejersker og hjemløse, blandt andet på de to parter selvforståelse og på idealet om et ligeværdigt møde (Siiger, 2004). I ph.d.-afhandlingen *Politik og praksis i hverdagen*(2010) fokuserer Siiger på socialarbejderes praksis på boformer for hjemløse ud fra tanken, at de "[...]judgør det yderste led i socialpolitikken – der hvor intentioner tænkes omsat til handling." (Siiger, 2010, s. 218). Siiger inddrager bl.a. socialarbejdernes indbyrdes relationer, boformernes selvforståelse og fortolkningen af de autoriserede politikker, herunder håndteringen af de dilemmaer, som socialarbejderne håndterer i deres hverdag, som f.eks. balancegangen mellem at overholde regler og tage individuelle hensyn til beboerne.

Den danske antropolog Bagga Bjerger har blandt andet beskæftiget sig med svagtstillede metadonbrugere, og har i sit speciale fokus på relationerne mellem forestillinger og praksis i forhold til dilemmaer og udfordringer ved at indføre empowermenttankegangen blandt disse brugere. Bjergeres tilgang er en anden end min fænomenologiske tilgang og hendes fokus ligger på brugerinddragelse og empowerment. Men Bjergeres studie kan give et væsentligt indblik i en tilgang til borgere med et liv præget af misbrug, dårligt helbred og boligproblemer, som har mange fællestræk med beboergruppen på Granhøjgård. Bjerger konkluderer blandt andet at brugerne har svært ved at leve op til forventningerne i empowermenttilgangen, men at de alligevel formår at gøre sig gældende i den daglige praksis på andre måder (Bjerger, 2005).

Jeg har især været inspireret af Bech-Jørgensen, der gennem et hverdagslivsperspektiv har beskæftiget sig med folk, der på forskellige måder er marginaliserede. Bech-Jørgensen har blandt andet studeret arbejdsløse unge kvinder og deres hverdagsliv (Bech-Jørgensen, 1994), og beskæftiget sig med normalitets- og udstødningsprocesser (Bech-Jørgensen, 1999). Især har Bech-Jørgensens undersøgelse af hjemløses erfaringer omkring tidsstrategier og tvetydige perioder, været inspirerende. Undersøgelsen var en del af et forskningsprojekt i "Det kvalificerede hverdagsliv",

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

som havde til formål at beskrive udstødte menneskers hverdagsliv. Bech-Jørgensen inddrager blandt andet mødet mellem socialarbejdere og hjemløse (eller "usædvanlige mennesker", som er Bech-Jørgensens foretrukne udtryk), og de "ruter og rytmer" som er en del af hverdagen for de hjemløse, som indretter hverdagen efter åbningstiderne på væresteder og varrestuer. Desuden beskrives de "usædvanlige tidsstrategier", som sætter de hjemløse i stand til dels at skabe overgange mellem livet på gaden og de offentligt ansattes verden, dels at skabe en fælles tid, som gør, at de hjemløse ved, hvor de kan finde hinanden hvornår (Bech-Jørgensen, 2003)

Også inden for andre fagområder end antropologien, er der relevant forskning om hjemløshed, blandt andet kan nævnes Preben Brandt, som er dr. med³. Brandt har både arbejdet i praksis og forsket inden for området socialt udsatte, tiggeri, og hjemløshed og dens konsekvenser, og tilbyder dermed en mulighed for en baggrundsviden om feltet. (Se for eksempel Brandt 2004 og 2009).

Den danske psykolog Kasper A. Kristensen har i ph.d.-afhandlingen "Hjemløshed og personlig livsførelse" beskæftiget sig med hjemløshed som en kompleks social problematik, som også viser sig i den enkeltes personlige liv. Kristensen fokuserer primært på de, som overnatter på gaden og interesserer sig mere for den enkelte person i et psykologisk perspektiv, end den antropologiske forskning gør (Kristensen, 2008).

Et indblik i en specifik type af hjemløse kan man få gennem Dorte Caswell og Ida Schultz' speciale på socialvidenskab: *Folket på gaden – om posefolket og gadepraktikken*. Caswell og Schultz beskæftiger sig med posefolket, der beskrives som mennesker, der hver især lever afsondret fra andre hjemløse, og som bærer deres ejendele med sig i plastikposer, samt med den måde, som posefolket bruger det offentlige rum på (Caswell & Schultz, 2001).

SFI, det Nationale Forskningscenter for Velfærd, har et omfattende data- og analysemateriale om socialt udsatte, hjemløshed og om strategier til bekæmpelse af hjemløshed (Benjaminsen & Lauritzen, 2013) og (Rambøll & SFI, 2013), der kan bruges som et statistisk baggrundsmateriale på hjemløshedsområdet.

Mit oprindelige udgangspunkt i feltarbejdet var 'hjem', og inden for dette felt er Winthers forskning om hjem og hjemlighed væsentlig. Winther beskriver hjemlighed i det moderne samfund, hvor vi lever i spændingsfeltet mellem det globaliserede samfund med hastige forandringer på den ene side, og et konkret hverdagsliv med gentagelighed og træghed på den anden side (Winther, 2004, s. 8). Winther analyserer hjemlighed med udgangspunkt i et feltarbejde blandt 10-11-årige børn, og udvikler fire hjemkategorier, som jeg vil beskrive og benytte i analyser.

De danske antropologer Mark Vacher, Kirsten Marie Raahauge og Inger Sjørlev har også beskæftiget sig med hjem og med det at være afskåret fra eller miste sit hjem (Vacher, 2006). Deres undersøgelse tog blandt andet udgangspunkt i empiri fra Seest, hvor en stor gruppe danskere mistede deres hjem meget pludseligt i forbindelse med en fyrværkeriulykke i 2004. En af undersøgelsens pointer er, at hjemmet er en praksis, som er en integreret del af en selv, og at det derfor kan være en voldsom oplevelse at miste sit hjem (Vacher, 2006)

³ og desuden tidligere formand for rådet for socialt udsatte, socialoverlæge og initiativtager til projekt UDENFOR

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Et andet studie, som beskæftiger sig med hjem og hjemfølelse, er Carsten Schjøtt Philipsens ph.d.-afhandling, som blev forsvaret i 2013. Jeg blev først bekendt med den efter mit feltarbejde var udført og efter, at jeg havde besluttet at fokusere på hverdagen på forsorgshjemmet mere end på hjemløshed og hjemlighed generelt. Umiddelbart ligger Philipsens tanker om at benytte hjemløses erfaringer som en indgangsvinkel til at forstå hjemfølelse tæt op af min oprindelige tanke. Philipsens fokus er dog ikke på hjemløsheden som sådan, men på hvad hjemfølelse er, og hvordan den etableres, og hjemløsheden bliver blot et middel til at indkredse dette (Philipsen, 2013).

Et andet forskningsområde (som til dels er overlappende med hjemlighedsforskningen) er antropologisk forskning i forskellige typer af institutioner, der enten er tænkt som hjem-erstatning eller som er en midlertidig form for bosted. Blandt andet har den danske antropolog Susanne Højlund undersøgt hjemlighed på små døgninstitutioner for børn (Højlund, 2009). Højlund har fokus på, hvad ideen om hjem betyder for anbragte børn, og konkluderer blandt andet at pædagogerne iscenesætter *hjem*, mens børnene efterspørger *rigtige voksne* og ægte relationer. De hjemlighedsidealiser, som findes på børnenes døgninstitutioner, kan også ses på forsorgshjemmet, men i en anden form, da det ikke er meningen at beboerne på forsorgshjemmet skal blive boende i længere tid, mens børnene ofte har et fast opholdssted i mange år.

Den danske antropolog Sigrid Knap har beskæftiget sig med en anden type af institution. Knap beskriver i sin specialeafhandling fangesocialitet i et dansk fængsel. Knaps studie er interessant i denne sammenhæng, da fængslet har visse træk til fælles med forsorgshjemmet. Knap inddrager forskellige aspekter ved fangesocialiteten, og benytter blandt andet begreberne tid, midlertidighed og hjem, som også indgår i mine analyser. Jeg inddrager derfor Knaps studie som et sammenligningsgrundlag (Knap, 2005).

Specialet *Det her er jo ikke et hotel*, skrevet af pædagogisk antropolog Line Sofie Birkelund Rodsten, omhandler også et institutionaliseret bosted; et "Hus" for udenlandske, handlede kvinder. Rodsten fokuserer blandt andet på, hvorvidt Huset kan ses som et institutionaliseret hjem eller en hjemlig institution. Der er derved en del paralleller til mit felt, om end der er en anden baggrund for, at kvinderne opholder sig der (Rodsten, u.d.).

Jeg har således været inspireret af flere forskellige forskningsområder i min vidensdannelses- og analyseproces. Mit felt lægger sig lidt forskudt og samtidig lidt overlappende med mange af disse felter, og skaber således en viden, der giver et nyt perspektiv på hjem og hjemløshed. Analysen af hjemlighed særligt på et forsorgshjem bidrager med et nyt perspektiv på hjemlighedsforskningen, og hjemlighed er et supplerende fokuspunkt i forhold til hjemløshedsforskningen.

Kapitel 2. Metode og konstruktion af felt

Min specialeproces startede som en interesse for hjemlighed. Og mere specifikt hjemlighed i andre omgivelser end i den form, den findes i hos den gennemsnitlige dansker. Ifølge de danske antropologer Kirsten Hastrup, Cecilie Rubow og Tine Tjørnhøj-Thomsen er det nødvendigt før et feltarbejde at afveje fordele og ulemper ved forskellige lokaliteter og overveje, hvor det er muligt at få adgang (Hastrup, Rubow, & Tjørnhøj-Thomsen, 2011, s. 35). Mine praktiske overvejelser gik i første omgang på, hvor jeg kunne opsøge de mennesker, jeg gerne ville i kontakt med. Om jeg skulle prøve at få kontakt til folk, som overnatter på gaden, eller om jeg i stedet skulle vælge en tilgang, hvor jeg kunne have en tilknytning til et fysisk sted igennem hele feltarbejdet, for eksempel til en varmestue eller et forsorgshjem. Mit valg blev et forsorgshjem, hvor beboerne er hjemløse, men har en fast tilknytning til et sted, hvor de overnatter hver nat. Der var således et konkret fysisk sted at udføre feltarbejdet og et konkret sted at møde informanterne. Det var primært beboerne og deres oplevelser, der var mit fokuspunkt, men også ansatte på forsorgshjemmet, tidligere beboere og folk i aktiveringsprojekter indgik i felten, og gav mig indblik i forestillinger om hjem.

Jeg kontaktede et forsorgshjem skriftligt, og jeg blev derefter inviteret til en samtale, hvor forstander og souschef deltog. Det var de to personer, der besluttede, at jeg kunne få tilladelse til at lave mit feltarbejde på forsorgshjemmet, og det var kun dem, jeg havde kontakt med, inden jeg startede på selve feltarbejdet. Det var derfor i høj grad de to, som var mine formelle gatekeepere, og jeg var opmærksom på, at det ville kunne få en betydning for min indtræden i felten. Selvom man har en tilladelse til at være til stede, indebærer det langt fra, at alle er indforstået med, at man er der (Davies, 1999, s. 50). Jeg fik således formelt lov til at opholde mig på stedet, men jeg kunne i princippet ikke vide, om beboerne syntes, at min tilstedeværelse var i orden. Jeg havde dog ikke haft mulighed for at møde beboere for at spørge dem om deres holdning til, at jeg var der. Jeg valgte i stedet at understrege over for beboerne, at det naturligvis var fuldstændig frivilligt at tale med mig. Og jeg respekterede, at der var enkelte, der tilsyneladende undgik mig i starten.

Metodiske overvejelser

Feltarbejdet var i vid udstrækning baseret på deltagerobservation og dermed på muligheden for at indgå i hverdagen. 'Deltagerobservation' er et sammensat og modsætningsfyldt ord, idet deltagelse på den ene side kræver, at man involverer sig og deltager aktivt, mens observation på den anden side kræver at man distancerer sig og er mere passivt observerende. Både fra feltarbejde til feltarbejde og i løbet af det enkelte feltarbejde vil det variere i hvilken grad, man deltager og observerer (Hastrup, Rubow, & Tjørnhøj-Thomsen, 2011, s. 31). Da deltagerobservation var min primære metode, var jeg i høj grad afhængig af, at jeg fik lov til at deltage i et eller andet omfang, og at jeg kunne skabe kontakt til beboerne. I denne type af studie har informanterne en meget central betydning (Davies, 1999, s. 78), og det var derfor meget afgørende, om der var nogle af beboerne, der ville tale med mig, idet den første kontakt kan åbne nogle døre videre til andre informanter, mens det også kan lukke andre (ibid.). Forhandlingen om tilladelse til at deltage sker på mange niveauer (Hastrup, Rubow, & Tjørnhøj-Thomsen, 2011, s. 61), og jeg vidste, at jeg også måtte få beboernes (uformelle) accept for at kunne deltage. Jeg ville ikke kunne deltage *som* beboer, men jeg håbede at kunne finde en plads, hvor jeg kunne deltage i visse sammenhænge.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Når man starter et feltarbejde har man ikke en forud defineret plads, man må selv skabe den. Den danske antropolog Kirsten Hastrup beskriver, hvordan man ikke kan få en hvilken som helst plads i felten, men at man dog må indtage en eller anden relevant plads: "Deltagelse forudsætter, at man indtager en plads i den studerede verden; det er ikke alle pladser, der åbner sig for feltarbejderen. Man må tage dem, der tilbyder sig" (Hastrup, 2010, s. 71). Min indgangsvinkel blev det praktiske arbejde, da det var et sted, hvor det var muligt at deltage aktivt. På mine første dage i felten var der sygdom blandt de faste beboere på køkkenholdet, så her var plads til, at jeg deltog i høj grad. Så køkkenet blev mit faste holdepunkt, og det var givende på flere planer. Dels gav det konkrete samarbejde en mulighed for at tale med de beboere, der arbejdede i køkkenet, og dels var køkkenet et centralt sted i huset, både på visse måder i rent fysisk forstand og især i overført betydning. Mange lagde lige vejen forbi for at hente en kop kaffe, for at få en snak med køkkendamen eller for at se hvilken mad, der blev lavet til frokost. Dermed blev det muligt for mig at få mange uformelle hilse-på-hinanden-snakke, og jeg blev synlig i huset.

Da de to køkkenmedhjælpere blev raske, var der i mindre grad plads til mig i køkkenet, så jeg søgte de andre arbejds hold. Specielt opholdt jeg mig meget i haven. Her var ikke personalestyring, så det var de beboere, der havde mest erfaring på haveholdet, der foreslog, hvad der skulle gøres. Ofte gav det også anledning til småsnakke med andre beboere, der lige kom gående over gården eller sad udendørs for at ryge.

På de øvrige tidspunkter, når *arbejdstiden* var overstået, opsøgte jeg de forskellige steder, hvor beboerne opholdt sig. Blandt andet var det at se TV en uformel måde at være sammen på. Det gav mulighed for lidt småsnak om det program, vi så, så det blev en 'ufarlig' start på en samtale. Et andet sted, jeg havde mange snakke, var ved bordet i gårdhaven, hvor rygerne ofte opholdt sig. Det så ud til, at det blev accepteret, at jeg opholdt mig der, selvom jeg ikke røg, men ofte tog jeg i stedet en kop kaffe med ud og satte mig. Men da det blev koldere senere på året, flyttede rygerne til rygeskuret, og der var et ikke på samme måde naturligt, at jeg opholdt mig. I denne sammenhæng var det en ulempe, at jeg ikke røg. Jeg prøvede en del gange at opsøge stedet, men samtalerne stoppede, når jeg kom. Og efterhånden, som det blev koldere i vejret, opholdt rygerne sig kun ude i ganske kort tid, så skyndte de sig ind i varmen igen. Så jeg opgav at bruge tid der.

Min strategi var at deltage i så høj grad som muligt i alt, hvad der foregik på fællesarealerne; arbejdsopgaver, billardspil, avislæsning, småsnakke, morgenmøder og måltider. Og når det kunne lade sig gøre, kom jeg om aftenen og deltog i det ugentlige beboermøde, som er det forum, hvor beboerne kan planlægge, træffe beslutninger og komme med ønsker til ændringer. Jeg placerede mig så vidt muligt, hvor beboerne var. Ved de fleste måltider spiste beboere og personale sammen i spisestuen, men ved formiddagsmåltidet, hvor de spiste hver for sig, sad jeg sammen med beboerne, ofte sammen med dem, jeg var på arbejds hold med den pågældende dag. Og til beboermøder placerede jeg mig så afslappet som muligt, gerne i en sofa, langt væk fra det bord, hvor personale og den beboer, der var ordstyrer, sad. Efterhånden som jeg følte mig accepteret og opdagede, at jeg havde ret frie muligheder, var der også dage, hvor jeg fravalgte arbejds holdene og i stedet brugte tid på at snakke i længere tid med en enkelt beboer eller på at gå med en tur i Aldi, hvis der var én der inviterede mig med.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

For at få indblik i hverdagen var jeg til stede i huset på så forskellige tidspunkter, som det var muligt. Jeg tilbragte flest timer der i hverdagene i dagtimerne, men også i weekender og på både almindelige aftener og de aftener, hvor der var beboermøder. Jeg overnattede der ikke, og adskilte mig således på endnu en måde fra beboerne, idet de er til stede størstedelen af døgnet, mens jeg tog hjem til et andet sted hver eftermiddag eller aften. Der var flere grunde til mit fravalg. Dels havde jeg ikke fået en formel tilladelse til at opholde mig der om natten⁴, dels var det en begrænsning, at der oftest var fyldt op på alle værelser inklusiv det værelse, som var beregnet til akut opståede behov. Jeg fravalgte derfor at forsøge at opnå tilladelse til at overnatte der. Men det øgede min anderledeshed i forhold til beboerne.

Da jeg tidligere har arbejdet inden for et tilstødende område var jeg opmærksom på, at jeg måtte distancere mig fra mine tidligere handlemåder som pædagog, hvor jeg blandt andet havde arbejdet på et værested i socialpsykiatrien. Nu skulle jeg i stedet være feltarbejder. Den canadiske antropolog Vered Amit beskriver, hvordan der på den ene side kan være fordele i at have en forhåndsviden, som kan bidrage til at forstå felten. Men hvordan det samtidig kræver, at man er bevidst om at adskille sig fra sin tidligere rolle (Amit, 2000, s. 7). Jeg havde en fordel i at være vant til at tale med mennesker i udsatte situationer og i at fornemme, hvornår det er i orden at spørge ind til svære emner, og hvornår man går for tæt på. Samtidig gjorde jeg meget for at distancere mig fra min pædagogiske ansvarlighed. Jeg havde fra starten meldt ud over for personalet, at jeg ikke ønskede at deltage i det pædagogiske arbejde, og jeg undgik i starten at opholde mig på kontoret, hvor pædagogerne oftest befinder sig. Jeg opsøgte i stedet de steder, hvor beboerne var. Og jeg undlod at tage ansvar. Det var beboerne, der var igangsættere på haveholdet, og det var dem, der hjalp gæster, der kom ind i gården på rette vej. Jeg prøvede på at være imødekommende, men ikke-ansvarstagende. Og jeg fik i vid udstrækning lov til at være der på de præmisser.

Udover deltagerobservation har jeg lavet en række interviews og har derudover observeret og beskrevet relevante ting i felten. Jeg har læst opslag på opslagstavler, velkomstpjecer, referater fra beboermøder, personalefunktionsbeskrivelser og hvad beboere og personale ellers har vist mig undervejs. Jeg har lavet beskrivelser og tegninger af enkelte rum og har lavet enkelte kvantitative optællinger, som for eksempel antal 'besøg' i køkkenet. Jeg har fravalgt at opsøge dokumenter om beboerne, men har valgt at lytte til deres egen historie om sig selv. Jeg har primært opholdt mig på forsorgshjemmet, men har ladet felten 'flytte med' og således deltaget, når der var beboere, der skulle til møde med sagsbehandlere, eller når de skulle hente ejendele ved deres tidligere bolig eller skulle flytte ind i en ny bolig. Jeg har desuden observeret ved enkelte personalemøder og indskrivningssamtaler.

Da mit fokus var på hjem og hjemlighedsopfattelser, havde jeg overvejelser over min egen opfattelse af hjem. Normer om hjemlighed og hvad der er 'det gode hjem' ligger bevidst eller ubevidst i os alle, og jeg vil senere i specialet komme ind på dette. Jeg var opmærksom på, at der i min personlige oplevelse af hjem primært ligger, at det er noget trygt og at det er en fast base på flere planer. En del af beboerne har andre oplevelser af hjem med sig, for nogen kan det (også) være

⁴ Jeg blev ved første samtale opfordret til at være der både dag, aften og weekend, men fik at vide at "nætterne springer vi over".

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

forbundet med utryghed og overgreb, enten fra barndom eller voksenliv for eksempel i form af misbrug, vold eller trusler. Jeg har prøvet at give plads til den enkeltes opfattelse af hjem ved at spørge åbent. Blandt andet har jeg i samtaler og interviews været opmærksom på at skelne mellem hvornår, det var væsentligt at spørge om 'hjem' og hvornår, det var bedre at spørge om 'lejligheden' eller 'huset'.

Etiske overvejelser

Et grundvilkår i antropologisk forskning er, at man skaber relationer til de mennesker, man studerer, og opnår deres tillid, men samtidig er de studieobjekter (Tjørnhøj-Thomsen & Hansen, 2009, s. 224). Man må informere om sit formål med at være der og gøre det i en grad, så det er tydeligt for alle, men samtidig forsøger man at få dette formål til at træde i baggrunden, så informanterne opfører sig 'naturligt' og dermed også indimellem glemmer forskerens formål med at være der (ibid., s. 225). Det er et dilemma, som man er nødt til at forholde sig etisk til.

Jeg havde mange overvejelser over, hvordan jeg i tilstrækkelig høj grad kunne opnå informeret samtykke og sikre, at både personale og især beboere vidste, hvorfor jeg var der. Personalet og deres arbejde var ikke mit hovedfokus, men da de var en del af den hverdag, som beboerne indgår i, var de også en del af felten, og indgik derfor også som informanter. Jeg gjorde i starten meget ud af at tage noter synligt og i en stor notesbog, så det var tydeligt for alle, at jeg observerede og skrev ned. Størrelsen på notesbogen måtte jeg senere gå på kompromis med, da jeg af praktiske grunde måtte skifte til en lille notesbog, der kunne ligge i en bukselomme, da jeg ofte ikke kunne medbringe en stor udgave, når jeg deltog på arbejdshold, i billardspil mv. Men jeg vedblev at tage noter og desuden ofte nævne, at jeg lige ville skrive det ned, når en beboer fortalte mig noget. Jeg var meget opmærksom på de enkeltes grænser for, hvad de havde lyst til at fortælle. Og jeg fortalte igen og igen, hvad mit formål med at være der var, både til nye beboere og gæster og folk, der havde glemt det. Samtidig havde jeg lavet et opslag som var hængt op på opslagstavlen i spisestuen, men jeg var klar over, at det dels kunne drukne blandt opslag om kommende aktiviteter og dels, at det ikke var alle, der ville kunne læse det, så jeg følte mig forpligtet til også at informere mundtligt. Også senere i feltarbejdet, da jeg lavede interviews, fortalte jeg igen om mit formål og om anonymisering. Både forsorgshjemmet, beboere, personale og andre informanter er anonymiseret.

Interviews

I løbet af feltarbejdet lavede jeg en del interviews. Nogle af disse var *formelle interviews*, som jeg havde aftalt med beboeren på forhånd. Disse foregik i et lukket lokale ud fra en interviewguide med spørgsmål, og jeg optog interviewet på diktafon. Derudover havde jeg en lang række samtaler, som var mere uformelle og som foregik rundt omkring; i billardstuen, i TV-stuen og i haven, og hvor jeg enten tog noter undervejs eller umiddelbart bagefter. Disse samtaler kan man betegne som '*løst strukturerede interviews*'. De danske psykologer Svend Brinkmann og Lene Tanggaard beskriver hvordan en fordel ved løst strukturerede interviews er at "de kan gå helt tæt på interviewpersonens livsverden, og at de kan udføres præcist på de tidspunkter, hvor interviewpersonen rent faktisk har noget at fortælle" (Tanggaard & Brinkmann, 2011, s. 35). Jeg oplevede at disse løst strukturerede interviews gav mig mere viden end de mere formelle, og samtidig at beboerne tilsyneladende følte sig langt bedre tilpas ved disse samtaler, da de opstod naturligt. Og når jeg først havde fået lov til at

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

tage noter, blev det hurtigt naturligt, hvorimod diktafonen var underligt anmasende hele tiden under de formelle interviews.

De formelle, semistrukturerede interviews gav ikke lige så meget ny viden som de løst strukturerede interviews. Måske havde omgivelserne en betydning, idet jeg i de formelle interviews havde valgt et lukket rum, hvor det var muligt at optage samtalen på diktafon, uden at andre personers tale blev optaget. Jeg havde derfor lånt et lille samtalerum, som også indimellem blev brugt af personalet, og som derfor måske signalerede noget 'officielt'. Jeg havde overvejet andre muligheder, som at bruge en bænk i haven eller gå en tur. Men vejret indbød ikke til det, og derfor blev samtalerummet mit valg. Og det prægede måske samtalen i så høj grad, at det ikke blev særlig brugbare interviews.

De løst strukturerede interviews var derimod meget brugbare. Jeg havde ikke interviewguiden med, men jeg havde nogle af spørgsmålene i bagehovedet og brugte dem, når det faldt naturligt i samtalen. Det var nogle gange samtaler, som udspillede sig over mange timer og tog mange omveje undervejs, og indimellem vendte vi så tilbage til emner, hvor det igen blev naturligt, at jeg var den, der spurgte ind til bestemte ting.

Adgang

Generelt var det muligt at få adgang de steder, jeg ønskede. Inden selve feltarbejdet, og inden mit fokus var endelig besluttet, spurgte jeg om lov til at deltage i et par personaletemadage, hvor jeg ikke fik adgang, med den begrundelse at det var opstarten på en ny proces, hvor ledelsen vurderede, at det ville være forstyrrende med en fremmed deltager. Men ellers fik jeg ret vide rammer. Jeg valgte efter mange overvejelser, at jeg primært ville opholde mig på fællesarealer og ikke aktivt prøve at få adgang til beboerværelser. Enkelte gange faldt det naturligt at følges med en beboer, men ellers var jeg ikke på værelserne. Jeg var bevidst om, at jeg måske gik glip af viden på denne måde, og at det var en grænse, jeg selv skabte, da beboerne muligvis ikke havde syntes, at det var unaturligt. Men jeg havde betænkeligheder på flere måder. Dels fornemmede jeg, at personalet nok havde en forventning om, at jeg overholdt den regel, at man som ansat ikke opholder sig alene på beboerværelser. Jeg var jo ikke ansat, men det var en regel, som blev nævnt for mig flere gange. Dels havde jeg et ønske om at være 'ikke-personale' i forhold til beboerne, og noget af det som flere beboere havde nævnt som en af de sværeste ting ved at bo der var, at det kunne være grænseoverskridende, når personalet kom på deres værelse. Så jeg endte efter mange overvejelser med at undlade at opsøge værelserne.

Et andet fokus

Et par måneder inde i mit feltarbejde var der en stor udskiftning af beboere. Der kom derfor mange nye beboere, og jeg måtte overveje, om jeg ville bruge min energi på at lære dem at kende og endnu engang starte forfra på at fortælle om mit projekt og opnå deres tillid. Eller om jeg skulle ændre min prioritering. Jeg valgte at koncentrere mig om tre ting i den sidste måned:

- At vedligeholde de relationer, jeg havde til de hidtidige beboere
- At undersøge muligheden for at følge et par beboere ved fraflytning og videre i deres forløb
- At skabe relationer til personalet og høre om de havde relevante erfaringer om mit emne

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Som Hastrup, Rubow og Tjørnhøj-Thomsen påpeger, har valget af de primære informanter betydning for, hvilket perspektiv man får (Hastrup, Rubow, & Tjørnhøj-Thomsen, 2011, s. 35). "Ofte kan man kun vælge ét primært perspektiv. Vigtig er overvejelsen derfor, om det er muligt at skifte perspektiv undervejs uden at ødelægge den fortrolighed, man har haft held til at opbygge til én eller flere informanter." (Hastrup, Rubow, & Tjørnhøj-Thomsen, 2011, s. 35). Mit ønske var ikke som sådan at skifte perspektiv, da det stadig var beboernes oplevelse, jeg var interesseret i, men jeg håbede at få andre muligheder for adgang. Men jeg havde alligevel mange overvejelser over, om det kunne have betydning. Det var i høj grad beboerne, der var mine nøgleinformanter, og jeg havde stor interesse i at bevare fortroligheden fra dem, som stadig boede der. Jeg var derfor opmærksom på stadig at tilbringe temmelig meget tid sammen med dem, selvom jeg også prioriterede at opsøge personalet.

Jeg begyndte at opholde mig på kontoret ind i mellem. Jeg opsøgte de møder, der var i løbet af dagen, som for eksempel *overlap*, hvor dagvagterne gav informationer videre til aftenvagterne. Og jeg satte mig ofte på kontoret for at følge med i, hvad der foregik. Samtidig gav det mig tid til at skrive feltnoter ned. Tidligere havde jeg kun taget hurtige små notater i løbet af dagen og derefter skrevet mere fyldestgørende noter, når jeg kom hjem. Nu blev feltnoterne en gyldig grund til at sidde på kontoret, hvor jeg ikke bare var observatør, men var i gang med noget. Jeg satte mig aldrig ved personalets skriveborde, men der var et lille bord i hjørnet, hvor jeg oftest kunne sidde uden at forstyrre for meget. Mine ophold på kontoret gav også adgang til andre ting. Der var aldrig beboere, som havde inviteret mig med til samtaler med personalet, men på kontoret blev jeg opmærksom på, når personalet planlagde en samtale, og fik mulighed for at spørge både personale og beboer, om jeg måtte deltage. Det gav mig således adgang nogle andre steder, end jeg ellers havde haft. Jeg fik lavet aftaler med to beboere, som snart skulle flytte i lejlighed. Hos dem begge var jeg med, da de så lejligheden for første gang, og var med til selve flytningen. Og i dagene og ugerne op til selve flytningen talte vi meget om både det nye og om det at skulle flytte fra forsorgshjemmet.

Det *fravalg* jeg traf den sidste måned af feltarbejdet, hvor jeg ikke aktivt opsøgte nye beboere, blev på et uventet punkt også et *tilvalg* af noget andet. Da jeg ikke længere følte mig forpligtet til at kontakte nye beboere i samme grad, men blot valgte at koncentrere mig om dem, jeg kendte, ændrede det min positionering i spisesalen. På en af feltarbejdets sidste dage skrev jeg følgende refleksion i mine feltnoter:

Tidligere var jeg meget opmærksom på ikke at sætte mig ved et fast bord i spisestuen. Havde jeg siddet ved ét bord om morgenen, satte jeg mig et andet sted til formiddagspausen og ofte et tredje sted til frokost. Og jeg prøvede at nå rundt til forskellige beboere, og skabe nye relationer. Når der kom nye beboere, hilste jeg på dem og prøvede derefter i løbet af et par dage at sætte mig ved siden af dem, hvis vi ikke havde fået snakket sammen på andre tidspunkter.

Men den sidste måneds tid har jeg valgt nye beboere fra og har ikke haft samme opmærksomhed på at flytte rundt til forskellige borde. Efterhånden er det blevet sådan at jeg sidder ved et bestemt bord, oftest sammen med Alex, Ejnar, Theo og Kjeld. Preben sidder også altid her, når han er her. På en eller anden måde føler jeg at jeg 'hører til' ved det bord, med de beboere nu.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Jeg blev en del af nogle andre samtaler og en anden form for fællesskab ved at sidde ved et fast bord. Det var en ting, som jeg blev opmærksom på ret sent i forløbet, at her adskilte personale og (nogle af) beboerne sig, idet personalet flyttede rundt mellem bordene, mens beboerne ofte, efterhånden som de skabte relationer til andre beboere, fik 'faste pladser' eller 'faste borde'. Dette illustrerer måske, at beboerne efterhånden får nære relationer til hinanden, og at de danner venskaber og alliancer, som kan ses afspejlet rent fysisk i rummet, både når de besøger hinanden på værelset, når de sammen spiller billard eller ser TV sammen, og også i spisestuen, hvor de vælger at sidde sammen med dem, de har et fællesskab med. Efter disse metodiske beskrivelser følger nu en kort præsentation af det konkrete forsorgshjem, som var min felt.

Granhøjgård

Forsorgshjemmet 'Granhøjgård'⁵ er drevet i et samarbejde mellem en kristen organisation og den kommune, som forsorgshjemmet ligger i. Beboerne kommer dog også fra andre kommuner i landet. Der bor både mænd og kvinder, men oftest er der et stort flertal af mandlige beboere. En stor del af beboerne har erfaringer med arbejdsløshed, alkohol- eller stofmisbrug, dårligt helbred, økonomiske problemer, voldelige forhold eller skilsmisse. Og nu bor de på grund af komplekse problemer i livet på forsorgshjemmet i en periode. De fleste beboere kommer til forsorgshjemmet efter at have lidt en eller anden form for tab deres liv. Når de flytter ind er det ofte i en periode, hvor alt er svært, og hvor livet er ramlet. For nogle er det bare sådan livet er helt generelt, for andre er det for nylig, der er sket store omvæltninger. Der er ofte mange forskellige følelser til stede; nogle er i krise og ulykkelige over hvordan livet er lige nu, mens andre oplever at dette er starten på en vej videre i livet og glæder sig over den nye kæreste eller udsigten til snart at flytte ind i en ny lejlighed.

Beboerne på Granhøjgård er meget forskellige. I én forstand er de her af den samme grund, at de ikke har et sted at bo, men på den anden side har de vidt forskellige baggrunde og forskellige grunde til, at de er her. Nogle har været uden en fast bolig i lang tid, har overnattet lidt hos venner, lidt hos familie eller i opgange. Andre har meget pludseligt stået uden bolig, måske fordi de er blevet skilt eller har mistet den bolig, de boede i, f.eks. fordi de blev smidt ud af en (ex-)kæreste eller af udlejer, fordi de ikke betalte huslejen. Deres fortællinger er meget forskellige; nogen har boet på institutioner og på gaden det meste af deres liv, mens andre har haft et langt liv med fast bopæl, ægteskab og børn. Senere er der ting, der har ændret sig i deres liv, de er blevet skilt, har mistet arbejde, er begyndt at drikke eller er blevet afhængige af at spille om penge. Og pludselig en dag var pengene væk og de mistede lejligheden eller huset. Nogle har også mistet kontakten til familie og venner, og mange har mistet deres ejendele, som er smidt ud eller som de ikke har haft mulighed for at få med fra den fraflyttede lejlighed.

Det er således nogle meget forskellige mennesker, med forskellige normer, forskellige måder at gøre tingene på og forskellige forventninger til, hvordan deres liv skal forme sig fremover. Og nu er de her, under de samme vilkår. De skal indstille sig på at leve tæt sammen med mange mennesker i den periode de er her, indrette sig efter husets rutiner og acceptere, at de ikke kan invitere gæster

⁵ Også forsorgshjemmets navn er anonymiseret.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

eller have eventuelle børn på besøg, når de vil. Samtidig skal de være indstillet på at dele deres liv og tanker med personalet, som har til opgave at hjælpe dem videre i livet.

På Granhøjgård er der 26 enkeltværelser med bad og toilet på gangen. Der er fælleslokaler som *TV-stue*, *spisestue* og *billardstue*, som beboerne frit kan benytte i fritiden. Desuden er der et stort køkken, som bruges til den fælles madlavning. Udendørs er der parkeringsplads, gårdhave, overdækket *rygeskur* og en stor have med køkkenhave, bænke, græsplæne og en lille fodboldbane. Desuden er der en del kontorer til de forskellige ansatte personalegrupper.

Ofte er der mange mennesker i huset, der foregår forskellige ting, og der er musik og snak. Men indimellem er der helt stille i huset: På hverdage sidst på aftenen, når alle er gået i seng, og på en weekendmorgen, hvor der endnu ikke er nogen, der er stået op. Men ellers er der generelt beboere rundt omkring på fællesarealerne. På hverdage i *arbejdstiden* bliver der gjort rent, lavet mad, ordnet have og udført småreparationer. I *fritiden* er der ofte et spil billard i gang og der er tændt for fjernsynet i TV-stuen.

Der er mange, der er rygere. Rygepauserne og rygeskuret er en vigtig del af hverdagen, og der er næsten altid en eller flere, der står ude og ryger. Man må ikke ryge indendørs på fællesarealerne, men det er tilladt på værelserne. Derimod er alkohol og stoffer ikke tilladt på matriklen. En del af beboerne drikker meget i perioder. I *fritiden* disponerer man over sin egen tid, så man kan godt gå en aftentur og ryge en joint eller gå ud i byen og drikke. Og når personalet ikke ser det, foregår der også mange ting på værelserne. Der er dog regler for, at man skal opholde sig på værelset og dermed ikke må være på *fællesarealerne*, hvis man er *påvirket* af alkohol eller stoffer.

En lille del af beboerne går i skole, på arbejde eller er i aktivering. De øvrige beboere deltager hver morgen i *morgenmødet*, som holdes i spisestuen, og derefter har de forskellige opgaver i huset i løbet af formiddagen, som f.eks. madlavning, rengøring, havearbejde eller reparationer af huset. Om formiddagen er der personale, der uddelegerer de forskellige opgaver i forbindelse med madlavning og rengøring og støtter op om udførelsen. Om aftenen er det beboerne selv på skift, der står for madlavningen, men med mulighed for at få hjælp fra de pædagoger, der er på arbejde. Der er altid personale til stede i huset.

Forsorgshjemmet er beregnet til midlertidigt ophold, det vil sige at den enkelte beboer hjælpes videre, når de problemer vedkommende har, er stabiliseret. Nogen bliver kun i kort tid og finder så andre løsninger, mens enkelte af de beboere jeg mødte, havde boet der i op mod to år, fordi deres situation var uafklaret. Det er på trods af betegnelsen *forsorgshjem* ikke et blivende hjem, men et bosted, der er beregnet til et midlertidigt ophold. Formålet er, at beboerne skal have hjælp til de problemer, de har og at de derefter skal flytte videre til et andet sted.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Kapitel 3. Hjemløshed og 'beboere'

Betegnelsen 'beboer'

Det er en kølig solskinsmorgen i september, da jeg ankommer til Granhøjgård, spændt på min første dag. Jeg siger godmorgen til en mand, der står på trappen ved indgangsdøren og ryger. Så går jeg ind. Jeg har fået at vide, at jeg skal komme ind på kontoret, så jeg går derind og hilser på de to personer, som sidder og snakker sammen. Det viser sig, at de er medarbejdere. Jeg kan se, de er travlt optaget, så jeg siger til dem, at jeg vil gå ud og hilse på folk i huset. I spisestuen er der næsten tomt, det ser ud til at nogen er ved at rydde morgenmaden væk. Der står to mænd med kaffekopper i hånden og taler sammen, vi giver hånd og siger, hvad vi hedder. Den ene er en høj, kraftig mand med fuldskæg og hestehale. Han har et fast håndtryk, et fast blik og et imødekommende smil. Han spørger, om jeg er beboer eller om jeg er én, man skal frygte? Jeg fortæller, at jeg er studerende og skal være her i tre måneder på feltarbejde, og at jeg ikke er ansat. Han spørger, om det er min første dag, og derefter fortæller han en masse om huset og om, at der skal være morgenmøde lige om lidt. (Feltnote)

Jeg bruger i dette speciale primært betegnelsen *beboere* om de mennesker, som boede på forsorghjemmet. Det er en betegnelse, som personalet brugte, og beboerne gjorde i en vis udstrækning også. I ovenstående empiriske eksempel blev jeg spurgt om jeg var *beboer* eller *én, man skulle frygte*. I andre tilfælde talte beboerne i stedet om 'nogen af de andre', eller for eksempel 'de andre nede på gangen' når de talte om en større gruppe.

I antropologien er der tradition for så vidt muligt at bruge den betegnelse, som de mennesker, vi studerer, bruger om sig selv. Men det er ikke altid nemt. Den canadiske antropolog Rae Bridgman og den nordamerikanske antropolog Irene Glasser, som begge har forsket inden for hjemløhedsområdet, beskriver hvordan det kan være svært at leve op til at bruge emiske betegnelser indenfor hjemløhedsområdet, da mange af de mennesker som ikke har et hjem, ikke ser sig selv som 'hjemløse' (Glasser & Bridgman, 1999, s. 3). Det var også en ting, jeg meget hurtigt blev opmærksom under mit feltarbejde. Jeg omtalte ikke beboerne som hjemløse, men jeg stillede ofte spørgsmål, der også kunne omhandle det at være hjemløs, da jeg var interesseret i at få indblik i beboernes opfattelser af hjemløshed. I følgende empiriske eksempel forklarer 'Frede', hvordan han opfatter det at være hjemløs.

Jeg sidder i gårdhaven mellem husene med Frede og en anden beboer. Haveholdet er i gang med at flytte blomsterkrukker rundt om os. Frede fortæller, at han engang så noget i fjernsynet om nogle hjemløse i USA, der boede i en papkasse. "Så kravlede de sgu' ind i sådan en papkasse under en bro for at sove, der var sgu' sne på og minus 30 grader." Han forklarer, at det jo er "rigtig hjemløse". "Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse, mens vi er her" siger han. (Feltnote)

Frede gør det dermed klart, at han og de andre, der bor her, ikke er hjemløse, i hvert fald ikke så længe, de opholder sig her.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Boydell, Goering og Morrell-Bellai (som er hhv. sociolog, psykiater og psykolog) har undersøgt identitetsopfattelser og -ændringer hos folk som er hjemløse. De konkluderer at 'nye' hjemløse ofte er flove over at være hjemløse, men har en positiv selvopfattelse. De mere erfarne hjemløse devaluerer derimod sig selv i undersøgelsen. (Boydell, Goering, & Morell-Bellai, 2000, s. 31). I deres undersøgelse viser det sig ligeledes at mange af de 'nye hjemløse', blandt andet på et herberg, ser hjemløsheden som noget midlertidigt. (Boydell, Goering, & Morell-Bellai, 2000, s. 34). Her adskiller Frede sig fra undersøgelsens konklusion, da det er mange år siden, han har haft fast bopæl. Han fortæller, at det har han ikke haft bortset fra den første etværelses lejlighed, som han måtte flytte fra relativt hurtigt, og så da han boede hos sine forældre. Frede er lidt over 50 år gammel, og det er dermed mange år siden. Men alligevel har han bevaret synet på midlertidigheden, og indstillingen til, at han jo ikke er rigtig hjemløs, selvom han i så mange år har måttet finde løsninger hen ad vejen.

Næsten hver gang, jeg nævnte ordet *hjemløs* reagerede beboerne med at lægge afstand til ordet og tydeliggøre, at de ikke var hjemløse. Ordet *beboer* reagerede de derimod ikke negativt på, da de var vant til at gruppen, der boede på Granhøjgård samlet set blev omtalt på denne måde. Og beboerne har overtaget dette 'institutionsord' i deres daglige tale. Jeg bruger derfor ordet *beboere*, selvom det ikke er et helt uproblematisk ord at bruge. Det er en emisk term brugt af de ansatte i felten, og til en vis grad af beboerne, men samtidig er det en pædagogisk betegnelse, som relaterer dem til en bestemt situation. Den adskiller *personalet* fra *beboerne*, og kategoriserer dem som dem, der har behov for hjælp. Jeg kunne have valgt andre betegnelser, som for eksempel *bruger*, *borger* eller *klient*. Begreberne borger og medborger indikerer, at man er indbygger i et samfund og at dette indebærer, at man både har personlige rettigheder og samtidig sociale forpligtelser (Schwartz, 2002, s. 14). Det kan være en måde at signalere ligeværdighed i forhold til de mennesker, man omtaler, men kan samtidig være en upræcis betegnelse, idet den kan dække over alle i samfundet. Professor i socialt arbejde Tapio Salonen mener, at vi som borgere i et samfund veksler mellem forskellige positioner. I vores forhold til offentlige institutioner skelner han mellem rollen som *klient*, *konsument* og *bruger*. Han beskriver en klient som værende i et afhængighedsforhold, en asymmetrisk relation, hvor personen ikke selv har indflydelse. Som konsument er man som en kunde en, der kan vælge tilbud til og fra, da man har andre alternativer. En bruger beskriver han som en, der aktivt har valgt et tilbud og som også har mulighed for at have indflydelse på beslutninger. (Salonen, 1999, s. 27). Betegnelsen *bruger* kan dog også opfattes stigmatiserende. Pernille Jensen, som er pædagogisk antropolog, beskriver hvordan betegnelsen kan rykke fokus fra at disse mennesker " først og fremmest er borgere med det samme krav på at kunne vælge og få deres ønsker respekteret som alle andre borgere." (Jensen, 2008, s. 13). Der findes dermed ikke et oplagt udtryk, som både er ligeværdigt og samtidig dækkende for den gruppe af mennesker, der bor på Granhøjgård.

Jeg har derfor valgt at bruge ordet *beboer* i mangel af bedre, da det virker til at være bredt accepteret blandt beboerne at blive omtalt som sådan. Samtidig udtrykker det et tilhørsforhold til stedet, og indikerer, at det jo netop er mennesker der er her for at 'bo' her. Enkelte steder i generelle beskrivelser bruger jeg betegnelsen hjemløs, men jeg tilstræber at bruge ordet i sammenhængen 'en *person*, som er hjemløs', (dvs. som ikke har et hjem) frem for at tale om personen som 'en hjemløs'.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Sagt på en anden måde prøver jeg at udtrykke at det er en midlertidig tilstand, som kan ændres. Taler man derimod om *en hjemløs*, så udtrykker det en mere permanent eller grundlæggende tilstand, og dermed bliver det selve det at være hjemløs, der er definerende for, hvem man er.

At være beboer er dog ikke udelukkende et pædagogisk begreb. Teoretisk kan det *at bebo* beskrives som et eksistentielt forehavende og en særlig evne (Winther, 2004, s. 109). Winther beskriver, hvordan det at bebo ifølge den tyske filosof Martin Heidegger er et fundamentalt element i vores eksistens. "I beboelsen sondres der mellem et indenfor og et udenfor, hvor ydersiden er det fremmede og indersiden det tilvante" (Winther, 2004, s. 110) Ifølge Winther må man udover at skaffe sig ly også have en særlig evne for at kunne 'bebo'. Winthers kategori *at hjemme den*, (dvs. at have taktikker til at *gøre sig det hjemme* på et givent sted) svarer til om man evner *at bebo* (Winther, 2004, s. 111). Her adskiller det *at bebo* som analytisk begreb sig markant fra den *beboer*, der tales om i felten. I den emiske forståelse er man *beboer* i sin egenskab af at være indskrevet på forsorgshjemmet, mens den analytiske forståelse handler om en evne til at bruge taktikker til at kunne føle sig hjemme.

Jeg vil senere i specialet komme nærmere ind på Winthers kategorier, som bruges til at anskueliggøre hvordan begrebet hjem har mange facetter. Jeg vil i det følgende afsnit ganske kort omtale kategorierne som en del af definitionen af hjemløshed.

Hjemløshed

Hjemløshed i officiel sprogbrug

I officiel sprogbrug ses hjemløshed defineret på forskellige måder, nogle steder ud fra den sociale situation, andre ud fra den konkrete mangel på en bolig. I lovgivningen ses hjemløshed på følgende måde, her beskrevet af Social og integrationsministeriet:

"Det centrale botilbud til hjemløse er midlertidige boformer efter servicelovens § 110.
[...]

§ 110 boformer

Efter Servicelovens § 110 er Kommunalbestyrelsen forpligtet til at sørge for, at der er det nødvendige antal pladser til midlertidigt ophold til personer med særlige sociale problemer. Det gælder personer som ikke har eller ikke kan opholde sig i egen bolig, og som har behov for botilbud og for tilbud om aktiverende støtte, omsorg og efterfølgende hjælp. Denne opgave udføres af de såkaldte § 110-boformer (forsorgshjem, herberger og beskyttede pensionater)." (social- og integrationsministeriet)

Behovet for hjælp er således ikke defineret udelukkende ud fra boligmangel, men ud fra at man har "behov for botilbud og for tilbud om aktiverende støtte, omsorg og efterfølgende hjælp". Det bliver ud fra denne definition de øvrige problematikker omkring en person, der definerer, hvorvidt vedkommende er hjemløs eller blot boligløs (og dermed ikke berettiget til hjælp efter denne paragraf). Man kan således godt være hjemløs i denne forstand, selvom man har en bolig, men ikke

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

kan opholde sig i den. Denne gruppe af borgere betegnes som "funktionelt hjemløse" (Lauritzen, Boje-Kovacs, & Benjaminsen, 2011, s. 106).

En anden måde at definere på, er ud fra boligsituationen i sig selv. SFI – det nationale forskningscenter for velfærd, som hvert andet år kortlægger hjemløshed i Danmark⁶, anvender en hjemløshedsdefinition, der tager udgangspunkt i selve boligsituationen (Lauritzen, Boje-Kovacs, & Benjaminsen, 2011, s. 17). På denne måde betragtes for eksempel også beboere på midlertidige boformer som hjemløse (ibid., s. 18). Den definition, der benyttes, er:

"Som hjemløse regnes personer, som ikke disponerer over egen (ejet eller lejet) bolig eller værelse, men som er henvist til midlertidige boalternativer, eller som bor midlertidigt og uden kontrakt hos slægtninge, venner eller bekendte. Som hjemløse regnes også personer uden et opholdssted den kommende nat."

(Lauritzen, Boje-Kovacs, & Benjaminsen, 2011, s. 19)

Denne definition adskiller sig fra servicelovens ved sit fokus udelukkende på boligsituationen. Det understreges dog i rapporten, at de boligmæssige forhold ikke er den eneste årsag til hjemløshed, og dermed er hjemløsheden heller ikke løst ved blot at fremskaffe en bolig.

At være hjemløs

Beboerne på forsorgshjemmet vil alle, ud fra enten én eller begge af ovenstående definitioner, være hjemløse. Men som tidligere nævnt ser de ikke generelt sig selv som hjemløse. I det følgende vil jeg undersøge, hvordan selve ordet 'hjemløs' kan forstås i en mere filosofisk forstand.

Hjem er i den vestlige verden en kulturel selvfølgelighed, som vi hele tiden bliver konfronteret med, for eksempel i reklamer, magasiner og i beskrivelser af hjem (Winther, 2004, s. 10). Selvom vi hver især ved, at der er mange måder at indrette sit liv på, så lever idealbilledet om hjem videre i vores bevidsthed. Men hjem har ikke altid haft denne betydning.

De svenske etnologer Billy Ehn og Orvar Löfgren beskriver hvordan *hem* er et gammelt nordisk ord, der betød både hjemsted, hus og verden (Ehn & Löfgren, 2006, s. 26). Det var først i løbet af 1700-tallet, at der begyndte at være en "varmere fællesstemning" i ordet, og derefter fik det efterhånden en større symbolsk kraft og blev til en stemning at længes efter, et synonym for det gode familieliv (ibid.). Også Winther gør opmærksom på, at *hus* og *hjem* ofte bruges synonymt. Men hjem er noget mere, det indebærer også en følelsesmæssig tilknytning til den materielle bolig. (Winther, 2004, s. 76). Samtidig kan hjem også være til stede uden lokalitet, uden vægge, som en fornemmelse af identitet (Winther, 2004, s. 78).

At være 'hjem-løs' vil sige, at man er løst fra hjemmet, og dermed ikke er bundet til det. Men på hvilken måde er man løst fra det, og kan man måske være det på flere forskellige måder? Ved hjælp af Winthers hjem-kategorier vil jeg prøve at komme nærmere en forståelse: Winther opdeler begrebet hjem i fire kategorier *hjem som idé*, *hjemmet* (som konkret sted), *at føle sig hjemme* og *at hjemme den*, som jeg senere vil uddybe i analysen af rum.

⁶ En kortlægning som er bestilt og finansieret af social- og integrationsministeriet

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Ifølge Winther er kategorierne *at føle sig hjemme* og *at hjemme den* mobile, dvs. at de ikke er knyttet til et bestemt sted (Winther, 2012, s. 92). Det er dermed hhv. en stemning og taktikker, som er uafhængige af, om man har en bolig og et hjem. Hvis man besidder dem, kan de dermed 'tages med' hvor man opholder sig, også hvis man er hjem-løs. Det er dermed de to øvrige kategorier hjem(som idé) og hjemmet(som konkret sted), man kan være løst fra. Spørgsmålet er, om ikke ideen om hjem er så indlejret i os alle, at det ikke er muligt at være helt 'løst' fra den⁷. Man kan vælge eller være tvunget til at leve på en anden måde, og man kan tage afstand fra det idealiserede hjem, men ideen vil altid være til stede i en eller anden form, måske som en afstandtagen, men alligevel er det en integreret forestilling, som man har med sig.

Dermed er det måske kun – ud af de fire kategorier - hjemmet som konkret, fysisk sted, man kan være løst fra? Stemningen af at føle sig hjemme og det at kunne *hjemme den* er som sagt mobile, men de er dog afhængige af, at man opholder sig et sted, hvor det er muligt at føle sig hjemme og være tryk, og de kan derfor være uopnåelige, selvom man ikke som sådan er løst fra dem.

Størstedelen af de beboere, jeg mødte, havde ikke et ønske om at sætte sig uden for ideen om hjem, men levede blot uden *hjemmet* i en periode, fordi livet havde formet sig sådan. De fleste havde dog stadig en drøm om et nyt hjem i nær fremtid, og de fleste havde ligeledes inden for de seneste år haft et hjem i en eller anden form. Måske er det dette aspekt, der træder frem, når de taler om sig selv som værende ikke-hjemløse? *Hjem* syntes derfor ikke at være fjernt for dem, men deres individuelle 'idé' om hjem kunne være udformet på vidt forskellige måder.

Det er denne gruppe af mennesker, der er i fokus i dette speciale, folk som i visse henseender er løst fra den generelle forestilling om hjem, men som har erfaringer med og ønsker om et hjem, både konkret og som idé. Jeg er bevidst om, at der er andre, som er hjemløse på andre måder, som har andre forestillinger og måske i højere grad også er løst fra hele idéen om hjem og fra forestillinger om normalitet (se for eksempel Caswell & Schultz, 2001, Kristensen, 2008). Dette speciale beskriver dermed kun oplevelser og opfattelser hos et ganske lille udsnit af hjemløse, en gruppe som er i en specifik situation som beboere på et forsorgshjem.

⁷ Dette vil blive uddybet i det følgende kapitel 'Socialpolitik og normer for det gode liv'

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Kapitel 4. Socialpolitik og normer for 'det gode liv'

Dette kapitel har et dobbelt formål. Dels at beskrive baggrunden for det, der i dag bliver anset som det gode liv og det gode hjem, og som præger os alle i vores syn på, hvordan man 'bør' leve. Og dels at beskrive den historiske udvikling, som er sket inden for socialpolitikken i form af fattigforsorg, hjælpearbejde og socialt arbejde, og som har ført til den lovgivning, der er i dag, og som forsorgshjemmet er en del af.

Første del af kapitlet bygger på den danske historiker Karin Lützens beskrivelser af, hvordan middelstandens tanker om hjemmet og de gode dyder i 1800-tallet har præget opfattelsen af det gode hjem helt op i vor tid. Således har det også indflydelse på de forestillinger vi alle og dermed også personale og beboere på Granhøjgård har om, hvad et godt hjem er, og det er derfor relevant for analyserne af, hvordan forsorgshjemmet er indrettet, og hvilke måder beboerne forventes at opføre sig på.

Anden del af kapitlet beskriver hvordan fattigforsorg og synet på de borgere, der havde behov for hjælp, har ændret sig. Fra tiggeri og almisser over fattighjælpsydelse til bistandsloven, og via skriftende sanktioner overfor dem, som havde behov for at søge hjælp, frem til nutidens forventninger til den aktive samfundsborger.

For at bevare datidens formuleringer benytter jeg i dette kapitel en del betegnelser, som i vores tid ses som stigmatiserende, men som har været benyttet i historisk sammenhæng, for eksempel udtrykkene *åndssvage* og *sindssyge*.

Hvad er det 'normale', gode liv?

Der har altid eksisteret udstødte grupper, som ikke har haft mulighed for at deltage i fællesskabet, og disse grupper, og synet på dem, har ændret sig i løbet af historien (Bømler, 2000, s. 16).

Brandt beskriver, hvordan de mennesker, der i dagens Danmark er udstødte, og for eksempel hjemløse, ikke er fattige i den klassiske betydning, men at de til gengæld er sat mere eller mindre uden for resten af samfundet (Brandt, 2009, s. 14). Det er ikke længere de uuddannede, lavtlønnede arbejdere, der er fattige, det er derimod "dem, vi ikke har brug for på arbejdsmarkedet" (Brandt, 2009, s. 14). Brandt bruger udtrykket 'de udstødte' for at beskrive, at de netop er udstødt af andre i samfundet af alle os, "der har vores på det tørre" (Brandt, 2009, s. 14). Brandt beskriver, hvordan det er en gruppe af mennesker, der har omfattende sociale og helbredsmæssige problemer, de kan have sindslidelser, stofmisbrug, alkoholmisbrug, tunge sociale problemer eller som Brandt formulerer det "af andre årsager ikke føle sig hjemme i det moderne samfund fordi de ikke kan leve op til de normalitetskrav, der bliver stillet." (Brandt, 2004, s. 19).

Nogle af tankerne om, hvad der ses som 'det normale', stammer ifølge Lützen helt tilbage fra 1800-tallets middelstand og dens tanker om kernefamilien, hjemmet og de gode dyder. Lützen beskriver i bogen *Byen tæmmes* udviklingen af blandt andet fattigvæsenet i København i 1800-tallet. Hun undersøger, hvordan middelstandens tanker omkring hjemmet og det gode liv prægede både offentlige og private tiltag i hjælpearbejdet. Lützen antager, at disse holdninger har præget billedet

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

af, hvad der er en forbilledlig livsstil helt op i vor tid og at "mange af de forestillinger velfærdsstaten bygger på blev udviklet for første gang i dette tidsrum" (Lützen, 1998, s. 14).

Den middelstand, som Lützen omtaler, var velstående borgerskab, der havde skabt sig en formue for eksempel ved handel, men de havde i starten af 1800-tallet ikke politisk eller administrativ indflydelse (Lützen, 1998, s. 29). Selv om der var store forskelle mellem dem, blandt andet økonomisk, så havde de det tilfælles at de havde deres egen husstand og at de delte den opfattelse, at de havde den rette levemåde (Lützen, 1998, s. 51). Middelstanden følte sig ofte stødt over de lavere klassers opførsel. De klagede blandt andet over, at man kunne risikere at blive griset til på gaden af for eksempel slagtere, fiskerkoner og skorstensfejere, der havde blod, fiskeslim eller sod på tøjet. Og de så skævt til de simple folks dårlige manerer, som at snyde næsen med fingrene, da man derved kunne komme til at kaste det uhumske på de forbipasserende (Lützen, 1998, s. 51).

Som en modsætning til gadelivet, fik hjemmet ifølge Lützen i løbet af 1800-tallet større betydning for middelstanden og blev ramme om den nye "kernefamilie". København forandrede sig i løbet af 1800-tallet, hvor byen voksede og i højere grad blev en storby. Voldene omkring byen blev nedlagt, nye kvarterer opstod og der blev langt flere indbyggere (Lützen, 1998, s. 61). Livet i byen ændrede sig derfor; der var flere mennesker, flere butikker, mere larm, og i dette stakåndede byliv opstod sygdomme som *nervesvækkelse*. Som en kontrast til det hæsblæsende byliv blev hjemmet for middelstanden et trygt holdepunkt (Lützen, 1998, s. 68,72). Samtidig skete der ændringer i laugssystemet som også fik indflydelse på familielivet. Tidligere var svende og lærlinge en del af mesterens familie, men nu fik de mulighed for at danne egen familie. Dermed blev håndværksmestrenes og købmændenes familier indskrænket til den kernefamilie, der kom til at præge den forestilling om det gode liv, som Lützen beskriver:

"Det gennemgående tema i middelstandens forestilling om Det gode Liv er familien, og selvom kernefamilien var af ganske ny dato, blev den uden diskussion fremstillet som samfundets fundament. Når de nationalromantiske malere tog ud på landet for at afbilde Folket, tog de denne forestilling med og forevige de bønderne – som ofte stadig havde bevaret husholdet – som en kernefamilie i julelampens skær."
(Lützen, 1998, s. 73)

Det var således hjemmet og kernefamilien, der var væsentlige holdepunkter for middelstanden, sammen med en god opførsel og livsstil. Ifølge Lützen forekom byens fattige i middelstandens øjne at være meget uopdragne. Middelstanden fokuserede på de fattiges opførsel og bemærkede ikke de livsomstændigheder, som lå til grund for opførslen. Lützen beskriver det således:

"Middelstanden var selv blevet til middelstand gennem De gode Dyder: selvbeherskelse, arbejdsomhed, stræbsomhed, sparsommelighed og nøjsomhed og havde derfor ingen forståelse for den almue, der tilsyneladende lod stå til [...]"
(Lützen, 1998, s. 119)

Fra middelstanden var der et voksende krav om bedre hygiejne i den stinkende, affaldsfyldte by. Efter en koleraepidemi i 1853 blev der vedtaget regler, der blandt andet sikrede at affald blev

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

bortskaffet og at latrintønder blev kørt bort i lukkede vogne, så indholdet ikke skulpede over i gaderne (Lützen, 1998, s. 100). Samtidig blev der indført øget politiovervågning i byen og et krav fra middelstanden om et mere dannet politi med selvbeherskelse, der ikke demonstrerede deres magt, men fik borgere til at overholde loven ved at vide, at de var overvåget (Lützen, 1998, s. 106).

I takt med at byen voksede, blev fattigdommen mere synlig. Som en følge af industrialiseringen flyttede tidligere landarbejdere til byen og blev til fattigbefolkning i storbyerne. Journalister beskrev de kummerlige forhold i byens såkaldte *Pjalttenborge*, dvs. overbefolkede, fattige karreer, og i sidste halvdel af 1800-tallet blev det et emne, der optog middelstanden. Både gennem reformer af fattigvæsenet og gennem velgørenhed prøvede man at afhjælpe fattigdommen (Lützen, 1998, s. 125). Samtidig var det en hensigt i middelstandens private velgørenhedsarbejde at give de fattige en mulighed for at tilegne sig den levevis, som middelstanden selv anså for at være den rigtige. Den måde, som fattige voksne og børn indrettede sig på med mange, og ofte ubeslægtede mennesker i få rum, lå meget langt fra middelstandens forestilling om et godt hjem og en god familie (Lützen, 1998, s. 135).

Lützen giver et eksempel på, hvordan middelstandens familiesyn prægede velgørenhedsarbejdet. På Lindevangshjemmet, som var et asyl for unge, straffede kvinder, fik kvinderne undervisning og et sted at bo under uddannelsen. I fritiden skulle pigerne "[...]leve som i en ganske almindelig hyggelig familie fra middelstanden [...]" (Lützen, 1998, s. 360) med håndarbejde og højtlesning, og middelstandens dyder som arbejdsomhed prægede hverdagen.

I slutningen af 1800-tallet blev store 'sværme' af løsgængere synlige i gadebilledet, det var mænd, som prøvede at skaffe til dagen og vejen ved at arbejde rundt omkring, samle klude og være håndlangere. Det var ikke noget nyt, at der var fattige, hjemløse mænd, men det var nyt, at de optrådte i så stort et antal i byen. Derefter opstod der forskellige tiltag, både fra Frelsens Hær og fra enkeltpersoner, som samlede penge ind, og flere steder i byen åbnede herberger og 'hjem', hvor det var muligt at overnatte og få morgenmad (Lützen, 1998, s. 412). Dermed opstod der særlige tilbud, både private og kirkeligt funderede, rettet mod de hjemløse.

I 1930-erne skete der en større ændring, hvor staten med socialreformen i 1933 i højere grad overtog det sociale område (Lützen, 1998, s. 420). I 1937 oprettedes Den sociale Skole, hvor der blev undervist ud fra et videnskabeligt grundlag i modsætning til den tidligere kristen-filantropiske tanke (Lützen, 1998, s. 423). Dermed blev middelstandens idealer om dyderne sparsommelighed og flid skiftet ud med en vurdering af den trængendes psykiske indstilling. Ifølge Lützen var det i princippet det samme, det var blot med en ny betegnelse (Lützen, 1998, s. 424). Efterhånden som staten overtog mange af de områder, hvor den private velgørenhed tidligere havde været eneste mulighed for at få hjælp, skulle de trængende, ifølge Lützen, ikke længere "stå med hatten i hånden og høre på kristne moralprædikener" (Lützen, 1998, s. 424). Men velfærdsstaten havde også krav, ikke om at lytte til prædikener, men om mødepligt og oplysningspligt. Og forestillingerne om hvilket liv, der er det gode liv, fulgte med. Lützen formulerer det således:

"Velfærdsstaten er ikke værdifri men formidler på subtile måder sit klassebestemte billede af Det gode Liv. Selv om velfærdsstaten er blevet virkeliggjort af

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Socialdemokratiet, er den alligevel ikke gennemsyret af en arbejderklassenorm for Det gode Liv. Steincke og grundlæggerne af Den sociale Skole kom selv fra middelklassen, og deres forestilling om Kernefamilien og Det gode Liv blev ryggraden i velfærdsstaten og er det stadig."

(Lützen, 1998, s. 424)

Lützen mener således at velfærdsstaten ikke er værdifri, og dermed ikke anser alle måder at leve på, som ligestillede. Tanken om det gode liv er præget af forestillinger om kernefamilien og bestemte måder at indrette sit liv og sit hjem på.

Lützen beskæftiger sig primært med udviklingen i 1800-tallet og har fokus på hovedstaden. Den danske socialforsker Tina Ussing Bømler følger i sit historiske tilbageblik i bogen *Når samfundet udstøder*(2000) også sociallovgivning på landsplan og op mod nutiden. Denne udvikling vil jeg beskrive i de følgende afsnit.

Lovgivning og normalisering

Ifølge Bømler var det indtil reformationen i 1536 primært den katolske kirke, der udførte hjælpearbejde. Staten overtog til en vis grad dette arbejde efter reformationen, men det blev kun nødtørftigt udført, da fattigdom blev set som en trussel for samfundet. Hvor det før reformationen havde betydning for "sjælens frelse" at give almisser til de fattige, så protestantismen med større foragt på de mennesker, der ikke gjorde nytte i samfundet (Bømler, 2000, s. 28) og (Kirkebæk, 2010, s. 43). I 1500-tallet indførte staten regler, der skulle skabe system i det omfattende tiggeri og dermed begrænse det. De *værdigt trængende*, dvs. de syge, de ældre og de svage kunne ved at bære et særligt tiggermærke få tilladelse til at tigge i deres eget sogn. De *uværdigt trængende*, dvs. dem som havde en arbejdsevne og som man derfor mente, burde kunne forsørge sig selv, blev derimod ofte jaget ud af byen (Bømler, 2000, s. 28).

Bømler beskriver hvordan tankegangen indtil 1708 primært var, at forskellige anstalter havde til formål at befri samfundet for dem, man ikke ønskede at se gående frit omkring, for eksempel de sindssyge, tiggerne, de omstrejfende børn (Bømler, 2000, s. 30). I 1708 kom så den fattigforordning, der kan ses som en begyndelse til en egentlig fattigforsorg. Man opretholdt en skelnen mellem de værdigt og de uværdigt trængende, så hvis fattigdommen var selvforskyldt, kom personen på arbejdsanstalt (Bømler, 2000, s. 32). Men det var første gang at staten så fattigdom som et samfundsproblem, der krævede statslig indgriben (Bømler, 2000, s. 32).

Denne forordning, og endnu én i 1799 kom aldrig til at gælde for hele landet, så i 1803 skabte man en ny landsdækkende socialreform, hvor de nærmere principper dog var overladt til det enkelte sogn (Bømler, 2000, s. 37). Denne socialreform blev til under en højkonjunktur med et stabilt bondesamfund. Da der i årene efter blev økonomisk krise og arbejdsløsheden steg, var der et voksende antal mennesker, der søgte fattighjælpsydelse. Dette medførte, at skatterne steg, og borgere og bønder blev vrede over de stigende udgifter (Bømler, 2000, s. 42). Bømler beskriver, hvordan der i årtierne derefter blev indført en række tiltag, dels som besparelser, dels som et led i en afskrækkelseskampagne, der skulle få færre til at søge fattighjælp, blandt andet blev det forbudt for folk, der modtog fattighjælp, at gifte sig (Bømler, 2000, s. 42).

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Indtil 1933 fandtes der mange forskellige ordninger, og der var store forskelle på fattigforsorgen i forskellige dele af landet. I 1933 kom "Lov om offentlig forsorg", der skulle sikre en ensartet praksis over hele landet (Bømler, 2000, s. 50). I 1961 blev loven ændret, så den i højere grad byggede på "aktiv hjælp frem for passiv forsørgelse" Samtidig blev bestemmelserne om, at modtagere kunne miste valgret og ægteskabsret, helt fjernet (Bømler, 2000, s. 53).

Ved kommunalreformen i 1970 var målsætningerne for den sociale hjælp "tryghed, trivsel, revalidering og forebyggelse" (Bømler, 2000, s. 57). Reformen var ifølge Bømler længe undervejs, og den blev til i en tid med højkonjunktur og lav arbejdsløshed (ibid.). Men i perioden frem til bistandslovens ikrafttræden i 1976 blev forudsætningerne ændret med krise, lavkonjunktur og et større antal sociale klienter. Det var dog en ny epoke i forhold til forståelsen af, hvordan blandt andet åndssvage og sindssyge burde behandles (Bømler, 2000, s. 58). Generelt havde disse grupper boet på store anstalter, der lå isoleret fra resten af samfundet (Bømler, 2000, s. 54).

Ifølge Bømler var nogle af nøgleordene i bistandsloven *integration* og *normalisering*, og denne tankegang kom til at præge dansk socialpolitik i årene efter. Tanken om integration og normalisering stammede oprindeligt fra tanken om øget retssikkerhed til de åndssvage, men i løbet af 1970-erne ændredes forståelsen af normaliseringsbegrebet, og det kom til at omfatte mange forskellige grupper, uanset om de havde evne for eller ønske om at leve så nær det normale som muligt (Bømler, 2000, s. 63). Ifølge Bømler blev samfundets pligt til at yde omsorg dermed afløst af individets ret til at bestemme over eget liv. Samtidig medførte det at mange, der tidligere var anbragt på institutioner, skulle lære at tilpasse sig det 'normale' samfund (Bømler, 2000, s. 63).

På dette tidspunkt blev betegnelserne for afvigende grupper erstattet med 'blidere' betegnelser, for eksempel blev de åndssvage til 'psykisk udviklingshæmmede' og de sindssyge til 'psykisk syge' for at mindske stigmatiseringen. I praksis skete dette dog ikke. Ifølge Bømler blandt andet på grund af voksende arbejdsløshed og det faktum, at målsætningerne om normalisering tager udgangspunkt i normalsamfundets normer. Bømler formulerer det således:

"Målsætningerne bygger på en forestilling om, at afvigere og udstødte grupper gerne vil leve, bo og arbejde som alle os »normale«. Det er det statistisk set almindelige liv, det vil sige som folk er flest, der bliver udgangspunktet for, hvordan afvigere og udstødte bør leve deres liv. " (Bømler, 2000, s. 65)

I løbet af 1990-erne blev det tydeligere, at der var grupper, som ikke lod sig 'normalisere'. De svageste grupper var ikke i stand til at fastholde egen bolig, havde ikke arbejde og kun en begrænset kontakt med andre mennesker. De fik den officielle betegnelse 'socialt udstødte' (Bømler, 2000, s. 75). Bømler beskriver gruppen på denne måde:

"Det er mennesker, der falder ned mellem alle stolene i vores social- og sundhedssystem, og som afviger så meget fra den gængse normalitetsopfattelse, at de skræmmer den pæne normalbefolkning med deres afvigende adfærd." (Bømler, 2000, s. 75)

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Der er dermed en gruppe mennesker, som ikke magter eller ikke ønsker, at leve op til 'normaliteten'. Efterhånden kom der en politisk erkendelse af, at målsætningen om normalisering havde medført at nogle grupper reelt var overladt til sig selv. Der blev derfor blandt andet på landsplan etableret forsøgs- og udviklingspuljer til ikke-indlagte psykiatriske patienter, som der på det tidspunkt var meget få kommunale tilbud til (Bømler, 2000, s. 76-77). I løbet af 1990-erne var der skiftende forsøgspuljer med forskellige fokuspunkter som posedamer, psykisk syge misbrugere og hjemløse. Bømler formulerer målgruppen som værende:

"Sammenfattende kan man sige, at indsatsen var rettet mod forskellige grupper, der af den ene eller anden årsag var udstødt af normalsamfundet, og hvor de forskellige grupper havde et bredt spektrum af problemer, som rakte langt ud over de sociale." (Bømler, 2000, s. 78).

Flere af projekterne er siden blevet permanente tilbud. Bømler beskriver som et fællestræk ved de samlede projekter:

"Det karakteristiske for forsøgsprojekterne er, at der er sket en målforskydning fra integration og normalisering til social omsorg og støtte. Denne målforskydning har langt fra været uproblematisk, men den understøtter en stigende erkendelse af, at mange af de svageste grupper er blevet overladt til sig selv uden den fornødne støtte." (Bømler, 2000, s. 79).

De karakteristika, som Bømler ser som typiske, ser dog ikke ud til at være en del af en generel udvikling. Muligvis har der været en udvikling i den retning i år 2000, hvor Bømlers tekst er skrevet, men i tiden derefter er der sket en udvikling, som peger tilbage i retning af den normalisering, som Bømler omtaler. I dag er der stort fokus på medborgerskab og brugerinddragelse og på at borgere skal være aktive. Blandt andet omtaler Bjerger, hvordan der er sket en ændring fra det, Bjerger omtaler som *behandlingsparadigmet* (Bjerger, 2005, s. 25), hvor borgeren var set som en klient, der havde behov for hjælp, og frem mod behandlingsparadigmet, som ifølge Bjerger domineres af "forestillingen om det frie og aktivt handlende samfundsindivid" (Bjerger, 2005, s. 32). I dette paradigme er der ikke blot tilbud om "social omsorg og støtte", som Bømler vurderer, der er også forventning om at borgeren skal udvikle sig og tage ansvar.

Det entreprenante selv

Denne forventning til borgerne er indgående beskrevet af den engelske sociolog Nikolas Rose. Han beskriver, hvordan der i vestlige samfund i nyere tid er en tendens til, at hvert individ skal leve op til et bestemt billede af selvet. Rose kalder dette billede "*the enterprising self*" (Rose, 1992, s. 141), som kan oversættes til *det entreprenante selv*. Rose beskriver, at der er en forventning om konstant selvudvikling og at magthaverne indfører tiltag, der opfordrer borgerne til at være både selvstændige og ansvarlige borgere. (Rose, 1992, s. 162) "Citizenship is to be active and individualistic rather than passive and dependent." (Rose, 1992, s. 159) Det entreprenante selv vil således arbejde med sig selv for at blive en bedre og mere aktiv udgave af sig selv og dermed en bedre samfundsborger (Rose, 1992, s. 146).

Rose udtalte sig i et interview i 2004 om forandringer i den måde staten ser den enkelte borger på:

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

"Forandringer har helt oplagt fundet sted gennem de sidste 20-30 år. Statens rolle bliver nu at opmuntre, at styre, at bruge og forme de resurser, der ligger i den individuelle frihed til at vælge selv. Staten ser borgeren som et aktivt menneske, der ikke er eksempelvis arbejdsløs, men jobsøgende." (Information, 2004)

Disse tendenser ses også i det danske samfund, og de påvirker den måde, som folk uden for arbejdsmarkedet bliver betragtet på i befolkningen. Ifølge den danske sociolog Søren Juul har den måde, som arbejdsløshed bliver opfattet på i det danske samfund, ændret sig. I en artikel i Ugebrevet A4 uddyber Juul at "[h]vor arbejdsløshed i velfærdsstatens guldalder i 60'erne og 70'erne blev betragtet som en social begivenhed, som alle kunne komme ud for, opfattes det i dag, efter en lang periode med nyliberalismens fremvækst, som den enkeltes ansvar og problem" (Gundersen, 2013). Juul henviser blandt andet til den nuværende regerings "felttog mod krævementaliteten", hvor der i højere grad er fokus på det enkelte individs pligter og ansvar, og til medierne, som ifølge Juul ikke har været tilstrækkeligt kritiske overfor den politiske diskurs (ibid.). Det er denne tankegang, som Rose henviser til, når han beskriver kravene til det entreprenante selv. Man kan også drage en parallel tilbage i historien til de værdigt og uværdigt trængende, som Bømler beskriver. I nyere tid er det dog ud fra en anden tankegang om at individet også skal udvikle sig, og dermed sættes frit.

Delkonklusion

Dette kapitel har i et historisk tilbageblik beskrevet baggrunden for det, der i dag ses som det gode liv og det gode hjem. Desuden har jeg beskrevet socialpolitikens historiske udvikling, frem til nutidens velfærdsamfund, hvor det forventes at borgerne yder en indsats og er aktive, selvstændige individer.

Alle i samfundet vil i større eller mindre grad være påvirket af disse idealbilleder af hjem og det gode liv, og selvom man er hjemløs og måske har frasagt sig disse idealforestillinger, vil man være påvirket af selve ideen og vide, at man selv gør noget, der er anderledes. På samme måde siver forestillinger om, hvordan den 'gode borger' lever, også ned igennem samfundet og påvirker alle borgeres forventninger, herunder også borgernes forventninger til sig selv. Beboerne på forsorgshjemmet lever enten permanent eller for en tid på en anden måde end størstedelen af befolkningen, og er selv klar over det. De implicite forestillinger om det gode liv og det gode hjem vil ligge i dem, nogle vil gå *med* disse forestillinger og andre *imod* dem. Nogle beboere har således et ønske om at komme til at bo "sådan normalt", som en beboer udtrykte det, og om familie og uddannelse. Mens andre blot ønsker at blive fritaget for alle de krav, der stilles.

Dette kapitel har blandt andet beskrevet tanker om 'det gode hjem', og de samfundsforventninger, der er til individet om at være ansvarstagende og selvstændig. Disse tanker vil blive taget op igen i det følgende kapitel; analysekapitlet.

Kapitel 5. Analyser

Den analytiske proces

Udgangspunktet for dette kapitels analyser er empirisk materiale fra mit feltarbejde i form af feltnoter, fotos og tegninger samt udskrifter, noter og lydoptagelser fra interviews. Jeg har gennemlæst og kodet materialet i flere omgange, fundet temaer i empirien og valgt relateret teori. Efter et feltarbejde er erfaringerne ofte meget nærværende og umiddelbare, og en gennemlæsning af materialet har til formål dels at tilføje en distance, dels at skabe overblik (Hastrup, Rubow, & Tjørnhøj-Thomsen, 2011, s. 53). I en åben kodning er formålet at udpege centrale dele af materialet, og når man har opnået fortrolighed med materialet, er der baggrund for at udvælge de temaer, som analyserne kan tage udgangspunkt i. Herefter kan det empiriske materiale gennemgås med fokus på en række kategorier inden for disse temaer, dvs. en fokuseret kodning (Hastrup, Rubow, & Tjørnhøj-Thomsen, 2011, s. 53-55). Efter disse kodninger og gennemlæsninger er processen mundet ud i analyser af det empiriske materiale.

Jeg har valgt at dele analysen op i følgende delanalyser: *Tid, rum, normalitet og civilisering* samt *midt-imellem-heden*. I virkelighedens verden er der naturligvis overlap mellem disse kategorier, hvor f.eks. tid og rum har indvirkning på hinanden, og der er derfor også empiriske eksempler, som tages op i flere analyser ud fra forskellige indfaldsvinkler. Det er dermed en kunstig opdeling, jeg skaber i min analyse, for derigennem at forsøge at skabe mulige forståelser af fænomenerne. Den første analyse beskæftiger sig med forsorgshjemmets tid, herefter følger de øvrige delanalyser.

Tid

I hverdagene er tiden på forsorgshjemmet i dagtimerne fastlagt på forhånd. Der er mødepligt til *morgenmødet*, hvor arbejdsopgaverne aftales, og derefter er der *arbejdstid*, som i løbet af dagen brydes af pauser og måltider. Efter arbejdstiden følger *fritiden*, hvor beboerne selv disponerer over tiden.

Hverdage på Granhøjgård

Kl. 6.30-8.25	Morgenmad
Kl. 8.45	Morgenmøde(mødepligt)
Kl. 9.00	Arbejdsholdene starter
Kl. 10.15-10.30	Formiddagskaffe
Kl. 10.30	Arbejdsholdene fortsætter
Kl. 12	Frokost
Kl. 13	Arbejdshold fortsætter
Kl. 14.30	Eftermiddagskaffe/fyraften
Kl. 18	Aftensmad
Kl. 19.30-21.30	Aftenkaffe

Uddrag af beboerpejec, som gennemgås ved indflytning.

Denne analyse vil tage udgangspunkt dels i denne opdeling og de forskellige opfattelser af, hvordan opdelingen skal forstås, dels i den påvirkning tidsopdelingen og forsorgshjemmets øvrige regler kan

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

have for længden af det tidsrum, beboerne kan opholde sig på forsorgshjemmet. Jeg vil blandt andet inddrage Gulløvs institutionslogikker og indre og ydre tid ud fra Bech-Jørgensens forskning blandt hjemløse.

Tid er både et empirisk begreb, der benyttes i hverdagen på Granhøjgård, f.eks. i form af arbejdstid og fritid, og det er empirien, der har inspireret til at fokusere på tiden. Samtidig benytter jeg også tid som et analytisk begreb, bl.a. i form af indre og ydre tid i analysen.

I moderne samfund forstås tid oftest som en lineær proces, hvor tiden kan måles i timer og minutter og ses som en fremadskridende proces fra fødsel til død. Indimellem kan den strukturerede tid dog brydes og den cykliske tidsoplevelse være fremtrædende (Larsen & Pedersen(red), 2011, s. 713).

Begge disse tidsformer ses afspejlet i livet på forsorgshjemmet. Dels den *cykliske tid*, månedens opbygning, hvor tidspunktet på måneden har betydning. Og døgnet, der går, og gentager sig på samme måde dagen efter og ugen efter, og hvor måltiderne er væsentlige markører. Dels den *lineære tid*, hvor tiden på forsorgshjemmet er et kort udsnit af en tid, der bliver ved med at gå lineært indtil man på et tidspunkt skal videre til et andet sted. Ifølge den nordamerikanske sociolog Harry Murray er associationerne til disse tidsopfattelser ofte, at den lineære tid er orienteret mod fremtiden, mod det mål, som man med tiden kan komme frem til. Den cykliske tid er orienteret mod fortiden, idet fortiden jo er kendt, og fremtiden vil bringe noget, der ligner (Murray, 1984, s. 155).

Ifølge Murrays studie af gadehjemløses tidsopfattelse, er der to grunde til at de, som tilhørte gadesubkulturen, primært havde en cyklisk tidsopfattelse. Den ene grund er, at der i gadesubkulturen ikke var overskud til at sætte sig mål ud i fremtiden, det vigtigste mål var blot at overleve, et mål der måtte opnås én dag ad gangen. Den anden grund til denne tidsopfattelse var de cykliske skemaer, som findes på de institutioner, i form af f.eks. suppekøkkener og natherberger, som de hjemløse var afhængige af i deres hverdag (Murray, 1984, s. 157). Denne cykliske tid er også synlig på forsorgshjemmet, hvor hver dag i hverdagene foregår på samme måde, ikke i form af ren overlevelse på gaden, som i Murrays undersøgelse, men i form af at man må følge den daglige tidsopdeling for at blive boende på forsorgshjemmet.

Tilsyneladende har den månedlige tid en betydning på forsorgshjemmet. Ofte blev der talt om, både blandt beboere og personale, hvorvidt det var "*først på måneden*" eller "*sidst på måneden*", da det havde stor betydning for, hvor mange penge de fleste beboere havde til rådighed. Det var ikke datoen, der var væsentlig, men derimod om der var "*kommet penge*", og dermed om der var råd til de ting, den enkelte beboer gerne ville bruge penge på. Dermed havde det også indflydelse på for eksempel måltiderne, da der på de første dage, efter at der var kommet penge på kontoen, kunne være meget få beboere, der deltog i måltiderne, da de havde mulighed for at købe mad andre steder. Sidst på måneden var der derimod ofte fuldt hus til måltiderne.

Forsorgshjemmet er beregnet på midlertidige ophold, og dermed træder den lineære tid frem: Det fremgår af beboerpjecen at "*Opholdet på Granhøjgård skal betragtes som midlertidigt, derfor er værelserne møblerede og du må ikke have private møbler på dig værelse. Du må ikke sætte billeder eller hylder op. Du må medbringe tøj og ejendele, svarende til hvad der kan ligge i to sportstasker.*" (Uddrag af beboerpjece, der gennemgås ved indflytning. Originale fremhævninger). Det er

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

meningen, at den enkelte beboer skal hjælpes med de problematikker, vedkommende har, og derefter skal flytte. Som en del af denne proces skal der udarbejdes en handleplan, som laves i samarbejde mellem beboeren og dennes kontaktperson. Ud fra Murrays tanker om, at primært den lineære tid er orienteret mod fremtiden, må beboerne dermed være orienteret mod opnåelse af fremtidige mål. Også opholdets midlertidige karakter peger mod denne tidsopfattelse, da de færreste ved indflytningen er klar over, hvor langt deres ophold vil blive, og dermed hvor lang tid, de kommer til at tilbringe på forsorgshjemmet. For nogle er opholdet kort, mens det for andre bliver langt, blandt andet ved uafklaret situation. For nogle beboere er det derfor samtidig en venteesituation, hvor de håber på for eksempel at få godkendt en ansøgning om førtidspension. Dermed bliver det samtidig til en 'ventetid', hvor der er flere usikkerhedsmomenter; både hvad resultatet af ansøgningen bliver, og hvor lang tid, der kommer til at gå. For andre er det derimod et andet usikkerhedsmoment, der gør sig gældende, nemlig hvor lang tid, de kan få lov til at blive boende. Det er en betingelse for opholdet, at man som beboer overholder de regler, der er på stedet, for eksempel at man ikke må drikke på *matriklen*, og at man ikke må opholde sig på *fællesarealerne*, hvis man er påvirket af alkohol. Dermed risikerer beboere, der ikke kan overholde disse regler, at blive *smidt ud* med kort varsel, og tit er de selv meget bevidste om denne risiko.

Tilsyneladende er der forskellige faktorer, der har betydning for, hvorvidt overtrædelser af reglerne får konsekvenser for beboerne. Personalet omtaler, at der kan tages individuelle hensyn til beboere, men det ser også ud til, at det har en indflydelse, hvor tydeligt reglerne overtrædes. Nogle beboere overtræder reglerne i skjul, for eksempel ved at drikke alkohol på værelset, uden at det opdages. Andre omgås delvist reglerne ved tilsyneladende at leve op til det, der forventes, f.eks., i arbejdstiden, mens de så gør noget lidt andet eller holder lange pauser. For at bidrage til en forståelse af denne praksis, set i forhold til det, der forventes af beboerne, vil jeg inddrage institutionslogikker ud fra Gulløvs analyse af blandt andet *tilpasning*, *modstand*, og *håndhævelse af regler*.

Institutionslogikker

Granhøjgård er på én og samme tid både en institution, en arbejdsplads for personalet, og samtidig er det et sted, hvor beboerne bor og opholder sig det meste af døgnet. For beboerne er det der, størstedelen af hverdagslivet leves, for personalet er det et sted, man kommer for at udføre et stykke arbejde, hvorefter man tager hjem. Det er en institution både i den alment brugte betydning, dvs. de bygninger, der danner de fysiske rammer omkring f.eks. en skole eller en børnehave, og i den antropologiske betydning, forstået som en social sammenhæng med rutiner og socialt praktiserede logikker (Gulløv, 2004, s. 55-56).

Gulløv beskriver i *Institutionslogikker som forskningsobjekt*, at der i en institution eksisterer en række logikker, som både regulerer praksis, og samtidig også opretholdes gennem udøvelsen af praksis (Gulløv, 2004, s. 55) Gulløv pointerer, at regler for omgangsformer "løbende formuleres, defineres og forhandles". Men at der i institutioner samtidig findes nogle "grundlæggende institutionslogikker, som rækker ud over de konkrete situationer og de personer, der er involveret" (Gulløv, 2004, s. 54). Dermed er det ikke alt, der er til forhandling, da visse logikker er selvfølgelige. Ifølge Gulløv kan analyse af institutionslogikker ses som en måde at begribe "en

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

praksis, der ofte forekommer paradoksal i forhold til de intentioner, der gives udtryk for" (Gulløv, 2004, s. 55). Det er dog på ingen måde min intention at bedømme personalets praksis og intentioner eller identificere uoverensstemmelser imellem disse. Derimod kan en forståelse af institutionslogikkerne bidrage til et helhedsperspektiv på beboernes hverdag, da disse logikker præger hverdagens organisering.

Gulløvs empiriske eksempler stammer fra et feltarbejde i en dansk børnehave, men jeg vil dog primært inddrage den teoretiske del. Dette er muligt, da Gulløv omtaler institutioner i den antropologiske betydning, og dermed ikke daginstitutioner specifikt. Samtidig bygger en del af Gulløvs teoretiske materiale på den canadiske sociolog Erving Goffmans teori om sekundære tilpasningsformer på totalinstitutioner⁸, en institutionstype som forsorgshjemmet på visse måder har træk af, uden dog at være det.

Ifølge Gulløv vil en institution have en række logikker, som individerne handler efter, en række fælles forestillinger, som der sjældent reflekteres over, men som dagligt praktiseres (Gulløv, 2004, s. 56-57). Det er især, når der sker brud på disse logikker, dvs. når der ikke handles i overensstemmelse med dem, at de bliver synlige. Gulløv anvender fire temaer; *tilpasning*, *modstand*, *afmagt* og *håndhævelse* til at illustrere forskellige handlemåder, der bryder med institutionslogikkerne (men som samtidig også kan medvirke til at reproducere dem).

Tilpasning

Institutionslogikkerne og den institutionelle orden kan udfordres på flere måder. Gulløv beskriver blandt andet tilpasning og refererer her til Goffman, som har beskrevet *sekundære tilpasningsformer*, som er "adfærd, som ikke direkte udfordrer personalet, men gør det muligt for klienterne at skaffe sig forbudte goder eller at skaffe sig tilladte goder ved forbudte midler" (Goffman, 1967, s. 46). Denne type tilpasning viser dermed en accept af reglerne, men er samtidig en modstand, dog ikke i undergravende form.

Modstand

I andre tilfælde kan modstanden være tydelig i form af handlinger, der direkte går imod reglerne, og dermed udfordrer dem. Ifølge Gulløv er det et "vigtigt institutionslogisk aspekt, at alle aktørerne på forskellig måde forholder sig til den institutionelle orden og dermed bidrager til en fortløbende reproduktion af rationalet bag handlingerne". Gulløv viser i sin analyse, at modstand ikke er forbeholdt børnene, men også kan forekomme hos personalet. (Gulløv, 2004, s. 62)

Afmagt

Gulløvs analyser viser, hvordan der selv under udøvelse af magtfulde greb, kan forekomme afmagt hos den udøvende (i Gulløvs empiri hos personalet) som ikke formår at finde en strategi, der fungerer efter deres hensigt i forhold til et bestemt barn. Gulløv beskriver, hvordan afmagt kalder på handling, og dermed på at der findes tiltag, som kan genoprette orden.

⁸ Institutioner som er kendetegnet ved at beboernes arbejde, fritid og søvn foregår på samme sted. Desuden er totalinstitutioner kendetegnet ved at beboerne ofte er omgivet af mange mennesker og at dagens rutiner er nøje skemalagt (Goffman, 1967, s. 13)

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Håndhævelse

Det sidste tema er håndhævelse, som ifølge Gulløv ligger i forlængelse af de øvrige temaer. "Håndhævelse af orden er en reaktion på tilpasning, modstand og afmagt." (Gulløv, 2004, s. 69). Det er således en institutionslogisk måde at gå imod social uorden på. Når nogen træder uden for de acceptable normer, håndhæves reglerne, og således bliver den normale orden genoprettet

Disse fire temaer er alle handlinger, som skaber brud på den institutionelle orden, og ved at fokusere på dem, kan man ifølge Gulløv se den enkelte aktørs handlinger i forhold til den institutionelle orden og dermed fremanalysere institutionslogikker (Gulløv, 2004, s. 73).

På Granhøjgård er det som tidligere nævnt en nødvendighed for beboerne at indordne sig under den tidsstruktur, som hverdagene i dagtimerne er præget af. Det er en del af den institutionelle orden, som de forventes at tage del i. Der forekommer dog på mange måder brud på denne orden, både synligt og usynligt. Ofte er der mange beboere omkring bordet i gårdhaven eller i rygeskuret, også i det, der er defineret som arbejdstid. Når der er personale, der spørger til det, siger de, at de lige holder en rygepause. Dermed opnår beboerne mange og lange pauser uden decideret at gå imod reglerne, dvs. som en tilpasning. Samtidig får de *skrevet timer på*, og får dermed udbetalt *dusørpenge*⁹ for det antal timer, arbejdstiden varer, selvom de ikke laver noget hele tiden. Der er også andre former for tilpasning, hvor en beboer viser, at vedkommende kender reglerne, men alligevel gerne vil opnå noget. Som Kevin, der kommer hjem fra byen efter aftensmadstid, og indtrængende spørger, om han ikke godt kan få lidt mad. Han gør meget ud af at fortælle, at han godt ved, det ikke kan lade sig gøre, men lægger samtidig vægt på, at han jo lige har fået at vide af lægen, at han gerne skal spise noget mere, og at han ikke har penge til at købe mad for. Både for den beboer, der forsøger at opnå at få maden, og for den medarbejder, der i visse tilfælde udleverer maden, er det en tilpasning, som ikke er en direkte, synlig modstand mod reglerne og de logikker, der ligger bag, men som alligevel går imod dem. Og både medarbejderen og beboeren er bevidste om dette, og reproducerer dermed den institutionelle orden, idet de begge anerkender, at den eksisterer, men at dette er et særligt tilfælde, hvor de gør en undtagelse.

Hvor tilpasning forekommer ofte, er modstand et langt sjældnere forekommende brud på den institutionelle orden, nok bl.a. fordi direkte modstand oftest vil få konsekvenser, for eksempel i form af en *adfærdskorrigerende samtale*, hvor beboeren bliver bedt om at ændre sin adfærd, og får at vide, at hvis adfærden ikke ændres, kan vedkommende ikke blive boende. Det forekommer ofte, at der er beboere, der undlader at stå op og komme til morgenmødet, dette kan ses som en form for modstand, men kan også skyldes, at de blot har sovet for længe. Tilsyneladende tolkes det forskelligt af personalet alt efter, i hvor høj grad beboeren samarbejder. Indimellem forekommer det, at der er beboere, der synligt yder modstand, som i følgende eksempel:

På morgenmødet har der været et par informationspunkter. Nu fortæller en medarbejder, at det fra i dag ikke længere kan lade sig gøre at få kaffe om natten. Der er blevet en kultur, hvor man drikker kaffe om natten og så bagefter kommer og klager over, at man ikke kan sove. Og det går ikke. Så det skal være slut, og det vil blive meddelt til nattevagterne. Beboeren Torben siger i et vredt

⁹ Den 'løn' på cirka 10 kr. i timen, som beboerne får udbetalt ugentligt for det udførte arbejde.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

tonefald, at man ikke behøver at tale sådan. "Det er jo ikke en børnehave" siger han, det er jo voksne mennesker, der kan tænke selv. Og beboerne betaler jo selv for kaffen. Medarbejderen kommer med en lang udredning om betaling og siger, at der jo ikke er 24-timers roomservice, og at man nogen gange er nødt til at sige det på den måde, fordi der er nogen, der er "fat-svage". Men at nu ved man ihvertfald, at Torben har forstået budskabet. Torben siger ikke mere. (Feltnote)

Da der er mange til stede på morgenmødet, bliver det en tydelig form for modstand, men den bliver hurtigt imødegået med en lang forklaring, og Torben siger ikke mere derefter. Dermed bliver det håndhævet, at det er personalet, der kender reglerne. Håndhævelse finder sted på flere måder. Dels som irettesættelser i løbet af hverdagen eller overholdelse af, at beboerne ikke kan få særlig behandling, som for eksempel at få mad udenfor spisetiderne, eller at de skal gå på værelset, hvis de har drukket eller er påvirkede på andre måder. Dels er der situationer, hvor personalet griber til at smide en beboer ud, fordi reglerne ikke overholdes. Det kan ses som en form for afmagt, at man må smide et menneske på gaden, for at den institutionelle orden kan opretholdes. Men samtidig er det en beskyttelse af personalet og de andre beboere, for eksempel hvis det er en beboer, der smides ud efter at have været truende. Siiger omtaler i sin afhandling de dilemmaer, som socialarbejdere ofte står i, når de på den ene side skal følge reglerne, men på den anden side også skal tage hensyn til den enkelte brugers behov (Siiger, 2010, s. 120)

På visse måder kan beboernes handlinger således ses som modstand og tilpasning, hvor beboerne omgås reglerne. Men tilsyneladende er det ikke tilstrækkeligt *kun* at se på handlingerne ud fra dette perspektiv, da der også er nogle modsætninger i opfattelsen af tidspunkterne på dagen, som har indflydelse. I det følgende feltnoteuddrag ses et eksempel på denne modsætning, hvor beboere og personale ikke tolker dagens opdeling på samme måde.

Sidder I og ser TV før kl. 12?

Jeg sidder i sofaen i TV-stuen og snakker med tre beboere. Fjernsynet er tændt. En af de ansatte, Grete, kommer ind i rummet, hun har overtøj på. Jeg har set, at hun har været ude og inde af huset mange gange i formiddag. Hun siger: "Sidder I og ser TV før kl. 12?" Egon svarer, at det er der tit nogen, der gør. Grete fortæller, at det må man ikke, det er arbejdstid, og der må man ikke se TV "for så samler I jer jo her". Hun siger, at det ikke går, for der er jo andre, der stadig arbejder. Hun rækker ind over sofaen foran Egon og tager fjernbetjeningen fra bordet. Så peger hun den op mod fjernsynet på væggen og trykker på den. Fjernsynet slukker. Hun går ud af rummet. Klokkeren er 5 minutter i tolv. (Feltnote)

Beboerne og Grete har tilsyneladende forskellige opfattelser af, hvad der er relevant at beskæftige sig med på dette tidspunkt af dagen, lige inden frokosten er klar kl. 12. Det er et tidspunkt, der for mange beboere er en ventetid, der ligger imellem på den ene side det tidsrum, hvor de har udført formiddagens opgaver, og på den anden side det tidspunkt, hvor man spiser frokost. For Grete er det derimod tilsyneladende et tidspunkt, der tilhører arbejdstiden. Beboernes handling, at se TV på et tidspunkt, der er defineret som arbejdstid, uden at gøre opmærksom på det, kunne tolkes som en tilpasning, da det ikke er en handling, der udfordrer personalet. Men tilsyneladende er beboerne slet ikke opmærksomme på, at det er en overtrædelse af reglerne, og der ligger måske noget andet bag. I

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

det følgende vil jeg inddrage Bech-Jørgensens beskrivelse af tidsstrategier samt indre og ydre tid, da dette kan bidrage til en forståelse af modsætningen mellem beboernes og Gretes opfattelse.

Bech-Jørgensen beskriver, hvordan det enkelte individ må have en fleksibel overgang mellem indre og ydre tid for at kunne tage del i samfundslivet, og hun bruger i bogen *Ruter og rytmer. Brobyggerne, frontfolket og de hjemløse* (2003) blandt andet tidsstrategier blandt folk, som er hjemløse, til at illustrere dette.

Bech-Jørgensen observerede, at der blandt de personer, som var hjemløse, forekom særlige måder at strukturere tiden på, blandt andet når de skulle tilpasse sig nye situationer. Hun beskriver blandt andet Anton, der havde været hjemløs gennem 6-7 år, og som nu havde fået mulighed for at være med i et projekt, da Hjemløsekorpset vurderede, at han sandsynligvis godt kunne magte at bo i en forsøgslejlighed. Anton skulle deltage i en række møder, der skulle forberede ham på at bo i lejligheden, og han kom konsekvent tre kvarter til en time for tidligt til møderne, og talte manisk i tiden indtil mødet startede. Bech-Jørgensen tolker dette som en "overgang mellem to vidt forskellige verdener – hjemløsemiljøet og de offentligt ansattes verden" (Bech-Jørgensen, 2003, s. 8). Bech-Jørgensen kalder dette et *tidsmæssigt mellemrum*, og ser det som en overgangstid, hvor Anton får mulighed for at omstille sig til og forberede sig til mødet (Bech-Jørgensen, 2003, s. 161). Bech-Jørgensen ser Antons strategier som værende rettet mod at bryde ud af hjemløsheden og samtidig en øvelse i at finde sig til rette i et miljø, der er anderledes end hjemløsemiljøet (Bech-Jørgensen, 2003, s. 162). Hun foreslår også, at det kan tolkes som en symbolsk bekræftelse på, at Anton har en villighed til at leve på en anden måde.

Et andet blik på situationen kunne være, at Anton prøver at vise, at han har en villighed, og at han prøver at overholde de regler, han kender til, nemlig at man skal komme til tiden. Men samtidigt med dette, overskrider han en række andre (uskrevne) regler, som at man ikke kommer så meget for tidligt, og at man ikke tager folks tid ved at tale med dem i ventetiden, hvor de kunne have andre opgaver. Der kunne måske også være andre supplerende grunde til, at han kommer for tidligt, end blot den tidsmæssige omstilling fra et system til et andet. Måske er der gratis kaffe i ventetiden eller måske er det rart med en, der tager sig tid til at lytte til ham. Under alle omstændigheder ser det ud til, at Anton ikke helt kender de sociale koder for, hvordan man gebærder sig til et møde i dette system, men han forsøger, så godt han kan, at vise sin velvillighed.

Når Anton kommer længe før mødet, tilpasser han sig til at komme 'til tiden', men samtidig gør han det på sin egen måde. Bech-Jørgensen beskriver, at man må have en fleksibel overgang mellem de forskellige tidsformer *indre tid* og *ydre tid* for at være integreret i samfundet. I det følgende vil jeg uddybe disse to tidsformer.

"Det fænomen, der kaldes tid, er ikke andet end oplevede handlingsforløb og begivenheder der er organiseret bevidsthedsmæssigt på to planer: dels som en indre tid, dels som en ydre samfundsskabt tid."

(Bech-Jørgensen, 2003, s. 162)

Tid er både noget, som opleves subjektivt, og noget, der kan måles objektivt. Begge måder at være til stede i tiden på, findes hos os alle. De er inkompatible, men de kan forbindes og der kan skabes overgange mellem dem. Bech-Jørgensen argumenterer for, at "en integration i samfundslivet er

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

afhængig af en fleksibel overgang mellem disse to forskellige tidsformer" (Bech-Jørgensen, 2003, s. 163). Det bliver dermed evnen til at flytte sig fra den ene tidsform til den anden, der bliver væsentlig.

Indre tid og ydre tid

Indre tid er subjektiv, den opleves. "Det er en flydende tid, en strøm af oplevelser uden begyndelse og afslutning" (Bech-Jørgensen, 2003, s. 163). Tidligere oplevelser dukker op i tankerne helt af sig selv, helt upåagtet, og oplevelser fra nutid og fortid kan dukke op imellem hinanden, der er ingen kronologisk rækkefølge. (Bech-Jørgensen, 2003, s. 163). Situationer, som stammer fra vidt forskellige tidspunkter i livet, kan pludselig opleves som forbundne, idet den indre tid ikke er lineær.

Den ydre tid kan måles objektivt med et ur på samme måde, som en afstand kan måles i et vist antal meter. Den kaldes derfor også for *lineær tid* eller *klokketid*, og det er denne tid, som samfundet er indrettet efter (Bech-Jørgensen, 2003, s. 162). Den er opdelt i faste intervaller og gør det muligt at opnå samtidighed mellem forskellige individer, så man for eksempel kan afholde et møde, hvor alle deltagere er til stede på samme tid (Bech-Jørgensen, 2003, s. 163). "Klokketiden er et symbolsk udtryk for strukturering af de daglige gentagelser af rutiner" (Bech-Jørgensen, 2003, s. 163).

På Granhøjgård må beboerne i ret høj grad tilpasse sig den ydre, målbare klokketid for at kunne tage del i hverdagen i et omfang, der gør, at de kan blive boende på forsorgshjemmet. De fleste tilpasser sig efterhånden til stedets normer om at stå op om morgenen og deltage i de gøremål, de forventes at tage del i. Dermed tilpasser de sig til den ydre tid, de fastlagte tidspunkter på dagen, hvor personalet har besluttet at bestemte aktiviteter skal udføres.

Den danske antropolog Sigrid Knap har udført feltarbejde i Jyderup Statsfængsel, og blandt andet analyseret *fængslets tider*. Hun nævner også modsætningen mellem indre og ydre tid i sin analyse. Den ydre tid fylder meget i fangerens bevidsthed, men det er ifølge Knap en *tom* tid for fangerne, da de ikke har fokus på kvaliteten af tiden (det, de har udrettet eller oplevet), men på kvantiteten (at der nu er gået en hel arbejdsdag, og de derfor er 9 timer nærmere på løsladelsen) (Knap, 2005, s. 45). I modsætning til dette fortæller mange af beboerne på forsorgshjemmet gerne om, hvad de har udrettet og der kan, specielt hos dem der er i haven eller i køkkenet, være en faglig stolthed over det, de har lavet. Preben fra køkkenholdet gik på eget initiativ i gang med at sylte agurker fra haven uden for arbejdstid og Jannik sagde nej til en middagslur med kæresten, fordi jordbærstiklingerne skulle nå at blive plantet inden frosten kom. Gøremålene giver tilsyneladende mening for dem, og tiden er ikke bare tom, selvom visse gøremål er dikteret af dagens tidsopdeling.

Alligevel er der dog visse tidspunkter på dagen, hvor beboerne indimellem 'sætter sig uden for' denne tidsopdeling. Som tidligere nævnt kan det være lange rygepauser i arbejdstiden, som en sekundær tilpasningsform. I det empiriske eksempel i TV-stuen er ventetiden indtil frokost tilsyneladende også et udefinerbart tidsrum. Den indre oplevelse er, at dette tidspunkt er et frirum, hvor der ikke er pligter, og det falder derfor naturligt at se fjernsyn og slappe af. Samtidig er det også en ventetid, hvor man venter på næste punkt i dagsprogrammet, nemlig frokosten. Personalet taler om *fritid* og *formiddagspause* på den ene side og *arbejdstid* på den anden side, men

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

tilsyneladende eksisterer der nogle særlige, udefinerbare, ekstra pauser på tidspunkter, som tolkes forskelligt af beboere og personale. I eksemplet her ser det ud til at Grete er styret af den ydre tid, hun ved, at klokken endnu ikke er 12. Mens beboerne er styret af den indre tid og fornemmelsen af, at deres arbejdstid er slut nu, hvor timerne er blevet skrevet ned i personalets mappe på kontoret og dermed registreret som arbejdstid.

Grete opfatter dette tidspunkt som en del af arbejdstiden. Hun siger "*for så samler I jer jo her*". Og begrundet det med, at det ikke er rimeligt over for de andre, som stadig arbejder. Det er samtidig en form for kategorisering af beboerne, for hvem er "I"? Er det alle beboerne, der ville samle sig der, og ville det være et problem, hvis de gjorde det? Eller er det den del af beboerne, som ikke arbejder i hele arbejdstiden, og mener hun måske, at de er dovne og derfor sætter sig ned i stedet for at bestille noget?

Det er svært at vide, hvad det er der er Gretes grund til at holde fast i, at denne regel skal overholdes. Og at hun gør det i en grad, så hun selv slukker for fjernsynet og ikke blot orienterer om reglen. Måske er hun regelret, eller måske er hun interesseret i, at det ikke skal være demoraliserende for den del af beboerne, som fortsætter arbejdet helt til kl. 12. Måske er hendes mål at opdrage beboerne, at civilisere dem til et 'normalt' liv, hvor man ikke sætter sig og ser fjernsyn midt i arbejdstiden. Bech-Jørgensen beskriver, at man i visse situationer helt kan opgive de tidsmæssige strategier, enten ved at lade klokketiden regulere alt eller ved at overgive sig til den "oplevede tids flydende tilstande" (Bech-Jørgensen, 2003, s. 164). For mange 'usædvanlige mennesker' vil den indre tid være styrende, for eksempel hvis man har været hjemløs (Bech-Jørgensen, 2003, s. 165). De må derfor tillære sig de *fleksible overgange* mellem tiderne, som Bech-Jørgensen omtaler. Måske prøver personalet at opøve denne strategi ved blandt andet at opdele dagen i arbejdstid og fritid og det er dette, som Grete i eksemplet kræver overholdt. Dermed er det, som aftalt i afsnittet om institutionslogikker, en håndhævelse af regler for at genskabe orden. Der er nogle fælles logikker bag personalets arbejde, som må følges. Måske er Grete også påvirket af den ændring, der er i gang i personalegruppen, hvor man går fra at arbejde regelbaseret og til at arbejde værdiorienteret. Hun holder fast i en regel, men hun argumenterer værdibaseret ud fra værdien at alle skal være fælles om at deltage i arbejdsopgaverne. Samtidig kan det være et udtryk for et ønske om at overholde de aftaler, der er truffet med kolleger.

I feltnoten bemærker jeg, at Grete har overtøj på og har været ud og ind af huset mange gange i løbet af formiddagen. Måske har hun ikke fornemmelse for huset og for tidspunktet. Måske er hun ikke klar over, at det er lige om lidt, der er frokost og at beboerne er færdige med deres gøremål. Hun har fornemmelse for den ydre tid og ved, at klokken endnu ikke er 12. Men hun har ikke den samme fornemmelse, som beboerne tilsyneladende har, af at formiddagens arbejdstid nu er næsten slut. Egon siger, at der tit er nogen, der ser TV før kl. 12, og det fremgår også af mine feltnoter, at det generelt forekom, da jeg i ugerne før ofte havde siddet i TV-stuen den sidste halve time før frokost. Men det er sjældent, at medarbejderne er til stede i TV-stuen på dette tidspunkt, og derfor bemærker de det nok ikke. De er oftest på kontoret i løbet af dagen for at tage sig af kontorarbejde, samtaler, medicinudlevering og andre gøremål.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Tilsyneladende ændrer personalets forventning til rummet sig, alt efter tidspunktet. Om eftermiddagen, aftenen og i weekenden må der gerne ses fjernsyn og slappes af, da det er beboernes fritid. Og det er også de tidspunkter, hvor personalet i højere grad er til stede i TV-stuen og for eksempel ser fjernsyn sammen med beboerne. Men om formiddagen er forventningen, at beboerne er aktive. Disse beboeres arbejdsopgave er overstået, men det ses nok af personalet i højere grad som en 'arbejdspause' ud fra klokketiden og ikke som fritid, hvor man selv kan beslutte, hvad man vil bruge tiden på ud fra den indre tidsoplevelse.

Dette empiriske eksempel vil jeg senere tage op igen i analysen af rum, hvor jeg vil se på, hvordan også de fysiske forhold har indvirkning på beboernes handlinger i dette tidsrum.

Delkonklusion

Denne analyse har omhandlet tiden som en faktor af væsentlig betydning for hverdagen på forsorgshjemmet. Hermed har jeg forsøgt at besvare den del af min problemformulering, der stillede spørgsmålet om, hvordan tiden får betydning for beboernes ophold på forsorgshjemmet.

Analysen viste, at tiden har indflydelse på flere planer

- i form af den institutionelle tidsopdeling af hverdagene med beskrivelser af gøremål på bestemte tidspunkter
- i form af opdeling i fritid og arbejdstid
- i form af midlertidighed og for nogle beboere ventetid

Ved hjælp af Gulløvs teori om institutionslogikker og Bech-Jørgensens teori om usædvanlige tidsstrategier samt ydre og indre tid konkluderede jeg

- at beboerne på visse tidspunkter sætter sig uden for den institutionelle tidsopdeling, og den skelnen mellem arbejdstid og fritid, som er en institutionslogik.
- at oplevelsen af overgangen mellem indre og ydre tid har betydning for, hvordan personale og beboere kan opfatte særlige tidslige mellemrum forskelligt og have forskellige opfattelser af, hvad der er passende at beskæftige sig med på hvilke tidspunkter. Således har beboerne andre muligheder for at bestemme over deres tid i deres fritid, end når de blot har en pause i arbejdet.

Jeg har beskrevet, hvordan både den cykliske og den lineære tid træder frem. Den cykliske tid ses i form af månedens gang og dens relation til beboernes økonomiske situation og dels i form af døgnets opdeling i hverdagene. Den lineære tid træder frem i kraft af det midlertidige, hvor beboerne er bevidste om snart at skulle videre. For nogle beboere er det en ventetid, mens det for andre kan være svært at leve op til forsorgshjemmets regler, hvilket medfører, at de ikke ved, hvor længe, de får mulighed for at blive boende.

Min analyse viser dermed at tiden, både dagens opdeling og den midlertidige faktor i opholdet, understreger, at dette ikke er et blivende *hjem*, men et *forsorgshjem*. I fritiden kan beboerne gøre ting, som er hjemlige, men når der er arbejdstid, er der en forventning om, at de indretter sig efter, at forsorgshjemmet i dette tidsrum ikke er et hjem, men en form for arbejdsplads for dem. Samtidig er det dog på visse måder og på andre tidspunkter et midlertidigt hjem, da det er her beboerne sover, tager bad og tilbringer deres fritid.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Analysen viser dermed på flere måder en flertydighed, både i forhold til tiden og opfattelserne af den. Jeg vil senere benytte denne viden i analysen af midt-imellem-heden. Men først følger den næste analyse, som beskæftiger sig med forsorgshjemmets rum.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Rum

Begrebet rum har flere forskellige betydninger. I den almene betydning er det et konkret fysisk rum, der kan defineres ud fra højde, længde og bredde. For sociologien er betydningen i højere grad "rummets karakter af ramme for menneskelig praksis og erfaringsdannelse" (Larsen & Pedersen(red), 2011, s. 565). Dette kapitel falder i to dele, der fokuserer på hver sin betydning af begrebet. Først en analyse af forsorgshjemmet set som et særligt rum, der i en filosofisk forståelse er et undtagelsessted, der er anderledes end det omgivende samfund. Her bruger jeg Foucaults tanker om rum og heterotopier. Derefter følger en analyse af forsorgshjemmets fysiske rum, hvor jeg inddrager Gulløv og Højlands kulturanalyseinspirerede tilgang til materialitet og Winthers hjemkategorier. Til sidst som en afslutning på materialitetsanalysen følger en lille analyse af en specifik type af genstand; nøglen.

Foucaults "Andre rum "

Som jeg viste i analysen om tid, er forsorgshjemmet et sted præget af kompleksitet. Det er dels en institution med visse logikker, og dels er det på visse måder beboernes hjem i en periode. Det er et sted, hvor de opholder sig midlertidigt, i et udefineret tidsrum, og de ved, at de skal noget andet bagefter. På visse måder hører de til her, og på andre måder er det blot et springbræt på vej videre i livet. Foucault omtaler en type af særlige rum, *heterotopier*, som er en slags modsigende undtagelsessteder, som jeg i det følgende vil beskrive, for derefter at sammenligne med forsorgshjemmets træk.

Foucault beskrev i 1967, hvordan rummet i løbet af det 20. århundrede fik stadig større betydning. Foucault benævner det *rummets århundrede* (Foucault, [1967]1998, s. 87). Rummet er ikke en nyskabelse, men tidligere i historien har rum ifølge Foucault været konkrete, lokaliserbare steder. Men dette *lokaliseringens rum* ændrede sig med Galilei. Han opdagede ikke blot, at jorden drejede rundt om solen, han indstiftede også et "uendeligt rum". Og dermed trådte *udstrækning* i stedet for lokalisering (Foucault, [1967]1998, s. 88).

Ifølge Foucault er udstrækningens betydning siden hen blevet erstattet af *placeringen*, hvorom han siger, at den er "defineret af de tætte forbindelser mellem punkter eller elementer, der formelt kan beskrives som serier, bifurkationer og netværk". Problemer forbundet med placeringen kan være, hvorvidt der er plads nok til mennesket i verden, og hvordan vi kan vide, hvilke forbindelser og hvilken type lagring, der er vigtige for os. Vi befinder os dermed i en tid, "hvor rummet giver sig for os i form af forbindelser mellem placeringer" (Foucault, [1967]1998, s. 88).

Foucault omtaler, at det sandsynligvis ville være muligt at beskrive disse placeringer og for eksempel beskrive "mængden af forbindelser som bestemmer passagerernes, gadernes og togenes placering". (Foucault, [1967]1998, s. 89). Men det er ikke hans primære interesse. Foucault skriver:

"Men det som interesserer mig, er, at blandt alle disse placeringer, har visse af dem den besynderlige egenskab at være forbundet med alle de andre placeringer, men på en måde så de suspenderer, neutraliserer eller omvender mængden af sammenhænge, som er fastsat, afspejlet eller genspejlet gennem disse." (Foucault, [1967]1998, s. 89)

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Det er dermed særlige rum, som både er forbundet med andre placeringer, men samtidig er en modsætning til dem. Ifølge Foucault tilhører disse særlige rum to hovedtyper: *utopier* og *heterotopier* (Foucault, [1967]1998, s. 90). Kendetegnende for disse to hovedtyper er:

Utopier

Utopier er ifølge Foucault "placeringer, som ikke har noget virkeligt sted". Det kan for eksempel være et billede på et perfekt samfund, eller det kan være "vrangsidens" af samfundet. Men under alle omstændigheder er det "rum som grundlæggende og essentielt er uvirkelige". (Foucault, [1967]1998, s. 90). Ifølge de tyske filosoffer Theodor W. Adorno og Ernst Bloch er utopien dog ikke på samme måde uopnåelig. Ifølge Adorno skyldes synet på utopien som et luftkastel "[...] at menneskene kun på *den* måde formår at mestre modsigelsen mellem opfyldelsens åbenlyse mulighed og den ligeså åbenlyse umulighed af en opfyldelse" (Adorno & Bloch, 1990, s. 94). I en radiosamtale i 1964 diskuterede Adorno og Bloch "den utopiske længsel" og drøftede blandt andet utopien som frihed, som orden, som lykke og som dødens afskaffelse. Et eksempel på et af de indbyggede paradokser i utopien, som Adorno omtaler, er at dødens afskaffelse i sine konsekvenser ville være "det mest rædselsfulde" at opleve, men at det er *muligheden*, man ønsker (Adorno & Bloch, 1990, s. 97). Jeg vil ikke her beskrive utopierne nærmere, da det især er den anden type af rum, heterotopierne, som kan være beskrivende for forsorgshjemmets træk.

Heterotopier

Den anden hovedtype af disse særlige modsigende rum, benævner Foucault *heterotopier*. Det er virkelige steder, men de er samtidig en slags modplaceringer og rummer repræsentationer eller anfægtelser af andre virkelige placeringer. Dermed er de en slags faktisk realiserede utopier. Det er "en slags steder som er uden for alle steder, også selvom de faktisk kan lokaliseres" (Foucault, [1967]1998, s. 90). Det er rum, som er udgrænsede af samfundet, en form for undtagelsessteder, som "i kraft af deres andethed også er steder, hvorfra vi kan reflektere de normale rum" (Mai & Ringgaard, 2010, s. 14)

Ifølge Foucault danner alle kulturer heterotopier, men de er i varierende former, og dermed er der måske ikke nogen heterotopi, som er universel. Foucault opstiller en række principper for eller særlige træk ved heterotopier:

- Der er to hovedtyper af heterotopier
 - *Kriseheterotopier* findes primært i såkaldt 'primitive' samfund. Det er særlige steder, indrettet til individer, som befinder sig i en bestemt fase. Det kan for eksempel være menstruerende kvinder eller unge, der er lige ved at blive voksne.
 - *Afvigelseheterotopier*, som i moderne samfund har erstattet kriseheterotopierne. Det er steder, hvor samfundet anbringer individer, der afviger fra normen, det kan for eksempel være psykiatriske klinikker eller alderdomshjem.
- Heterotopiens funktion kan ændre sig i løbet af et samfunds historie.
- Kan sideordne flere rum, flere placeringer, som egentlig er uforenelige, på ét sted. For eksempel kan der på en teaterscene være flere 'rum' på samme tid.
- Ofte forbundet med opdelinger af tiden eller brud med den traditionelle tid.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

- Lukket eller ikke umiddelbart tilgængeligt sted. Ofte er det steder, hvor man enten kommer tvunget af ydre omstændigheder eller man kommer der efter et særligt ritual.
- Har en funktion, der udfolder sig mellem to yderpoler:
 - *Et rum af illusion*, som derved udpeger virkelige rum og placeringer, "som endda endnu mere illusoriske"
 - *Kompensationsheterotopien*. Når heterotopierne skaber et rum, som er lige så perfekt og pertentligt, som virkeligheden er rodet og forvirret. Foucault bruger jesuitterkolonier som et eksempel på dette. Alt er sat i system, byen er bygget op efter perfektionerede, retvinklede principper, og individernes daglige liv er styret af klokken: Alle bliver vækket på samme tid, arbejder på samme tid og går i seng på samme tid (Foucault, [1967]1998, s. 91-95).

Forsorgshjemmet kan ses som en form for heterotopi, idet der i forsorgshjemmets kompleksitet optræder mange af kendetegnene for heterotopier. Flere placeringer, som egentlig er uforenelige, er samlet på forsorgshjemmet, da det både er en institution og en form for hjem på samme tid. Og som tidligere nævnt er hverdagen forbundet med opdeling af tiden, og samtidig er opholdet for mange beboere et brud med den traditionelle tid eller med, hvordan livet har været indtil nu. Heterotopiens træk af at være et lukket eller umiddelbart utilgængeligt sted kan ses i sammenhæng med den type af heterotopi, som Foucault benævner *afvigelsesheterotopi*. Forsorgshjemmet er ikke et fuldstændigt lukket, afsondret sted, men det er dog et sted, hvor man opholder sig af særlige grunde, tvunget af ydre omstændigheder, og beboerne kan ses som 'afvigere' fra normen, idet de ikke lever som størstedelen af befolkningen. Forsorgshjemmet *er* ikke en *kompensationsheterotopi*, men har visse træk. Personalet gav udtryk for at ville skabe en overskuelighed, som beboerne kan finde sig til rette i, dog slet ikke ud fra retvinklede principper og perfektionering, som Foucault omtaler det i Jesuitterkolonierne. Men de prøver at skabe orden for beboerne. Da en af de ansatte ville hjælpe en beboer med at få ryddet op og gjort rent på værelset, fortalte hun mig, at "*hvis det roder herude, så roder det også herinde*", mens hun pegede hhv. rundt i lokalet ("*herude*") og på sit eget hoved ("*herinde*"). Dermed er der tanker om at skabe et ordnet rum, som en modsætning til en rodet virkelighed.

Efter dette blik på forsorgshjemmet som en heterotopi ud fra en mere filosofisk forståelse af begrebet rum, vil jeg i det følgende inddrage den mere konkrete forståelse, hvor det fysiske rum får betydning i form af de materielle omgivers indvirkning på det sociale samspil.

Materialitetsperspektiv

Gulløv og Højlund beskriver i *Materialitetens pædagogiske kraft. Et antropologisk perspektiv på børneinstitutioner* (Gulløv & Højlund, 2005), hvordan rum, arkitektur og bygninger har betydning for sociale samspil og har andel i hverdagslivets omgangsformer. Jeg vil i det følgende gøre rede for Gulløv og Højlunds væsentligste pointer, for derefter, med inspiration fra deres analyse, at undersøge hvilken indflydelse indretning og materialitet har på hverdagens samspil og muligheder på forsorgshjemmet. Gulløv og Højlund tager udgangspunkt i, at "[de]materielle omgivelser er skabt i sociale sammenhænge og derfor kan underlægges en socialvidenskabelig granskning." (Gulløv & Højlund, 2005, s. 21). De beskriver, hvordan rummene på en og samme tid *både* er skabt

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

af mennesker, som har præget omgivelserne gennem deres intentioner, og udtrykker forestillinger om de mennesker, der skal færdes i dem (Gulløv & Højlund, 2005, s. 22). Rummene og deres indretning indgår således som medspillere i det sociale. Gulløv og Højlund udtrykker det således:

"Rum skaber betingelser for samvær ved at være indrettet i forhold til bestemte opgaver, aktiviteter og møder, og vi vil pege på, hvordan indretning også udtrykker klassifikation, hierarkisk opdeling og værdisætninger af handlinger og aktører." (Gulløv & Højlund, 2005, s. 22)

Indretningen har således både betydning for de rent fysiske aktiviteter, der kan finde sted, og for de forestillinger, vi får af at være til stede i rummene. Der er så at sige kulturelle koder indbygget i selve rumfordelingen og indretningen, og det sociale liv bliver påvirket af opfattelserne af, hvad der er muligt i de pågældende rammer. (Gulløv & Højlund, 2005, s. 22).

For at kunne differentiere og systematisere betydningen af materialitet, er det nødvendigt at have et analytisk begrebsapparat. Gulløv og Højlund peger til dette formål på følgende generelle karakteristika ved social interaktion, som kan tilskrives de materielle omgivelser, og som kan benyttes i analysen: De materielle omgivelser kan for eksempel

- *understøtte formål*: Offentlige institutioner har et defineret formål, og rummene er derfor til dels indrettet ud fra disse formål. Funktionelle opdelinger af f.eks. tid og rum tjener ifølge Gulløv og Højlund til at "understrege institutionens formål og bidrager til at berettige forskellige gruppers aktiviteter og understrege hensigter med at mødes" (Gulløv & Højlund, 2005, s. 26)
- *markere kriterier for relevans*: Ifølge Gulløv og Højlund er der for hvert rum bestemte normer for, hvordan man bør opføre sig, og indretningen 'guider' dermed den måde, man er sammen på (Gulløv & Højlund, 2005, s. 24). En institutions fysiske indretning rummer dermed også forestillinger om socialitet og opførsel (Gulløv & Højlund, 2005, s. 30).
- *fastholde opdelinger i kategorier*: Gulløv og Højlund omtaler, hvordan institutioner skaber og vedligeholder *klassifikationer*, og hvordan disse bl.a. kan være afspejlet i materialiteten (Gulløv & Højlund, 2005, s. 27). Med henvisning til Bourdieu beskriver de, at det fysiske rum er "en spejling af det sociale, fordi det indrettes, organiseres og tilegnes ud fra sociale logikker". De fysiske rum har dermed indflydelse på, hvor hvilke personer hører til, afhængigt af hvilke arbejdsopgaver, de varetager (Gulløv & Højlund, 2005, s. 24) Tilgængelighed kan indikere et hierarki, hvor det f.eks. i daginstitutioner kan være den fysiske højde, der er afgørende for, hvad man har adgang til (f.eks. hvorvidt man kan nå saksene højt oppe på en hylde)

Disse karakteristika vil jeg benytte i det følgende til en analyse af de materielle omgivelser på forsorgshjemmet. Jeg vil beskrive de forskellige rum og deres indretning og undersøge på hvilke måder indretningen med Gulløv og Højlunds kategorier f.eks. understøtter formål eller fastholder opdeling og hierarki.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Spisestuen

Spisestuen ligger ved siden af køkkenet, med en dør imellem, så der er direkte adgang fra køkkenet. Alle måltider anrettes på buffetbordet lige indenfor døren til køkkenet, og hovedmåltiderne skal indtages i selve spisestuen. I løbet af dagen bruges rummet også til andre ting, f.eks. til morgenmødet, og det er her de to beboercomputere står. Rummet benævnes spisestue, fremfor f.eks. spisesal. Dette kan ses som en intention om at skabe en hjemlig atmosfære. De hjemlige elementer, som er meget tydelige i TV-stuen, hvor der er puder og pyntegenstande, er dog ikke så fremherskende i spisestuen. Der er grå, rengøringsvenlige borde og stole i institutionsmøbel-stil, og på væggene hænger whiteboardtavler, opslagstavler og malerier malet af beboerne. Rummets udseende er dermed i højere grad institutionspræget, end hvad benævnelsen antyder.

Rummet og forventningerne til, hvad der skal foregå i rummet, transformerer sig i løbet af dagen, og dette får et rent fysisk udtryk, som kan aflæses i rummet. Tidligt om morgenen er der sat morgenmad frem på buffetbordet; brød, smør og ost, yoghurt, havregryn og cornflakes, kaffe og the. Der er roligt i rummet, og oftest er der kun et begrænset antal mennesker til stede ad gangen.

Lidt før kl. 8.30 ryddes maden væk og kort efter fyldes rummet langsomt med beboere og personale, nu skal der holdes morgenmøde. Efterhånden bliver de fleste pladser besat, og lokalet summer af snak. Morgenmødet indledes med morgensang, forstanderen spiller klaver, mens sangen ofte vælges af en beboer, og en ret stor del af de tilstedeværende synger med. Efter morgensangen er der kalendergennemgang. Det vil sige, at de beboere, som har noterede aftaler i den store kalender fra kontoret, bliver mindet om deres aftaler, f.eks. lægeaftaler eller et møde på jobcentret. Derefter kan der være information fra personale, f. eks. om fremtidige aktiviteter eller om ændringer i husets hverdag, og der kan være spørgsmål eller information fra beboere. Efter disse informationer rettes opmærksomheden mod den store whiteboardtavle, som hænger på den ene væg. Tavlen er delt op i forskellige felter med navne på arbejdshold som *køkken*, *rengøring 1. sal*, *rengøring stuen*, *cykelværksted*, *havehold*, og *diverse*. I hvert felt er der plads til at skrive et antal navne på de beboere, som skal stå for den pågældende arbejdsopgave denne dag. Oftest spørges beboerne, hvad de har lyst til, men er der mange, der har samme ønsker, bliver enkelte sat på opgaver, de ikke har ønsket at udføre. De beboere, der ikke møder op på morgenmødet sættes ligeledes på en opgave, som de, i kraft af ikke at være mødt op, ikke har haft indflydelse på. Der er stor forskel på, hvilke ønsker beboerne har. Nogle fortæller, at de vælger efter, hvilket arbejde de kender, og derfor kan udføre relativt nemt og hurtigt. Andre lægger størst vægt på, om de helst vil være indendørs eller udendørs, eller hvor de oplever at det er nemmest at slippe for at lave noget.

Whiteboardtavlen understøtter dermed med Gulløv og Højlunds ord et formål: Den giver et fysisk udtryk til en af morgenmødets aktiviteter; at uddelegere arbejdsopgaver, og det kan ses konkret på tavlen, hvad der er aftalt. Navnene bliver stående på tavlen resten af dagen, og tavlen kan således også ses som en mulighed for kontrol af, om alle opholder sig, hvor de bør og udfører det, som er aftalt. Når morgenmødet er slut, rejser alle sig og stolene sættes omvendt op på bordene, så gulvet er frit. Dette har til formål at gøre det lettere at støvsuge og vaske gulv, men måske kan det også ses som et signal om, at det nu er *arbejdstid* med en forventning om effektivitet og om, at man opholder sig der, hvor dagens arbejde foregår.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

En modsætning hertil er, når man kommer ind til frokost, hvor der er dækket op med tallerkner, bestik, glas, vandkander på bordene og mad på buffetbordet. Nu signalerer rummet, at det er tid til frokost, og dermed til en pause fra arbejdet. Til de fleste måltider, bortset fra formiddagsmaden, spiser beboere og personale sammen. Som den franske antropolog Claude Levi-Strauss omtaler, har det betydning, at man deler et måltid, og der opstår en midlertidig nær relation under måltidet (Levi-Strauss, 1969, s. 59). Dermed kan det fælles måltid ses som et signal om, at man er ligeværdige individer, der spiser sammen, og dermed som en modsætning til den opdeling i kategorier, som Gulløv og Højlund opererer med. På andre tidspunkter ses denne opdeling derimod tydeligt, for eksempel på kontoret, som er det næste rum, jeg vil beskrive.

Kontoret

Kontoret bruges primært af personalet. Rummet er domineret af to store skriveborde med computere og et mindre rundt bord med stole omkring. Langs væggene er der en række reoler og et medicinskab, hvor beboere kan få opbevaret deres medicin og ved behov få den udleveret i doserede æsker. På væggen lige inden for døren hænger en stor whiteboardtavle, som er delt op i ugens dage, og hvor der blandt andet står, hvilke medarbejdere, der er på arbejde hvornår, hvilke beboere, der skal være særligt fokus på, og hvem, der skal have udleveret antabus på hvilke dage. Tavlen understøtter et formål; at skabe overblik over, hvem der er på arbejde, og om der er særlige arbejdsopgaver. Samtidig fastholder den også en opdeling i kategorier, idet det tydeliggøres, hvilke beboere, der "*er noget med*", dvs. hvem der skal være særlig opmærksomhed omkring. En enkelt beboer reagerede kraftigt på, at hans navn en dag stod på tavlen, men tilsyneladende accepterede de øvrige beboere, at deres navn på denne måde kunne være tydeligt for alle, der kom ind på kontoret.

Beboerne må godt opholde sig på kontoret, hvis de har et ærinde der, for eksempel hvis de skal have udleveret medicin, tale med personalet eller låne telefonen. Beboerne kan sidde på en bestemt plads og låne en bestemt telefon, mens den anden skrivebordsplads er forbeholdt personalet. Fra skrivebordene på kontoret er der udsyn til parkeringspladsen foran hovedindgangen. Dette muliggør, at personalet kan observere, hvem der kommer og går. Og denne mulighed benytter de tilsyneladende, som det ses i følgende feltnote:

Britta sidder ved skrivebordet på kontoret. Hun ser ud af vinduet, at Alex er på vej ud på cykel. Hun åbner vinduet og råber efter ham: "Hvad skal du?". Alex stopper ikke, men svarer bare "ud at køre", mens han cykler videre. Britta råber efter ham, at der jo snart er morgenmøde, og at der er mødepligt. Alex cykler videre over parkeringspladsen og ud på gaden. (Feltnote)

Denne form for kontrol kan tolkes som en overvågning i tråd med Foucaults omtale af Panoptismen, hvor *muligheden* for konstant overvågning virker disciplinerende (Foucault, 2002 [1975], s. 211 ff). Kontorets beliggenhed understreger dermed formålet at personalet har styr på, hvor beboerne er, og hvad de laver (dette er dog så vidt jeg ved, ikke et formuleret formål, men det udøves til en vis grad af personalet). Dette underbygges af en sensorstyret lampe, der om aftenen og om natten tænder uden for kontoret, når der er bevægelse på gårdspladsen. Man kan dog sige, at overvågningen også foregår den anden vej: Når det er mørkt ude, og der er lys tændt på kontoret, har dem, der ankommer, mulighed for at se ind ad vinduerne og lægge mærke til, dels om de bliver observeret og

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

dels, hvem der er på arbejde. Når man sidder i rygeskuret om aftenen, kan man også observere, hvad der foregår på kontoret, da rygeskuret og kontoret ligger på hver sin side af parkeringspladsen.

Køkkenet

Winther beskriver, hvordan køkkenet er det moderne hjemms hjerte og et centralt sted i hjemmet (Winther, 2004, s. 32). Dette er på visse måder også gældende for køkkenet på forsorgshjemmet, hvor køkkenet i min empiri viser sig som et centralt sted. Det er ikke decideret centralt i fysisk forstand, da det ligger i den ene ende af huset, men det ligger ved siden af spisestuen, som er et samlingssted til måltiderne og til morgenmødet. Derudover kan en del af køkkenet ses fra den centrale gang i midten af huset, så man vil ofte lægge mærke til, hvis der foregår aktivitet i køkkenet, når man går ned ad gangen, for eksempel fra TV-stuen og mod yderdøren eller på vej op til værelserne på første sal.

Køkkenet er indrettet som et industrikøkken: Bordplader og hylder er af rengøringsvenligt stål, og komfur og ovn er i store industriudgaver. Der er opsat skilte på væggene, hvor der blandt andet står, hvordan kaffemaskinen skal afkalkes, og hvordan man adskiller pålægsmaskinen. I et rum for sig selv for enden af køkkenet er det lille *grovkøkken*, hvor der er grøntsager i kasser på hylderne og andre typer grøntsager ligger i *svaleskabet* med den rette opbevaringstemperatur. Det er her, man for eksempel skræller kartofler og ordner grøntsager med jord på, inden de tages ind i selve køkkenet. I den anden ende af køkkenet er der et helt hjørne til opvask. Her er en stor vask, hvor der på hver side er plads til at have en bakke til at sætte det snavsede service i: Én type til tallerkner og én type til kopper, glas, skåle mv. Når en bakke er fyldt sættes den i opvaskemaskinen og et par minutter efter tages den ud igen, nu med rent service. Dette sættes på det andet bord langs væggen, hvor der er plads til to bakker med rent service. Når det er afkølet, kan det derefter sættes på plads i de store skabe, hvor der med mærkater er synliggjort, hvor der skal være *flade tallerkner*, *dybe tallerkener* mv.

Dette industrielle præg ville man kunne tolke som et område, hvor kun særligt personale måtte komme. Det udstråler effektivitet og hygiejne. Det er dog et sted, hvor beboerne ofte kommer. Dels bliver køkkenet et kendt sted efterhånden, da det er beboerne, der på skift laver aftensmad. Dels er det her kaffemaskinen står, og kaffen er et meget væsentligt indslag i hverdagen for mange af beboerne. På visse tidspunkter af dagen er der sat kaffe frem i kander i spisestuen, men resten af dagen kan man gå forbi køkkenet og fylde sin kop op. Rummet afkodes derfor i mindre grad ud fra det industrielle præg og i højere grad ud fra at være 'et køkken' med de funktioner det indebærer, herunder at det er her, man kan hente kaffe, og her man kan dufte dagens menu og få en snak med køkkendamen.

Set ud fra Gulløv og Højlands kategorier understøtter køkkenet naturligvis et formål; at der skal laves mad og kaffe til alle i huset. Køkkenet signalerer i ret høj grad, hvad der er relevant, og de fleste fra den vestlige verden vil kunne afkode rummet og vide, at det er beregnet til madlavning. Til en vis grad fastholder indretningen en opdeling i kategorier, idet en del af køkkenet er aflåst, men når der er madlavning i gang, er døren åben og madlavningen foregår i et ligeværdigt samarbejde.

På væggen hænger der en lang række kokkeknive på magnetskinner. En af de ansatte fortalte, at der indimellem er udefrakommende, der kommenterer at de skarpe knive hænger frit tilgængeligt og

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

ikke er låst inde. Hun fortalte, at det er meget sjældent, at der har været problemer med det. Hastrup, Rubow og Tjørnhøj-Thomsen beskriver, hvordan visse forestillinger muliggøres eller umuliggøres af det materielle (Hastrup, Rubow, & Tjørnhøj-Thomsen, 2011, s. 141). Ud fra dette kan man sige, at knivenes plads signalerer en tillid til, at dem, der kommer i køkkenet, kan håndtere adgangen, og at man har tillid til dem og til, at de ikke vil bruge knivene til andet formål end madlavning. Dette understreger en forestilling om ligeværdighed og tillid til hinanden. Men samtidig muliggør knivenes tilstedeværelse, at de kan bruges som en trussel, og det er dette som udefrakommende hentyder til, når de undrer sig over placeringen.

Værelset

Beboerne har hver et værelse og kan dermed trække sig tilbage til et sted, hvor de til dels selv sætter reglerne. Amin fortæller i et interview, at man kan gå på værelset, hvis man vil være i fred: ”Det er jo, hvis man ikke gider snakke”. Omgivelserne har dog indflydelse på opholdet på værelset, både i form af forhold, der også kan være gældende hvis man for eksempel bor i lejlighed, hvor der er lyd og man kan høre, hvis naboen spiller høj musik eller råber. Og i form af regler som er specifikke for denne særlige måde at 'bo' på, og som definerer, hvad man ikke må på sit værelse, for eksempel at det er forbudt at drikke alkohol. Det er kun i et vist omfang muligt at præge værelset, da beboerne som tidligere nævnt ikke må medbringe møbler eller hænge billeder op. Værelserne er forskellige i størrelse, og dette har også indflydelse på, i hvor høj grad det er muligt at indrette værelset. På akutværelset, som er beregnet til enkelte, akutte overnatninger, men i perioder bruges som permanent værelse, er der f.eks. kun plads til en enkelt seng og en meget lille kommode. Bjarke, som boede i en længere periode på akutværelset fortalte, at han glædede sig meget, til der blev et større værelse ledigt, fordi hans fjernsyn kun akkurat kunne klemmes ind på værelset og stå på skrå på kommoden.

En del af de beboere, som bor længe på forsorgshjemmet, får efterhånden medbragt mange ting, som fjernsyn og mindre møbler. Det er dog ikke alle, der præger deres værelse på denne måde. Da Carl skulle flytte, tog det kun ganske kort tid for ham at pakke sine ting. Han fortalte, at han hele tiden havde tænkt, at han kun skulle være her i kort tid, så han havde ladet sit tøj ligge i sportstasken i stedet for at lægge det i skabet. Så var han altid klar til at flytte ud igen.

TV-stuen

TV-stuen er et stort rum, der er delt i flere niveauer. Når man kommer ind ad døren, befinder man sig på det øverste repos, hvor der i højre side, med udsigt til gårdhaven, står et sekskantet bord med stole omkring. Der står et fad med frugt på bordet. Til venstre er der et stort sofabord med tre sofaer omkring. I sofaerne er der placeret puder og plaider, og på sofabordet står der små planter og et fad med fyrfadslys og små glassten. Både fra bordet og fra sofaerne kan man se fjernsynet, som sidder på væggen i den del af rummet, der ligger længere nede. Denne del af rummet er mindre og delvis adskilt fra repos-et af en halvæg, hvori der er en trappe på midten. Med ryggen mod halvæggen står en sofa og et par lænestole, hvorfra man kan se fjernsynet. Desuden er der et par små borde med stole omkring. I hele rummet er der en del grønne planter, både på gulvene og i vindueskarmene. Desuden står der mange fyrfadsstager og små pyntefigurer, og på halvæggen er der en kurv med aviser og reklamer. Det empiriske eksempel *TV før kl. 12*, som jeg brugte i analysen om tid, foregik i TV-stuen, og jeg vil her udbygge analysen.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Som nævnt sad en gruppe beboere og så TV i det tidslige mellemrum, der opstod, da de havde udført formiddagens arbejdsopgave, og mens de ventede på at frokosten skulle blive færdig. De fik at vide af medarbejderen Grete, at de ikke måtte se TV før kl. 12 og at det ikke var godt at de gjorde det, fordi der var nogen, der stadig arbejdede. Og som hun sagde *ellers samler I jer jo her*.

Ofte er der mange beboere, der opholder sig i nærheden af spisestuen lige før et måltid. Når maden er klar, bliver der ringet på en gammeldags klokke i køkkenet, og derefter danner der sig hurtigt kø ved buffetbordet. På et beboermøde var der et ønske fra nogle af beboerne om en elektronisk klokke, der også kunne ringe i den anden ende af huset, så man kunne høre den på sit værelse og dermed vide, hvornår maden er klar. Personalet afviste dette med henvisning til, at man kender tidspunkterne for måltiderne og derfor kan være i nærheden. Det er derfor nødvendigt for beboerne at være til stede i nærheden af spisestuen, hvis de gerne vil være der fra starten af måltidet. Dette kan ses som en form for disciplinering, der indebærer, at de skal lære at være der til tiden. Samtidig har de materielle forhold indflydelse på, hvor det er muligt at opholde sig, hvis man gerne vil være i nærheden af spisestuen. Mens der bliver dækket bord til frokosten vil man ofte blive bedt om at gå væk, fordi man står i vejen. Også i køkkenet er der travlhed lige før spisetid, og dermed er det ikke oplagt at opholde sig på disse to steder på dette tidspunkt af dagen for andre end dem, der har opgaver i forbindelse med frokosten. Derfor bliver TV-stuen, der ligger i nærheden, ofte et naturligt samlingspunkt for de øvrige beboere. Der er dybe, bløde lædersofaer, der indbyder til at man sætter sig ned. Beboerne benytter TV-stuen på mange tidspunkter af døgnet; de ser TV, spiller kort, læser avis og snakker sammen. Ofte er der nogen, der sidder med benene oppe i sofaen for at sidde behageligt eller lægger fødderne op på sofabordet. De gør sig det behageligt, mens de ser TV eller mens de for eksempel venter på, at det skal blive spisetid. Med Winthers begreb kan man sige, at de 'hjemmer den'. Jeg har tidligere omtalt Winthers hjem-kategorier, og jeg vil her uddybe dem for at kunne medtænke dem i det analytiske blik på beboernes praksis omkring sofaerne.

Winthers hjem-kategorier

Winther beskriver, hvordan hjem både er et meget konkret fysisk hverdagsfænomen, men samtidig også er knyttet til og påvirket af normative forestillinger, om hvad 'rigtige hjem' er (Winther, 2012, s. 87). Desuden involverer begrebet følelser og praksisser omkring det at føle sig hjemme. Winther deler begrebet hjem op i følgende fire kategorier (Winther, 2012, s. 89):

- Hjem (som idé)
- Hjemmet (som konkret sted)
- At føle sig hjemme
- At "hjemme den"

Disse kategorier anskueliggør, at vi lægger mange betydninger i begrebet hjem. Vi kan både tale om en idealforestilling og om en helt konkret, fysisk bolig. Hjemmet er ikke kun en bolig, men også et sted, hvor man kan føle sig hjemme og hvor man kan 'gøre sig det hjemme' eller med Winthers kategori, man kan 'hjemme den'. I det følgende vil jeg uddybe hver af de fire kategorier, for derefter at relatere dem til det empiriske *TV før kl. 12* - eksempel.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Hjem som idé

Ifølge Winther har vi en generel forestilling om, hvad et hjem er, og denne forestilling er præget af flere århundreders kulturhistorie (se også kapitlet 'Socialpolitik og normer for 'det gode liv'). Winther beskriver, hvordan disse ideer om hjem kan gøre det svært at forstå andre måder at bo på og skriver blandt andet:

"Hjem er i høj grad en kulturel forestilling, hvilket ofte bliver klart i mødet med andres måder at gøre og forstå hjem på, både som spejl og kontrast, men også som drøm og tab." (Winther, 2012, s. 90).

Det kan således være svært at forstå andres måder at leve på, og svært at forstå, at der findes anderledes drømme om hjem og levemåder, end de drømme man selv eller flertallet har. Det er dermed svært at sætte sig ind i, hvordan det føles for andre at miste enten et konkret hjem eller drømmen om en bestemt type af hjem.

Idéen om hjem er blevet en selvfølgelighed, og det er derfor svært at se ud over den. Så selvom hjem ikke er en statisk idé, formår vi ikke at se forandringerne (Winther, 2004, s. 134)

Hjemmet (som konkret sted)

Winthers kategori 'hjemmet' er et konkret, fysisk sted. Ofte vil det være et hus eller en lejlighed, og det er primært denne form for fysisk hjem, Winther omtaler i sin afhandling. Winther forholder sig dog andetsteds til, at også hjemløse kan "arrangere sig på gaden eller i en park"¹⁰, og dermed til at det fysiske hjem kan findes i en anden form: Men ofte vil det være en traditionel bolig; dér hvor man bor, laver mad, går i bad, slapper af og opbevarer sine ting. Det er et taktilt, statisk sted. Man kan godt flytte til en anden bolig, men oftest er det til et nyt, lokaliserbart sted (Winther, 2012, s. 91). Winther beskriver, hvordan det konkrete hjem er påvirket af ideen om hjem. Livet leves på mange forskellige måder i forskellige hjem, men de måder, hjemmet 'gøres på', vil altid stå i forhold til og være påvirket af ideen om hjem.

"I lyset af hjem (som idé) er selvfølgelighederne skabt og det er disse selvfølgeligheder vi alle lever med eller imod. Hvis livet hjemme leves i umiddelbar overensstemmelse med de(n) styrende idé(er) er det ofte såre uproblematisk, hvorimod skæve livsformer tydeliggør disharmonierne og hermed en konfliktform." (Winther, 2004, s. 135)

Selvom man vælger at leve sit liv på en bestemt måde i sit hjem, så vil det altid stå i forhold til ideen om hjem, om det så er i et modsætningsforhold eller om det er på en måde, der lever op til ideen. Winther taler primært om det anderledes i form af en familie, som ikke er en kernefamilie, men det kan også ses som gældende for mennesker, der lever på andre måder og ikke ønsker at leve i en gængs bolig, eller som ikke magter at udføre alt det, som følger med, når man har en fast bolig.

At hjemme den

At hjemme den er en måde at være til stede på, en måde at gøre noget til sit eget, at fylde noget i rummet på. Det er ofte meget taktile teknikker, og man kan opøve evnen til at 'hjemme den' også på andre steder end i et konkret hjem. Det er teknikker, som ikke kræver et bestemt sted, da det er

¹⁰ Interview i Social Fokus, juni 2009 af Sanne Bertram

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

mobile taktikker, som man tager med sig, og som måske kan medføre, at man kan 'føle sig hjemme' (Winther, 2012, s. 92). Winther skriver:

"At evne at 'hjemme den' [...] er et individuelt forhold, selv om mange af os benytter og anvender de samme taktikker. Umiddelbart virker det, som om vi alle har forskellige taktikker til 'hjemning', som skal forstås som de måder, vi omformer det fremmede til noget velkendt, eller genindtager rum på." (Winther, 2004, s. 138).

Vi benytter således alle forskellige teknikker til at hjemme den, men ofte vil det være ting, der minder om det, man plejer at gøre i sit eget (evt. tidligere) hjem eller være en måde at sætte sig spor på, at indrette sig.

At føle sig hjemme

At føle sig hjemme er en mobil stemning, som kan etableres forskellige steder. Det betyder for eksempel, at når man siger til sine gæster, at de skal lade som om, de er hjemme, så mener man, at de skal agere hjemligt og at de skal føle sig tilpas i et hjem, som ikke er deres eget. Følelsen af hjemlighed er ikke afhængig af et konkret hjem, men kan bringes med overalt. Men selvom det er en mobil stemning, så etableres den med udgangspunkt i noget genkendeligt og konkret (Winther, 2012, s. 92). Den kan etableres på kendte steder, som på arbejdspladsen eller hos venner, men også på ukendte steder, som et hotelværelse, hvor der er genkendelige ting, og man indretter sig med sine personlige ejendele. Ved flytning kan stemningen etableres i et nyt hjem ved at noget fra det gamle hjem overføres til det nye hjem. Winther beskriver, hvordan man ofte ved en flytning til en ny bolig, rydder op og smider ud. Men at man beholder en del af sine ejendele, og når de flytter med, bliver det nye sted transformeret og bliver til hjem (Winther, 2012, s. 94).

Disse fire kategorier er i Winthers afhandling baseret på feltarbejde indenfor et område præget af normalitet; børn i familier med en fast bopæl¹¹, og empirien er derfor præget af hjemlighedsfølelser hos denne gruppe af mennesker. Dermed er der visse selvfølgeligheder, som at man er beskyttet i sit hjem, som til en vis grad tages for givet¹². Winther nævner primært *rum* og *andre mennesker* (som for eksempel familien), som udløsende faktorer for en følelse af hjemme (Winther, 2004, s. 137). Jeg vil pege på et yderligere perspektiv, der også kan have betydning; at der må være et element af tryghed i form af at være beskyttet mod vold, trusler, regn og kulde. I høj grad kan det være tilfældet for hjemløse at leve uden at være beskyttet mod disse ydre faktorer, men de kan også forekomme i konkrete hjem, for eksempel pga. en voldelig ægtefælle eller forældre.

Winther beskriver, at man ofte, hvis man flytter til en ny bolig, medbringer en del af sine ting, og at det dermed er lettere at etablere følelsen af at føle sig hjemme. For folk, der er hjemløse, kan det dog være en ganske anden situation, selv hvis de opnår at få et nyt hjem senere, idet de ofte har mistet størstedelen af deres ejendele. Eilif fortalte en hel formiddag om det hus, han havde mistet i en brand. Hele familien blev reddet ud af det brændende hus, men de mistede alt, kun brændeovnen stod tilbage. Senere gik familien i opløsning, og han endte på gaden. Og da han kom til Granhøjgård

¹¹ Omend en vis del af børnene er skilsmissebørn og dermed har flere hjem.

¹² Der er dog også børn som lever under forhold, hvor de ikke kan siges at være beskyttet mod de ydre trusler, for eksempel i hjem med overgreb, misbrug eller utilstrækkelige boligforhold. For disse børn vil tryghedsmomentet ikke være taget for givet, men jeg antager at størstedelen af danske børn lever under forholdsvis trygge kår.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

havde han "hverken adresse eller pengepung". Der var nogen, der havde "hjulpet ham af med den", da han blev overfaldet på gaden. Han beskriver, at alt hvad han havde, var det tøj, han havde på; et par mørke bukser og en trøje. Hvis man, efter et sådant udgangspunkt, skal etablere et nyt hjem på et tidspunkt, vil det være helt fra bunden, og det at 'føle sig hjemme' skal dermed også etableres ud fra helt nye omgivelser og ejendele. Det kan lade sig gøre, da følelsen er mobil, men det konkrete, som den knytter an til, skal etableres på ny.

Men for at vende tilbage til det empiriske eksempel i TV-stuen: Når beboerne i eksemplet, mens de venter på, at der bliver ringet til frokost, går ind i TV-stuen, så indbyder sofaerne til, at de sætter sig ned. De er vant til at opholde sig i rummet om aftenen og i weekenden, når de har *fri*, og de kender sofaerne, de er vant til at gøre sig det behageligt her og at smække benene op. Dette kan man tolke som deres måde at 'hjemme den'; at gøre de ting, som gør, at de føler sig hjemme. Og det gør de også nu, på dette tidspunkt af dagen, og det at tænde for fjernsynet er en del af dette hjemlige, de snakker lidt sammen og ser indimellem på fjernsynet.

At rummet er indrettet med møbler, som kunne stå i en TV-stue i et dansk hjem er måske med til at indbyde til, at man sætter sig. Dybe, bløde sofaer med puder og plaider giver associationer til afslapning og til at holde fri, og indbyder til at man 'hjemmer den' og dermed også til at man får mulighed for at føle sig hjemme. Dette skal dog tilsyneladende helst foregå indenfor visse rammer. I en beskrivelse af aftensvagtens arbejdsopgaver på forsorgshjemmet fremgår det for eksempel at personalet skal "*udøve almindelig opdragelse overfor beboerne, fx ikke benene på bordene/sofa, alm. sober omgangstone m.v.*" Dermed bliver det tydeligt, at der er visse måder at 'hjemme den' på, som ikke opfattes som passende. Lige som der er forskel på, hvornår det er passende at gøre ting, som at se TV. Set i forhold til Gulløvs institutionslogikker, er beboernes handlinger i sofaerne generelt karakteriseret ved at være *tilpasning*, da de ikke direkte udfordrer reglerne, men blot 'hjemmer den' i det skjulte og f.eks. tager benene ned, hvis der kommer personale forbi.

I eksemplet ser de dog TV uden at vide, at de dermed overtræder en regel. De er officielt 'på arbejde' indtil kl. 12, men alligevel opholder de sig på et sted, hvor de på andre tidspunkter 'holder fri' og gør sig det hjemme. Dette understreger stedets kompleksitet, som både institution og (i visse henseender) hjem for beboerne.

Ovenstående analyse har haft et bredt fokus på forsorgshjemmets rum. Jeg vil i det følgende runde materialitetsanalysen af med en lille del-analyse af en specifik genstand, der stod frem som særligt betydningsfuld, både som symbol og som konkret genstand; nøglen.

Nøglen

De svenske etnologer Billy Ehn og Orvar Löfgren beskriver, hvordan man kan søge sammenhænge i felten ved at se på for eksempel symboler og talemåder, som har "en dominerende plads i den forestillingsverden, vi studerer" (Ehn & Löfgren, 2006, s. 17). De beskriver hvordan disse symboler nogle gange kan være så åbenbare, at det næsten føles pinligt at påpege deres eksistens (ibid.). Et sådant symbol er nøglen i min felt. Så åbenlys, at det næsten er for oplagt at omtale den, men samtidig en genstand, der igen og igen viste sig at være central. I første omgang i starten af feltarbejdet, var det en nøgle i form af en *nøglebrik*, en slags magnetlås, der tiltrak sig min

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

opmærksomhed. Senere under kodning af empiri, blev jeg opmærksom på, hvordan nøgler i det hele taget også havde en symbolik i forhold til det at høre til en bolig uden for forsorgshjemmets rammer.

Alle beboere med længerevarende ophold på forsorgshjemmet har en nøglebrik, som dels kan åbne døren til deres værelse og dels døren til forsorgshjemmets hoveddør¹³. I det følgende eksempel ses, hvordan nogle af beboerne tillægger nøglebrikken en betydning om tilhørsforhold. I daglig tale kaldes den blot *nøglen*.

TV-stuen, sidst på eftermiddagen.

Fjernsynet er tændt, men ingen ser på det. Der er et par stykker, der læser aviser, og én der ruller cigaretter. En helt ny beboer kommer ind og spørger om, hvordan man får en cykelnøgle. Han skal nemlig ud at hente noget, og vil gerne låne en cykel. Arvid, som har boet her længe, forklarer ham flere gange, hvordan systemet er; man afleverer sin nøgle og låner så cykelnøglen. Når man afleverer cykelnøglen, får man sin nøgle tilbage. Den nye beboer forstår det ikke, han snakker videre om det, han skal hente. Flere andre prøver at forklare det.

Lidt efter kommer en af pædagogerne ind i rummet. Den nye beboer spørger om han kan få en cykelnøgle. "Men jeg har ikke nogen nøgle", siger han. "Så bor du her sgu' da ikke" er der en anden beboer, der siger til ham. Pædagogen tager den nye beboer med ind på kontoret. (Feltnote)

I dagligdagen siger både personale og beboere generelt *nøgle* og ikke *nøglebrik*, hvilket tilsyneladende forvirrer den nye beboer. Da Arvid taler om en *nøgle*, forbinder den nye beboer det åbenbart ikke med den lille magnet, han kan åbne døren til sit værelse med. Og han forstår ikke systemet med at skulle aflevere den i pant for at låne en cykel. For den beboer, som siger "så bor du her sgu' da ikke" er nøglebrikken tilsyneladende et symbol på, at man 'hører til': Når man bor på forsorgshjemmet, så har man en nøgle, så man kan komme ind. Har man den ikke, så er man én, der ikke hører til.

Som tidligere nævnt beskriver Gulløv og Højlund, hvordan de materielle omgivelser i visse tilfælde er med til at *fastholde opdelinger i kategorier* (Gulløv & Højlund, 2005, s. 22). Beboeren i ovenstående eksempel kategoriserede efter, hvorvidt man kunne bo på forsorgshjemmet, hvis man ikke havde nøgle. Men også på andre måder, var der kategorier efter, hvem der havde hvilke nøgler, og hvor mange af dem. Beboerne havde ofte kun en enkelt synlig nøgle, nemlig nøglebrikken til deres værelse. Personalet havde derimod ofte mange nøgler.¹⁴ Der var således en adskillelse i hvem, der havde mange nøgler, og hvem, der havde få. Denne adskillelse var indimellem synlig, andre gange usynlig, men den var særdeles bevidst for de faste beboere, idet personalet havde adgang andre steder end beboerne. Dels var mange beboere særdeles bevidste om, at personalet havde mulighed for at låse sig ind på deres værelse og dels var der rum, hvor beboerne måtte bede om tilladelse til at komme: Hvis de skulle lave mad, og havde brug for ingredienser eller *den gode kniv*,

¹³ Man har derimod ikke nøgle, hvis man kommer akut og der ikke er ledige værelser, så man kun kan tilbydes en overnatning på en sofa.

¹⁴ En del af personalet bar nøglebundet synligt i en flettet nøglesnor om halsen, andre tog dem kun frem, når de skulle låse noget op.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

måtte de bede en fra personalet om at få åbnet depotet bag køkkenet, og hvis der ikke var flere skraldeposer, måtte de bede om, at der blev hentet flere fra det aflåste depot på loftet.

Gulløv og Højlund beskriver, hvordan der kan være en skjult disciplineringsstrategi i hvorvidt materialer er placeret tilgængeligt for børn. Visse materialer er placeret i børnehøjde, mens andre er placeret højt oppe, således at børnene skal bede om tilladelse til visse aktiviteter. Hierarkiet er på denne måde indbygget i indretningens prioriteringer. (Gulløv & Højlund, 2005, s. 29). På forsorgshjemmet er der ligeledes visse ting, som beboere er nødsaget til at bede om tilladelse til, for eksemplet hvis de gerne vil lave en kop te efter at køkkenet er blevet låst om aftenen. Her er tingene ikke placeret højt oppe på en hylde som i en daginstitution, men i et rum bag en låst dør og de er således utilgængelige, medmindre man får en tilladelse. På forsorgshjemmet er det ikke primært aktivitetsmaterialer, men andre 'goder' som for eksempel mad og kaffe, der er utilgængeligt.

Også i processen når en beboer flytter fra forsorgshjemmet, har nøglen en betydning. Jeg fulgte to beboere i tiden op til de skulle fraflytte Granhøjgård, og jeg var med, da de så deres respektive nye lejlighed for første gang, og da de flyttede ind. Også her blev nøglen omtalt på forhånd og fremvist, og det blev tydeligt, at den havde en stor betydning i forhold til at overtage lejligheden.

Mens Weronika og jeg spiste frokost sammen tidligere i dag, fortalte hun, at hun har været nede i lejligheden med Benny¹⁵ i formiddag for at gøre lidt rent. "Og jeg havde fået nøglerne, så jeg låste selv op", fortalte hun. Nu er alle hendes ting pakket, og Benny og hun er kørt af sted med flyttelæsset på traileren. Sonja, som er Weronikas kontaktperson, og jeg kører lidt efter. Weronika og Benny er i kælderen, da vi kommer, men Weronika skynder sig op for at vise lejligheden til Sonja og mig. Da vi er gået op ad alle trapperne og kommer til hendes dør, tager hun nøglerne frem. Hun holder nøglebundet frem ud for Sonjas ansigt, og løfter sigende sine øjenbryn. Så låser hun døren op og inviterer os indenfor. (Feltnote)

I dette eksempel ses det, at nøglen har en særlig betydning for Weronika. Hun fortæller mig eksplicit, at hun selv låste op. Og senere, da hun skal vise lejligheden til Sonja og mig, holder hun nøglerne op lige ud for Sonjas ansigt, så hun er helt sikker på, at Sonja har set dem og ser, at hun selv låser døren op. Samtidig har hun et meget sigende blik og understreger på denne måde, at det er noget vigtigt, der er ved at ske. Nøglen bliver på en måde et symbol på, at lejligheden nu er hendes, og samtidig at hun nu 'hører til' i lejligheden.

På denne måde bliver det faktum, at man ikke har en nøgle, men blot en nøglebrik til værelset på Granhøjgård næsten også et symbol. Den symboliserer både at man hører til her, men også at man ikke har sin egen, selvstændige bolig. Dermed bliver den manglende bolig et svagt punkt, som kan udnyttes til at fornærme andre beboere eller til at positionere sig selv, som det ses i det følgende eksempel.

Der er frokost i spisestuen. Som sædvanlig er der rugbrød med pålæg, salat, æg og sild på buffetbordet. I dag er der også bøf med spejlæg. Jeg sidder ved et bord sammen med 5 beboere og der er livlig snak om mobiltelefoner. Der er én, der ønsker sig en I-phone. Alex har købt Jakobs

¹⁵ som er efterværnsmedarbejder

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

gamle mobiltelefon for 500 kr. Jeg har den samme slags telefon, og Alex og jeg snakker om, at vi er godt tilfredse med den. Jakob siger til Alex, at så har han har solgt den for billigt "så du skylder mig 1500". Alex siger "Hvis du går nu, hvornår kan du så være hjemme?". Jakob svarer "Hvad fanden mener du, jeg har sgu' da ikke noget hjem". Så tager han sin tallerken og går. Feltnote

Kommentaren "Hvis du går nu, hvornår kan du så være hjemme?" er jo generelt brugt som en drillende fornærmelse, hvis man ønsker at fortælle folk på en humoristisk måde, at man ikke gider høre på det, de siger. I denne sammenhæng, hvor kommentaren bliver sagt til en, der ikke har et hjem, bliver det dog en slags dobbelt fornærmelse. Dels er der den generelle drillende fornærmelse, og dels gør spørgsmålet om hvornår, man kan være hjemme, opmærksom på, at man jo ikke har noget hjem. Ehn og Löfgren beskriver hvordan hjemmet er en inkluderende og en ekskluderende metafor, som effektivt kan få fremmede til at føle sig hjemløse eller bare som uvelkomne gæster" (Ehn & Löfgren, 2006, s. 29). Selvom man ikke selv har et hjem, kan man godt 'ramme' hårdt med en sådan kommentar, når den anden heller ikke har et hjem.

Delkonklusion

I denne analyse har jeg i relation til problemformuleringen søgt at svare på, hvordan rum får betydning for beboernes ophold på forsorgshjemmet. Jeg har dels analyseret de fysiske rum og omgivelser på forsorgshjemmet ud fra materialitetsteori, dels beskrevet en mere filosofisk forståelse af rum.

Ud fra Foucaults teori om heterotopier, som er undtagelsessteder, udgrænset af samfundet, konkluderede jeg, at en del af kendetegnene for heterotopier optræder i forsorgshjemmets kompleksitet. Disse kendetegn ses blandt andet i form af forsorgshjemmets tidsopdelte hverdag, i form af brud med den traditionelle tid og i form af personalets intentioner om at skabe overskuelighed og orden. Forsorgshjemmet har således visse træk af at være en kompensationsheterotopi, uden dog at være det.

I den fysiske tilgang til rum, har jeg beskrevet en stor del af forsorgshjemmets konkrete rum og analyseret disse ud fra Gulløv og Højhlunds materialitetstilgang. Jeg konkluderede bl.a. at:

- Visse elementer, som f.eks. whiteboardtavler og overvågningsmulighed, er medvirkende til at fastholde opdelinger i kategorier, men samtidig er der undtagelser og modsætninger til dette.
- Rummene skifter karakter i løbet af døgnet. De fysiske ændringer medvirker til at signalere, hvornår der er hvilke forventninger til beboerne, f.eks. i form af, hvornår det er arbejdstid, fritid og spisetid.
- Rummene besidder en kompleksitet der f.eks. viser sig i køkkenet, der er indrettet som et sterilt industrikøkken, men samtidig er et sted, hvor man kan hente kaffe og få en snak med køkkenpersonalet. Ved hjælp af Winthers hjemkategorier har jeg beskrevet modsætningen mellem dels den hjemlige indretning, som bløde sofaer med puder og plaid, der signalerer, at man kan 'hjemme den', og dels regler, der tydeliggør, at man ikke skal føle sig hjemme i for høj grad.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

I en lille delanalyse af en konkret genstand; nøglen, undersøgte jeg nøglens betydning dels i form af at være et symbol på at høre til, dels som udtryk for, hvem der har adgang hvilke steder. Personalet har således adgang til de aflåste rum som depoter og kontorer og har nøgle til alle beboerværelser, mens beboerne kun har nøgle til eget værelse og til hoveddøren.

Sammenfattende for delelementerne i denne analyse er, at forsorgshjemets rum både i filosofisk og i konkret betydning udtrykker kompleksitet og modsætninger. I den fysiske indretning viser dette sig bl.a. ved at der er hjemlige elementer og hjemlige betegnelser af rummene, mens det samtidig er en forudsætning at forsorgshjemmet netop ikke er et hjem.

Denne kompleksitet, som også viste sig i analysen af tid, vil jeg senere uddybe i analysen af midt-imellem-heden.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Normalitet og civilisering

Når man er beboer på et forsorgshjem, er der mange mennesker og mange forskellige normer at forholde sig til. Der er forskel på, hvordan hver enkelt er vant til at leve sit liv, forskellige standarder for hygiejne og forskellig tærskel for i hvor høj grad, man kan acceptere anderledes måder at gøre tingene på. Jeg vil i dette kapitel inddrage teorier om civilisering og normalitet i en analyse af, hvad der blandt beboerne anses for civiliseret, normal og passende adfærd. I det følgende empiriske eksempel ses flere sammenstød af normer for adfærd:

Don't touch me

Morgen, TV-stuen.

Louise, Frede, Ronny, Alex og jeg sidder i sofaerne og snakker. Lars-Henrik kommer ind, han sætter sig ved siden af Alex med en dåse tobak og et enkelt filter. Han hældes tobak ud på bordet og begynder at putte det ned i filteret med to fingre. Det meste falder ved siden af. Frede kommenterer, at det da kommer til at tage lang tid. Ronny siger, at Lars-Henrik da bare kunne være gået ind på hans værelse og have lånt hans rullemaskine.

Frede er åbenbart irriteret på Lars-Henrik i forvejen, for han skælder ud på ham og siger "ellers kan du bare få den her!", mens han viser sin knytnæve, krymper sit ansigt fuldstændigt sammen og slår hårdt ned i sin anden hånd. De to begynder at diskutere og bliver mere og mere højrostede, tilsidst står Frede op og slår med sin knytnæve ned i sin hånd lige ud for Lars-Henriks ansigt. Han virker temmelig ophidset.

Ronny siger "Hold da op, her tror man, at man får en rolig morgen..." og fortsætter i et humoristisk tonefald, at det da er lige før, man bliver nødt til at have sikkerhedssko og det hele på.

Frede bliver ved med at skælde ud og siger, at Lars-Henrik kraftedeme har ødelagt hans dag. Det viser sig, at Lars-Henrik har prøvet på at give ham et knus om morgenen. Frede bliver ved med at brokke sig og slå ned i sin hånd med et aggressivt udtryk i ansigtet "så kommer der sådan én og ødelægger det hele". Lars-Henrik svarer og Frede siger "Don't touch me!". De bliver ved. Tilsidst siger Louise "Nu må I sgu' holde kæft!". Lars-Henrik går ud af rummet. "Du er ved at lære det", siger Ronny til Louise.

Senere på dagen sidder Frede, Alex, Louise og jeg sammen. Der er én, der nævner Lars-Henrik. Frede begynder igen at sige "Don't touch me" og ser vred ud. Jeg spørger, hvad det er med ham Lars-Henrik. "Han lugter" og "han snakker hele tiden" svarer de. Og han larmer om natten og går rundt i hele huset på strømpesokker, han er ulækker. Louise fortæller, at der jo er noget, man bør overholde "med hygiejnen". Jeg spørger, hvad det for eksempel er, og hun fortæller, at man skal gå i bad mindst hver anden dag, og man skal børste tænder. "Og han har det samme tøj på hver dag" siger hun med væmmelse i stemmen. Han spritter heller ikke sine hænder af, før han tager mad¹⁶. Og der er helt sort ved bordet, når han har siddet der. (Feltnote)

Ifølge Frede, Alex og Louise skiller Lars-Henrik sig ud bl.a. ved at han er ulækker, at han lugter, og at han snakker for meget. De beskriver ham ved at fortælle om detaljer, hvor de synes, han er

¹⁶ Alle der deltager i måltiderne skal spritte hænder af med spritgele fra en væghængt beholder, inden de tager mad fra buffetbordet.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

anderledes eller forskellig fra dem selv. Bech-Jørgensen beskriver, at normalitet blandt andet udtrykkes netop gennem forskelle. Ifølge Bech-Jørgensen er normalitet langt fra en "velafgrænset størrelse", og normalitet og ikke-normalitet kan glide ind i hinanden.

"Normalitet handler mest om forskelle. De komplekse senmoderne samfund kan karakteriseres ved et utal af forskelle, der sættes i spil i de daglige definitioner af virkeligheden. F.eks. defineres identiteter i et spil af forskelle mellem det vi oplever, vi er, og det vi oplever, vi ikke er, i den situation vi på det givne tidspunkt befinder os. I én situation kan vi definere os selv som unormale, og i en anden situation som normale. Normalitet leves og udtrykkes gennem forskelle. Hver dag defineres normalitet gennem at sammenligne med dem, der er forskellige fra os selv og udtrykke disse forskelle kropsligt,-med ord, blikke, bevægelser osv. (Bech-Jørgensen, 1999, s. 19-20)

Normaliteten defineres dermed løbende gennem en sammenligning med dem, der omgiver os, og vi definerer os selv som værende enten normale eller unormale ud fra den sammenhæng, vi befinder os i. På forsorgshjemmet definerer nogle af beboerne i visse situationer sig selv som værende anderledes end de andre beboere, mens de i andre situationer fokuserer på ligheden og på fællesskabet. Dermed definerer de i visse situationer sig selv som mere normale end de andre, mens de på andre tidspunkter fremhæver at 'vi er i samme båd', og dermed at de alle er lige normale. Ofte forekom disse to opfattelser uafhængigt af hinanden, dvs. at en beboer på ét tidspunkt fortalte om det positive ved de andre, men på et andet tidspunkt brokkede sig over andre beboeres opførsel. Men i følgende empiriske eksempel kommer Louise selv ind på dobbeltheden ved at bo sammen med så mange mennesker.

Louise og jeg sidder i gården og snakker med en tidligere beboer, Hugo, der er på besøg. Louise er næsten lige flyttet ind, og hun er træt af, at der er folk, der kommer fulde hjem her og er pisseirriterende. Der er én der altid generer folk, når han har drukket. Jeg spørger, om man må drikke her, og hun fortæller, at det må man ikke, og at det også er for dårligt at personalet ikke smider ham ud, for det kunne de efter reglerne. Hun er træt af at bo blandt så mange misbrugere og alkoholikere.

Louise går ind for at hente en kop kaffe. Da hun kommer tilbage, er Hugo og jeg i gang med at tale om hans lejlighed. Louise siger, at det er hårdt ikke at have sit eget, hvor man selv kan bestemme. Men til gengæld er der et fællesskab her, fortæller hun. Dengang hun boede alene, var hun meget ensom. Så gik hun på værtshus hver dag for at have nogen at være sammen med. Og så endte det galt, fordi hun drak for meget. Her er der altid nogen, man kan snakke med, og det er hun glad for. (Feltnote)

Dels beskriver Louise det anderledes ved en beboer, der generer folk, når han har drukket. Og hun fremhæver det hårde i at bo sammen med mange misbrugere (og får dermed indirekte defineret sig selv som noget andet end dem). Hun beskriver dermed *forskellen* mellem på den ene side sig selv og på den anden side en beboer, som ham der drikker. Men samtidig fortæller hun om den

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

ensomhed, hun har oplevet, og beskriver at der er et fællesskab her, og inddrager dermed den *lighed*, der også er imellem hende selv og de øvrige beboere.

Jeg har tidligere omtalt Boydell, Goering og Morrell-Bellais undersøgelse af hjemløses identitetsopfattelser. I denne undersøgelse viste det sig også, at mange af de interviewede så sig selv som anderledes end de øvrige hjemløse, som de tilbragte deres tid sammen med. De refererede til sig selv som værende anderledes end de andre. "Not only was the present self presented as other than, it was presented as better than." (Boydell, Goering, & Morell-Bellai, 2000, s. 32). Dermed så den enkelte sig selv ikke kun som anderledes, men som bedre end de øvrige hjemløse. I min empiri er dette blot den ene side af beboernes beskrivelse af de andre beboere, mens de på den anden side også lægger vægt på fællesskabet. Dette fællesskab er dog tilsyneladende med en del af beboerne, dem som man vælger at tilbringe sin tid sammen med, mens andre ses som anderledes, som i eksemplet med Lars-Henrik, der ikke opførte sig på en passende måde.

Den tyskfødte sociolog Norbert Elias har blandt andet beskæftiget sig med civiliseret og passende adfærd, og jeg vil i det følgende beskrive Elias' teori om civilisering i vestlige samfund.

Civilisering

Elias beskriver i sit hovedværk *Civilisationsprocessen* (Olofsson, 2005), hvordan den menneskelige opførsel, der i Vesten har status som civiliseret, har ændret sig gennem tiden (Elias, 2012[1939], s. 3). Elias kobler denne ændring sammen med ændringer i samfundsstrukturen, blandt andet statens monopolisering af vold og af skatteinddrivning (Elias, 2012[1939], s. 301).

Elias beskriver, hvordan den opførsel, der i det moderne samfund opnår status som civiliseret, er væsentlig forskellig fra det, der tidligere ansås som civiliseret (Elias, 2012[1939], s. 3). Elias' teori er blevet kritiseret for at kunne ses som evolutionistisk, men Elias understreger, at det nutidige samfund *ikke* er et højdepunkt af civilisation (Elias, 2012[1939], s. 8)

Elias benytter gamle nedskrevne forskrifter for, hvad der tidligere ansås som civiliseret opførsel, i sin analyse af synet på det civiliserede. Begrebet *civilité* blev introduceret i en afhandling skrevet af Erasmus af Rotterdam i 1530: *De civilitate morum puerilium* (om høflighed hos drenge), som opnåede stor cirkulation og blev genudgivet og oversat i mange år (Elias, 2012[1939], s. 62). Afhandlingen er en instruktion i, hvordan unge drenge bør opføre sig, for eksempel i forhold til beklædning og ansigtsudtryk. Elias beskriver, hvordan denne *ydre* opførsel, som afhandlingen beskæftiger sig med, samtidig udtrykker det *indre*, den lærde person, som den udvendige opførsel gerne skulle afspejle (Elias, 2012[1939], s. 64).

Elias beretter om, hvordan man ved læsning af Erasmus' afhandling bliver opmærksom på, at det er et samfund, hvor opførselsmåderne på visse måder minder om Elias' samtid, mens de på andre måder adskiller sig. Man sidder omkring et bord og spiser, men tallerkener er ikke almindelige, og gaffler er helt ukendte (Elias, 2012[1939], s. 64). Erasmus beskriver, hvordan man, når man spiser med fingrene af det fælles fad (hvilket var normalt i alle samfundslag) ikke bør putte hele hånden ned i maden, men bør nøjes med tre fingre. Man bør tørre sig om munden, inden man drikker af det fælles bæger, og det er ikke høfligt at tilbyde det, man allerede har spist af, til en anden. Elias beskriver, hvordan Erasmus med største naturlighed taler om kropsfunktioner, som at prutte og at

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

kaste op(hvilket man ifølge Erasmus bør gøre med største selvfølgelighed, når det er nødvendigt, da man kan blive syg af at holde det inde). I Elias' nutid er det derimod noget, man føler stort ubehag ved blot at høre om (Elias, 2012[1939], s. 66), hvilket han beskriver som følger:

"In tracing the transformation of the concepts by which different societies have tried to express themselves, in following back the concept of civilisation to its ancestor *civilité*, one finds oneself suddenly on the track of the civilising process itself, of the actual changes in behavior that took place in the West. That it is embarrassing for us to speak or even hear of much that Erasmus discusses is one of the symptoms of this process of civilisation." (Elias, 2012[1939], s. 66).

Hermed understreger Elias, at ikke alene ændrer det, der har status som civiliseret, sig med tiden, men at denne civiliseringsproces også tydeliggøres ved at skue tilbage og se på nutidens reaktioner på de tidligere nedskrevne forskrifter.

Elias beskriver ganske grundigt middelalderens forskrifter for, hvordan man bør gøre tingene. Det meste er nedskrevne fragmenter af de mundtlige overleveringer. De tidlige beskrivelser af manerer for ridderne ved hoffet var ifølge Elias ofte skrevet som kontrast til de grove manerer, som bønderne havde. Der var således forskel på, hvad der var acceptable manerer i de forskellige samfundslag (Elias, 2012[1939], s. 72-73). Erasmus' afhandling adskiller sig ved, som en modsætning til tidligere beskrivelser af gode manerer, at omtale disse manerer som noget, der bør være gældende for alle klasser i samfundet (Elias, 2012[1939], s. 83).

Ifølge Elias er Erasmus' afhandling ikke blot en beskrivelse af den middelalderlige tradition, den er også begyndelsen på noget nyt (Elias, 2012[1939], s. 78). Det var et tegn på en begyndende ændring i opførsel, samfundet var i forandring. Den simple opdeling i godt/ondt og fromt/ugudeligt aftog og folk begyndte at se tingene mere differentieret (Elias, 2012[1939], s. 78-79). Erasmus' afhandling kom på et tidspunkt, hvor middelalderens sociale hierarki var under opløsning, men endnu inden samfundet havde stabiliseret sig i en moderne form (Elias, 2012[1939], s. 81).

I løbet af det sekstende og syttende århundrede ændredes normerne, og efterhånden opstod en større grad af social kontrol. Efterhånden blev der forventet en større grad af hensyn til hinanden (Elias, 2012[1939], s. 87). Ændringerne i de konkrete manerer, som for eksempel opførslen ved bordet var en del af noget større:

"It makes it clear that the change in behavior at table was part of a much larger transformation of human feelings and attitudes. It also illuminates the degree to which the motors of this development came from the social structure, from the way in which people were related to or integrated with each other." (Elias, 2012[1939], s. 117).

Ændringerne startede i visse cirkler og bredte sig derefter langsomt til andre dele af samfundet, de 'sivede ned' igennem samfundsklasserne(ibid.). Det er dog meget langvarige forandringsprocesser, og de forbliver i stadig udvikling.

Elias mente, at både individer, familier og lokalsamfund skulle opfattes som en del af et netværk af relationer, og at de skulle betragtes som dynamiske (Elias, 2012[1939], s. 71). Han pointerer, at vi

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

alle er i konstant bevægelse, og mennesket befinder sig altid "midt i" en given proces. Man kan derfor aldrig forudsige den fremtidige udvikling (Elias, 2012[1939], s. 73).

Den australske sociolog Robert van Krieken beskriver i bogen *Norbert Elias*, hvordan Elias konstaterer, at mens visse normer, som for eksempel dem, der gjaldt voldsudøvelse, seksuel adfærd og kropsfunktioner med tiden blev mere sofistikerede, så blev tærsklen for skam, afsky og forlegenhed tilsvarende lavere. Gradvist ændrer normerne sig, og visse aspekter af adfærden bliver efterhånden betragtet som *usmagelige*. (van Krieken, 2002, s. 99). Ifølge van Krieken mente Elias, at "civilisationsprocessen ikke følger en lige linje", men at der er nogle overordnede træk, hvorfra der så forekommer "bevægelser" i forskellige retninger (van Krieken, 2002, s. 102). Van Krieken skriver blandt andet:

"Elias advarer også imod, at man ser den nyere tids afsvækkelse af de moralske kodekser og restriktioner som et tegn på nogen som helst retningsændring i den overordnede civilisationsproces. Elias mente fx, at det stadig mere vovede badetøj og de mindre åbenlyse restriktioner, hvad angår diskussionen af seksuelle emner og kropsfunktioner, kun er mulige »i et samfund, hvor en høj grad af selvregulering tages for givet« [...]" (van Krieken, 2002, s. 102).

I kapitlets indledende eksempel "don't touch me" var selvregulering også et tema. Frede var meget vred over, at Lars-Henrik ikke kunne styre sin trang til at give ham et knus, og samtidig gjorde Ronny på en humoristisk måde opmærksom på, at det nu var Frede der ikke kunne kontrollere sine impulser. Hans humoristiske forsøg på at dæmpe gemytterne kan tolkes som et ønske om, enten at man ikke skændes så højlydt, eller måske at det bør foregå et andet sted, fordi han ikke gider høre på det. Frede har tydeligvis et ønske om, at Lars-Henrik skal tøjle sine impulser, hvis han en anden gang skulle få lyst til at give Frede et knus, mens han selv i eksemplet meget højlydt følger sine impulser og råber og truer af Lars-Henrik.

Udover at tøjle sine impulser til at kramme andre beboere, ser det også ud til, at der er nogle andre uskrevne regler, som i hvert fald disse beboere synes, man bør efterleve, som at man skal have sko på, når man går rundt i huset, og at man skal snakke normalt, dvs. ikke for meget og ikke med mærkelige fremmedord. Nogle af deres normer for, hvad der er normalt, kan måske være afhængige af institutionskonteksten, hvor de bliver påvirket af personaleholdninger og institutionsregler om f.eks. hygiejne. Måske havde de haft en anden opfattelse af Lars-Henriks hygiejne, hvis de havde mødt ham i en anden sammenhæng. Men andre normer for 'anderledeshed' ser ud til at være helt uafhængige af forsorgshjemmets regler, som for eksempel, at de anser det for uciviliseret at sidde og putte tobak i et filter med fingrene.

Det ser ud til, at der er nogle uskrevne måder at forholde sig på, som beboerne forventer af hinanden og en viden om, hvordan man gebærder sig i beboergruppen. En morgen, da en del beboere er på vej ud for at ryge efter morgenmødet, går politibetjenten, der har været på 'besøg' for at tale med en beboer ud samtidig med dem. Line, der går ud lige før ham, holder døren for ham, og får bagefter meget tydeligt at vide af nogle andre beboere, at *det* gør man bare ikke. Man skal ikke

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

hjælpe politiet. Disse beboere ser tilsyneladende politiet som en modstander, som man ikke skal samarbejde med.

På andre tidspunkter var der diskussioner, hvor beboere ikke var enige om, hvornår det var moralsk forsvarligt at bryde loven, i følgende diskussion mellem flere beboere fremgår det, at nogle af dem mener, man har et moralsk ansvar for, hvordan man opfører sig:

En ung fyr, som ikke er beboer, kommer ind i TV-stuen. Han snakker kort med Nils-Ole og viser ham en seddel, så går han ud af stuen. De andre spørger Nils-Ole, hvad det var. Nils-Ole fortæller, at han havde fået taget kørekortet fordi han "havde taget et par streger". Nogen af beboerne siger, at det da også er for meget, men Louise siger, at det er da der så tit, nogen her der gør, så de skal ikke gøre sig bedre. "Ja, men de sætter sig sgu' da ikke bag et rat bagefter" er der én der svarer. De snakker videre om, at det er uansvarligt at køre på den måde, og at det er for dårligt, at folk kun får 7 måneders fængsel for at køre et barn ihjel. "Og nu kommer han her for at græde snot på kontoret. Han burde have forbud mod at komme her".(Feltnote)

Her bliver det tydeligt, at nogle af beboerne mener, at man har et moralsk ansvar, og at der er nogen, der er for uansvarlige. Det er tilsyneladende i orden, at man indtager forskellige ting på stedet, selvom det er imod personalets regler, men man skal ikke gøre uansvarlige ting, som at køre bil i påvirket tilstand.

I de foregående eksempler har der især været fokus på, hvordan andre beboere opførte sig på måder, som de *ikke bør* gøre. Men i det følgende eksempel fortæller Tore om, hvordan man efter hans mening *bør* opføre sig, hvis man skal vise at man er et ordentligt menneske.

Tore sidder udenfor og øver på en guitar. Jeg sætter mig derud. Et par andre beboere går til og fra. Vi snakker lidt om musik og Tore fortæller lidt om sit liv før han flyttede ind på Granhøjgård. Han fortæller også, at han er blevet inviteret hjem til sin nye kærestes familie i aften. Han ville gerne have haft råd til at købe en blomst at tage med og en kage til kaffen. Så man kan vise, at man er et ordentligt menneske. Feltnote, bog 1, side 25.

Tore fortæller med dette både, at han synes, man bør opføre sig på en bestemt måde, når man møder den nye svigerfamilie for første gang, og samtidig også at *han* jo godt ved, hvordan man bør opføre sig. Han har bare ikke råd til det lige nu. Tilsyneladende betyder det ydre meget for ham, det man *viser*, at man er. Elias beskriver blandt andet, hvordan den *ydre* opførsel, kan ses som afspejlende det *indre*, den lærde person (Elias, 2012[1939], s. 64). Muligvis er det også Tores måde at se det på, eller måske er det mere overskueligt at fokusere på det ydre, på det synlige, når man skal forholde sig til, hvordan man bør opføre sig civiliseret.

Delkonklusion

Denne analyse har omhandlet beboernes forventninger til hinanden om normal og civiliseret opførsel. Ved hjælp af Elias' teori om civilisering har jeg redegjort for idealforestillinger om civiliseret opførsel, som har rod langt tilbage i historien, men er under stadig forandring.

Analysen viste, at mange beboere på trods af, at de har levet udenfor 'normaliteten', alligevel har specifikke forventninger om civiliseret opførsel til hinanden. I visse tilfælde stemmer disse

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

forventninger overens med forsorgshjemmets overordnede regler, og med det, der er det gængse i samfundet, mens det i andre tilfælde er uskrevne regler, som f.eks. hvordan man ruller cigaretter, der er medvirkende til at definere normaliteten.

Desuden har jeg inddraget Bech-Jørgensens definition af normalitet, set ud fra forskelle. Jeg konkluderede at beboerne i visse situationer fokuserer på forskellene mellem sig selv og de andre beboere, hvorigennem de definerer sig selv som værende mere normale og civiliserede, end de andre. I andre situationer fokuserer de på lighederne og det at være 'i samme båd'.

Samlet set er konklusionen i denne analyse, at beboerne har et tvetydigt forhold til de andre beboere. På den ene side har de forbehold over for (nogle af) de andre, som opfører sig forskelligt fra dem selv, mens de på den anden side fremhæver de andre beboere som noget af det bedste ved at bo på forsorgshjemmet, og de udtrykker glæde ved at have nogen at snakke med og være sammen med. De andre beboere gør det dermed både *mindre hjemligt* at være på forsorgshjemmet, da man hele tiden bliver konfronteret med andres unormalitet, og samtidig gør de det *mere hjemligt*, da det af beboerne fremhæves som en af de hjemlige ting at være sammen med de andre.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Midt-imellem-heden

Som det er fremgået af delkonklusionerne i analyserne af tid og rum, er forsorgshjemmet et sted præget af kompleksitet. I analysen af tid viste kompleksiteten sig bl.a. i form af, at fritid og arbejdstid på samme fysiske sted skaber en tvetydighed ift. hvornår forsorgshjemmet er en 'arbejdsplads', og hvornår det er en form for hjem. Det viste sig, at beboerne skaber særlige tidslige mellemrum, som ligger mellem kategorierne *fritid* og *arbejdstid*. Analysen viste desuden, at opholdet ud over at være influeret af den tidslige opdeling af hverdagene, også er kendetegnet ved en *midlertidighed*, i kraft af at være et udefineret tidsrum.

I analysen af rum viste jeg, at mange af forsorgshjemmets fysiske rum besidder en kompleksitet f.eks. i form af en hjemlig indretning, men med en forventning om, at beboerne ikke i for høj grad føler sig hjemme, da det netop er et forsorgshjem og ikke et blivende hjem.

Ud fra Foucaults teori om heterotopier viste jeg desuden, at forsorgshjemmet har flere træk fra denne type af flertydigt, udgrænset rum.

Også analysen af normalitet og civilisering viste et billede af kompleksitet i form af det tvetydige forhold, beboerne har til hinanden. De andre beboere ses på den ene side som irriterende og unormale, og på den anden side, som et positivt aspekt ved opholdet på forsorgshjemmet.

Delkonklusionerne skaber et samlet billede af kompleksitet, og jeg har valgt at bruge betegnelsen 'midt-imellem-heden' for at beskrive denne kompleksitet. I dette kapitel er det denne midt-imellemhed, som er i fokus. I det følgende vil jeg præsentere den tyske filosof Walter Benjamins tanker om *loggiaer* og derefter den britiske antropolog Victor Turners teori om *den liminale fase* og bruge disse teorier til at opnå en øget forståelse for, hvad der måske kan være på spil i denne fase af livet, hvor beboerne har ophold på Granhøjgård.

På grænsen mellem ude og inde

Benjamin beskriver i bogen *Barndom i Berlin omkring år 1900* (1992) sin barndoms oplevelse af loggiaer¹⁷. Han beskriver sin bedstemors lejlighed, hvor loggiaen er et afsidesliggende rum i den kringelkrogede lejlighed, men samtidig er den et ubeboeligt sted, der ikke er en rigtig del af boligen. Loggiaerne er således et sted, der både er ude og inde på samme tid. Benjamin skriver blandt andet:

"Siden jeg var barn har loggiaerne ændret sig mindre end de andre rum. Men det er ikke den eneste grund til, at de er fortrolige for mig. Det skyldes først og fremmest den trøst, der ligger i deres ubeboelighed for den, der ikke selv kommer til at bo noget sted. I loggiaerne finder berlinerens bolig sin grænse." (Benjamin, 1992, s. 12)

I loggiaen finder boligen sin grænse, det vil sige, at loggiaen befinder sig på grænsen mellem boligen og det, der er udenom. Benjamin mindes, hvordan han som barn holdt af det afsidesliggende rum, hvor "gadelarmen kun trængte dæmpet igennem" (Benjamin, 1992, s. 61). Gadens lyde var langt væk, man var næsten indendørs, men alligevel var man en del af det, der skete udendørs.

¹⁷ Buegange båret af søjler eller overdækkede altaner indbygget i selve bygningen.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

På samme måde som Benjamin beskriver loggiaen som hverken inde eller ude, så er forsorghjemmet ikke et hjem, og samtidig beskriver beboerne ikke sig selv som hjemløse. Man er hverken hjemme eller hjemløs, men både opfattelser af hjem og af hjemløshed trænger *dæmpet igennem* på samme måde som gadelarmen svagt kan høres i loggiaen. Som tidligere nævnt er der flere beboere, der fortæller om, at hjemløse er nogen, der har det meget værre, end de selv har. Frede fortalte at *rigtige hjemløse*, det er sådan nogen, han har set i fjernsynet, der sover i en papkasse¹⁸. Beboerne har således en opfattelse af, hvad hjemløshed er, men forbinder det ikke med den situation, de selv står i. Samtidig ved de godt, at de visse steder ses som værende hjemløse. Der er opslag på opslagstavlerne om hjemløseforeningen SAND, hvor foreningen opfordrer til at de deltager i forskellige arrangementer for hjemløse. Og indimellem omtaler personale eller forstander *hjemløse* eller *hjemløshed* i forbindelse med forsorghjemmet. De har således en viden om, at de *ses* som hjemløse, men uden selv at *føle* sig som sådan.

De hjemlighedsopfattelser, som ifølge Lützen er generelle i samfundet, kender de godt, og mange af dem har forventninger om at komme til at bo "sådan normalt". De ser dermed ikke sig selv som værende helt uden for dette normalitetsbillede, og når de understreger det midlertidige i opholdet, understreger de måske også, at de forventer at kunne leve op til dette idealbillede på et senere tidspunkt. Sandsynligvis har de krav, der er i samfundet om at være et aktivt, ansvarstagende individ (som beskrevet af Rose) og normalitetsbilleder af hvordan man lever et 'godt' liv, indvirkning på deres opfattelse af, hvordan man bør leve. Disse forventninger er også til stede på forsorghjemmet, om end i en 'dæmpet' udgave, hvor kravene kan være mere lempelige i en periode.

Ikke kun i ambivalensen af at være hverken hjemme eller hjemløs, men også i beboernes fortællinger om overnatningssteder inden de kom på forsorghjemmet, trådte grænsen mellem ude og inde frem. Dette er dog i en anden form, da det i tiden på forsorghjemmet handler om ikke at være hverken det ene eller det andet, mens det i tiden før forsorghjemmet også er i en konkret fysisk form, at man opholder sig på grænsen mellem ude og inde. Bech-Jørgensen kalder disse tvetydige steder for *non-places*, det er steder hvor hjemløse er til stede i det offentlige rum, men alligevel er sat uden for, fordi de benytter stederne på en anderledes måde (Bech-Jørgensen, 2003, s. 25). I beboernes fortællinger forekom ofte ophold på steder, som kan ses som værende hverken rigtig beboelse, eller rigtigt udendørs, på samme måde som loggiaerne ikke var hverken rigtigt ude eller rigtigt inde. I følgende feltnote fortæller Rikke om sin vej til forsorghjemmet.

Aften, i gården.

Det er koldt og blæsende, og det er blevet tidligt mørkt. Et par beboere er gået ud for at ryge og jeg sætter mig sammen med dem. De fleste går hurtigt ind i varmen igen, Rikke og jeg bliver siddende. Hun er næsten lige flyttet ind. Vi snakker lidt om hendes fod, der er forstuvet og gør ondt. Jeg spørger, hvordan det er gået til, at hun er kommet til at bo her. Hun fortæller om et kæresteforhold, der gik i stykker. Om den bror, hun fik lov til at bo hos i et stykke tid, til de blev uvenner. Og om veninden, som

¹⁸ Se afsnittet 'betegnelsen beboer'

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

hun ikke kunne bo hos, fordi venindens kæreste var flyttet ind. Så overnattede hun rundt omkring i nogle opgange lige derovre bag de røde blokke. Men hun blev smidt ud, og folk blev sure over, at hun var der. Så fandt hun en kolonihave, hvor der var et skur, og hvor der vist ikke boede nogen. Men det blev for koldt, da det blev rigtigt efterår. Så boede hun i venindens kærestes lejlighed, men hun var utryg ved at være der. Der havde været indbrud, så døren kunne ikke låses, og der var skrevet trusler på væggene. Hun vidste aldrig, om de ville komme tilbage. Men det var det eneste sted, hun havde, så hun blev der, indtil der var en ven, der fandt ud af, hvad det var for et sted og sagde "der skal du sgu' ikke bo". Og så tog han hende med ud til Granhøjgård, hvor hun fik et værelse. (Feltnote)

Rikke har således i en periode levet på steder, der hverken var rigtigt ude eller rigtigt inde, steder, som er på tærsklen derimellem, og som ikke er beregnet til beboelse. Og senere har hun overnattet et sted, der følte utrygt. Hos Benjamin er loggiaerne noget trygt, men for Rikke har disse midt-imellem-steder derimod været utrygge. For nogle mennesker er det at overnatte på udefinerbare midt-imellem-steder en nødvendighed, fordi de f.eks. ikke kan holde ud at opholde sig indendørs, men for Rikke var det utrygt og en nødløsning, fordi hun ikke havde noget alternativ.

Den liminale fase

En anden beskrivelse af 'midt-imellem-heden' finder vi hos den britiske antropolog Victor Turner, som har beskæftiget sig med ritualer og ritualets faser. Han beskriver blandt andet *den liminale fase*, som er en fase, hvor man netop er i en udefineret hverken/eller-position.

Turners teori er inspireret af den franske antropolog Arnold van Gennep, der taler om *rites of passage*, overgangsritualer. Van Genneps definition af overgangsritualer omhandler "*rites which accompany every change of place, state, social position and age.*" (Van Gennep i Turner [1967]1989:94). Det er dermed ritualer, som markerer en overgang fra én fase til en anden, og hvor der er medfølgende ændringer, som for eksempel at den sociale position ændrer sig. Ifølge Turner eksisterer overgangsritualer i alle samfund, men de kommer især stærkt til udtryk i mindre samfund, som er relativt stabile og cykliske (Turner, [1967]1989, s. 93).

Turner beskriver, hvordan overgangsritualer ifølge van Gennep kan opdeles i tre faser: *adskillelse*, *liminalitet* og *indlemmelse*. Faserne kan kort beskrives således:

- *Adskillelsesfasen*. En symbolsk markering af skellet mellem det verdslige og det hellige. Ofte kan novicerne (for eksempel drenge, der skal gennemgå et ritual for at blive til mænd) være afsondret fra resten af samfundet i en periode. (Turner, 1974, s. 127)
- *Den liminale fase*. En overgangsfase, hvor novicerne går igennem en flertydig tid, en slags socialt limbo (Turner, 1974, s. 127). Det *liminale* kommer af limen (latin), som betyder tærskel. Novicerne står i denne fase på tærsklen mellem det-de-var-engang og det-de-skal-blive-til. Det er en fase, som ofte er flertydig og den kan have komplekse symboler, der for eksempel på én og samme tid kan symbolisere både fødsel og død. Disse symboler er en ydre metafor for den indre, forestillede proces, novicerne gennemgår (Turner, [1967]1989, s. 96). I denne periode kan tingene gøres på andre måder end normalt, og man er ikke bundet

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

af, hvordan tingene plejer at være. Men senere vender man tilbage til det normale samfund og må igen indrette sig efter de gældende normer (Turner, [1967]1989, s. 106)

- *Indlemmelsesfasen*: Novicerne vender nu tilbage fra den udefinerede tilstand. De får en ny, stabil og veldefineret rolle, ofte med nye rettigheder. Og de må opføre sig, som det er forventet med denne nye status (Turner, [1967]1989, s. 94).

Turner videreudviklede siden teorien om det liminale og bidrog med formen *liminoid*, som kan være anvendelig i moderne, vestlige samfund (Turner, 1974, s. 133). Det liminoide har elementer af at være en midt-imellem-fase, men det er i en legende udgave¹⁹, som det for eksempel ses, når folk springer ud i faldskærm eller løber et maraton, der på visse måder kan ses som en form for overgangsritual, men som ikke sker af pligt, men af lyst. Jeg ser dog ikke det liminoide som relevant i forhold til beboerne på forsorgshjemmet, da det for dem ikke er frivillig spænding i livet, der er på spil, og jeg vil derfor fokusere på den oprindelige teori med van Genneps tre faser.

Turner beskæftiger sig hovedsageligt med den midterste af disse faser; den liminale fase. Han gør rede for, hvordan udtrykket liminal hovedsageligt er knyttet til små, cykliske samfund, og at det i forhold til komplekse, storskala-samfund, primært bør bruges metaforisk (Turner, 1974, s. 133).

I denne metaforiske betydning kan tiden på forsorgshjemmet ses som en liminal fase. Det er, som mine tidligere analyser viser, en tid præget af kompleksitet, og beboerne står på visse måder på en tærskel mellem fortid og fremtid. Turner beskriver en forventning om transformation, og på samme måde er der en forventning om, at beboerne skal gennemgå en proces, hvor de i højere grad bliver i stand til at klare sig selv i egen bolig. Herefter er det intentionen, at de skal vende tilbage til 'det normale' samfund og kunne begå sig der. Det er dels personalets intention, og dels er det ofte også det beboerne selv fortæller, at de ønsker. I relation til Lützens beskrivelse af 'det gode liv', kan man tolke denne intention som en forventning om, at det er denne type af liv, som beboerne skal arbejde hen i mod.

I van Genneps teori er den liminale fase en del af et overgangsritual, og det er dermed defineret, at man er noget andet bagefter, end man var før ritualen. Dette er ikke tilfælde for alle beboere, da der er nogle, der efter opholdet står i samme situation, som de gjorde inden de kom til Granhøjgård. Nogle af dem flytter til et andet forsorgshjem, eller til en anden vens sofa, end den de tidligere overnattede på, men der er ikke sket større forandringer i livet. For andre kan opholdet være et vendepunkt i livet, hvor de f.eks. får gjort op med mange års misbrug, og således giver sig selv en mulighed for at leve et anderledes liv end tidligere.

Der er dog visse træk af den liminale fase, som er gældende for de fleste af beboerne, i form af at det er en undtagelsestid, hvor tingene gøres på andre måder end normalt. På visse måder er det en periode, hvor kravene er anderledes end andre steder og på andre tidspunkter i livet. En ung beboer, Tim, fortalte efter et møde med en sagsbehandler, at det var gået nemt med at blive fritaget for aktivering, fordi han havde haft sin kontaktperson med, og fordi hun havde fortalt om de komplekse problemer, han havde. Han var således blevet undtaget fra de 'almindelige' samfundskrav, der ellers

¹⁹ Turner bruger begreberne *play* og *work* om de forskellige sfærer, hvor man gør ting af lyst eller af forpligtelse.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

er til borgere om at være aktive²⁰, måske fordi sagsbehandleren tolker det som en svær periode, han gennemgår. Dermed bliver det en undtagelsesperiode, ligesom den liminale fase.

Selvom beboerne således kan være undtaget fra visse samfundskrav, er der dog andre forventninger, som de skal leve op til på dette sted, som at deltage i det daglige arbejde. De står 'uden for' nogle forventninger, men skal leve op til andre. Det er således en periode præget af kompleksitet.

Kompleksiteten viser sig også i de forventninger, som beboerne møder fra personalet. Der er på den ene side forventninger om, at beboerne selv tager ansvar, og på den anden side kontrol af, at de gør det (og dermed en implicit forventning om, at de ikke kan leve op til ansvaret). F.eks. forventes det, at beboerne selv står op og møder op til morgenmødet, men efterfølgende er der vækning af dem, der ikke selv er stået op. Og der er på den ene side en forventning om, at de beboere, der laver mad, selv har styr på det, men på den anden side kontrolleres det, om de administrerer det godt nok, og for eksempel at de ikke bruger alle æggene om lørdagen, så der ikke er nogen tilbage til om søndagen. Så beboerne mødes på mange måder af kompleksitet i løbet af denne periode.

I forhold til nogle af beboerne kan parallellerne til Turners faser ses ret tydeligt, f.eks. hos Weronika, som jeg mødte, da hun havde boet på forsorgshjemmet i et stykke tid. Hun fortalte at hun ret pludseligt havde været nødt til at flytte fra sin gamle lejlighed, da hun ikke kunne betale husleje. I forhold til Turners/van Genneps teori kan dette ses som adskillelsesfasen. Weronika havde mistet job og bolig på næsten samme tid, og var således ret brat blevet adskilt fra sit tidligere liv. Hun boede i en længere periode på forsorgshjemmet og fik styr på både økonomi og nogle andre ting i sit liv, og derefter flyttede hun ind i en fremlejet lejlighed. Da vi spiste frokost sammen på hendes sidste dag på forsorgshjemmet sammenlignede hun sin følelse nu, hvor hun skulle flytte *ud* fra forsorgshjemmet, med hvordan det var, da hun flyttede *ind*: "Jeg føler mig anderledes" fortalte hun, "lidt ligesom, da jeg kom her. Det hele var nyt". Senere fortalte hun mig, at tiden på Granhøjgård havde været en meget anderledes tid i hendes liv, med mange mennesker og venskaber. Hun er nervøs for at blive ensom i den nye lejlighed, men selv hvis det sker, så skal hun nok klare det, for hun har været vant til at være alene i så mange år. Opholdet på forsorgshjemmet har således været en undtagelsesperiode, hvor mange ting har været anderledes end på andre tidspunkter i Weronikas liv, og det har ligget imellem to perioder med fast bolig. Denne periode kan dermed tolkes som den liminale fase²¹. Da Weronika flyttede fra Granhøjgård, fik hun på næsten samme tid både egen lejlighed igen og samtidigt også et job. Dette kan ses som *indlemmelsesfasen*, hvor hun *vender tilbage* til at bo for sig selv og have et arbejde, efter en anderledes periode og med nye erfaringer med i bagagen.

²⁰ Se kapitlet "Socialpolitik og normer for 'det gode liv'" for omtale af det entreprenante selv.

²¹ For en anden måde at tolke den liminale fase ind i hjemløshed (efter at være flyttet i lejlighed, men endnu ikke fundet sig til rette), se Bech-Jørgensen 2003, side 168

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Delkonklusion

Denne analyse har fokuseret på midt-imellem-heden i et forsøg på at opnå en større forståelse af den kompleksitet, som er trådt frem i de øvrige analyser. Jeg har redegjort for Turners teori om den liminale fase, som er en tvetydig fase i overgangsritualer, hvor noviceerne for en tid lever afsondret fra samfundet. Analysen viste, at opholdet på forsorgshjemmet i metaforisk forstand kan ses som en liminal fase, hvor beboere opholder sig på et særligt sted i en periode, for derefter at 'vende tilbage' til samfundet. I Turners ritualteori er der en forventning om transformation, men det er dog ikke alle beboere, der kan ses som gående gennem denne transformation. Ikke alle kan leve op til intentionen om, at de kan klare sig på egen hånd efter opholdet.

Jeg har desuden benyttet Benjamins beskrivelse af loggiaer, som er tvetydige steder, der er ude og inde på samme tid, og hvor gadens lyde kun dæmpet trænger igennem. På samme måde trænger visse samfundskrav kun i en dæmpet udgave igennem til beboerne i den periode, de opholder sig på forsorgshjemmet. Også beboernes beskrivelser af overnatningssteder, inden de kom til forsorgshjemmet, bærer præg af at være midt-imellem, ligesom loggiaerne, der er midt imellem inde og ude.

Kapitel 6. Konklusion

Perspektivering

Dette speciale har beskæftiget sig med hjemlighed på et specifikt sted; et forsorgshjem for hjemløse. Jeg fokuserede på hjemlighed og ikke-hjemlighed i løbet af mit feltarbejde, og har dermed haft blik for nogle af de ting, der foregik, mens jeg sandsynligvis har overset andre. Når f.eks. tid og rum bliver fremtrædende i empirien, er det *både* fordi de fylder i hverdagen, *og* fordi min indgangsvinkel gør dem tydelige. Det er et paradoks, at jeg har fokuseret på hjemlighed på et sted, som netop ikke er et hjem, og ikke er ment som værende et hjem. Det er således et væsentligt præmis, at det er en institution med de institutionelle logikker, den tidsopdeling og de kategoriseringer, som jeg bl.a. fokuserer på i analyserne. Man kan sige, at jeg har fokus på noget, som ikke nødvendigvis er til stede. Men hjemligheden *er* alligevel til stede. Nogle af beboerne omtaler forsorgshjemmet som en form for hjem, og de gør sig det hjemme på forskellig vis. Selvom det kun er midlertidigt, så er det dog en form for midlertidigt hjem.

Jeg kunne have valgt at beskæftige mig med hjemløshed i en anden form, for eksempel ved at kontakte folk, som overnatter på gaden. Jeg har dog valgt at fokusere på et lille udsnit af folk, som er hjemløse, og har således haft blik for hjemligheden på netop denne type af institution.

Måske vil denne type af institution med tiden ændre sig. De senere år har der på landsplan været stort fokus på hjemløsestrategien, som har været et tiltag på forsøgsbasis i en række kommuner. Hjemløsestrategien er udformet ud fra princippet "Housing First", som indebærer, at man prøver at løse både boligsituation og øvrige problematikker sideløbende, ved at give folk en bolig så hurtigt som muligt og derefter tilbyde støtte i boligen. Den kommune, hvor jeg har lavet mit feltarbejde, har dog ikke været en del af hjemløsestrategien. Efter projektets udløb har der været positive evalueringer af Housing First-tilgangen (Rambøll & SFI, 2013), og det er dermed muligt at denne tilgang efterhånden bliver mere udbredt, og at de længerevarende ophold på forsorgshjem vil blive udfaset. Jeg ser dog bort fra denne mulige ændring og forholder mig blot til forsorgshjem i den form, som jeg oplevede i løbet af mit feltarbejde, og til oplevelserne hos den gruppe af beboere, som jeg mødte.

Konklusion

Målet med dette speciale har været, ved hjælp af empirisk materiale fra et feltarbejde på et dansk forsorgshjem, at analysere hjemligheden på forsorgshjemmet ud fra følgende problemformulering:

Hvordan får tid og rum betydning for beboernes ophold på forsorgshjemmet?

Hvordan har idealforestillinger om hjem og om civiliseret opførsel indvirkning på forsorgshjemets hverdag, og hvor stammer disse idealer fra?

Analyserne har bl.a. vist, at tiden har betydning for beboernes ophold på flere måder. Dels i form af hverdagens tidsopdeling, hvor beboernes tid er opdelt i *arbejdstid* og *fritid*, og dels i form af den midlertidighed, der præger opholdet, da beboerne ikke på forhånd ved, hvor langt opholdet bliver. Både tidsopdelingen og midlertidigheden er medvirkende til at understrege, at det ikke er et *hjem*,

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

men derimod et *forsorgshjem*, hvor der er bestemte forventninger til beboerne på bestemte tidspunkter.

Rum og de fysiske omgivelser har ligeledes betydning på flere måder. Rummene skifter karakter i løbet af døgnnet, relateret til den tidsopdeling, som analysen af tid beskæftigede sig med. Der sker dels fysiske ændringer i rummene, og dels er der forskellige forventninger til og regler for, hvad beboerne kan benytte rummene til på forskellige tidspunkter af døgnnet. Rummene besidder en kompleksitet i form af at være hjemlige på visse måder, både i indretning og benævnelser, men med en forventning om, at beboerne ikke føler sig hjemme i for høj grad. En anden kompleksitet træder frem idet en del af indretningen, som whiteboardtavler og overvågningsmulighed, peger på en kategorisering af beboerne, imens der på andre måder signaleres en ligestilling mellem beboerne og personale, når de f.eks. spiser sammen.

Begge analyser af hhv. tid og rum viste en kompleksitet og en flertydighed, som også viste sig i den mere filosofiske betydning af rum, som jeg inddrog i analysen i form af Foucaults teori om heterotopier. Denne kompleksitet uddybede jeg i en analyse af midt-imellem-heden, som viste at opholdet på forsorgshjemmet i en metaforisk forståelse kan ses som en liminal fase, hvor beboerne er midt mellem to livsfasen og midt mellem hjem og hjemløshed. Det er en mellem-tid eller et mellem-rum, hvor tingene er anderledes, end på andre tidspunkter i livet.

Jeg har igennem et historisk tilbageblik konstateret at idealforestillinger om hjem ifølge Lützen stammer fra middelstandens tanker om 'det gode liv' og 'det gode hjem' i 1800-tallet. Disse idealer fremtræder ikke eksplicit i forsorgshjemmets hverdag, men de ligger i både beboere og personale som implicite forestillinger om, hvad et hjem er. Nogle beboere har et ønske om at opnå et 'normalt' hjem, mens andre ikke har dette ønske. Som Winther beskriver, vil det konkrete hjem altid være påvirket af ideen om hjem. De måder, man 'gør' hjem vil altid stå i forhold til og være påvirket af ideen om hjem, således også når man vælger ikke at 'gøre' hjem.

Idealer om civiliseret opførsel har ligeledes rod langt tilbage i historien, men de er under stadig forandring. Ved hjælp af Elias' teori om civilisering har jeg analyseret beboernes forventninger til hinanden, og konkluderet, at beboerne på trods af at leve et liv uden for normaliteten, har forventninger til hinanden om en 'normal' opførsel. Beboerne har generelt et tvetydigt forhold til hinanden, idet de på den ene side fokuserer på, at 'de andre' opfører sig anderledes (og mere uciviliseret) end de selv gør, og på den anden side fokuserer på fællesskabet og på at de alle er 'i samme båd'. De andre beboeres tilstedeværelse gør dermed både forsorgshjemmet til et *mere* hjemligt sted i kraft af, at man har nogen at være sammen med, og til et *mindre* hjemligt sted, da man må indstille sig på at leve tæt sammen med andre, der har andre opfattelser af normalitet og civiliseret adfærd.

Overordnet kan jeg konkludere, at forsorgshjemmet på visse måder er hjemligt, men at det samtidig er en institution, det vil sige et ikke-hjem, hvor beboerne ikke skal føle sig hjemme i alt for høj grad, da det dels er beregnet på midlertidigt ophold, dels er beregnet til at mange mennesker skal kunne opholde sig der samtidigt og fungere sammen ud fra stedets regler.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

En anden hovedpointe er, at midt-imellem-heden er fremtrædende på flere måder, både i den kompleksitet som analyserne af tid og rum viste, men også i form af, at opholdet er et særligt rum, hvor der er nogle krav, som beboerne er undtaget fra, mens der er andre krav, som de til gengæld skal opfylde i denne periode. De forventninger, der ligger i samfundet om at være entreprenant, klare sig selv og tage ansvar, taler en del af beboerne på nogle måder sig selv ind i, når de omtaler sig selv som ikke-hjemløse, og fremhæver at de lige som lidt får en bolig og at de gerne vil "det normale". Men omvendt er det en særlig tid, hvor de er undtaget fra visse krav, for nogle beboere er det for en periode, for andre er det generelt, at det er en umulighed at leve op til disse krav.

Midt-imellem-heden bliver også fremtrædende i beboernes opfattelse af sig selv som værende ikke-hjemløse, og med en flertydig opfattelse af forsorgshjemmet som en form for hjem, men ikke et rigtigt hjem. Beboerne står således på tærsklen mellem hjem og hjemløshed, og ser ikke sig selv som helt tilhørende hverken det ene eller det andet sted. Som et par beboere fremhævede i specialets indledende eksempel, så havde de på den ene side *tag over hovedet* og var dermed ikke hjemløse, mens de på den anden side heller ikke havde et hjem, men blot et midlertidigt ophold på et forsorgshjem.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Bibliografi

- Adorno, T., & Bloch, E. (1990). Den utopiske længsel. En radiosamtale med Horst Krüger. *Kontext 54. Politisk Revy*, s. 91-104.
- Amit, V. (2000). Introduction: constructing the field. I V. (. Amit, *Constructing the field. Ethnographic Fieldwork in Contemporary world*. (s. 1-18). London & New York: Routledge.
- Bech-Jørgensen, B. (2005). Alfred Schutz og hverdagslivet. Indledning. I A. Schutz, *Alfred Schutz. Hverdagslivets sociologi*. (s. 7-20). Kbh: Hans Reitzel.
- Bech-Jørgensen, B. (1994). *Når hver dag bliver hverdag*. Kbh.: Akademisk forlag.
- Bech-Jørgensen, B. (1999). *Normalitetsbilleder*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Bech-Jørgensen, B. (2003). *Ruter og rytmer. Brobyggerne, frontfolket og de hjemløse*. Kbh.: Hans Reitzel.
- Benjamin, W. (1992). *Barndom i Berlin omkring år 1900*. Viborg: Politisk Revy.
- Benjaminsen, L., & Lauritzen, H. (2013). *Hjemløshed i Danmark 2013. National kortlægning*. Kbh.: SFI. Det nationale forskningscenter for velfærd.
- Bjerge, B. (2005). *Empowerment og brugerinddragelse i praksis: Mellem forestillinger og det muliges kunst*. Aarhus: Center for Rusmiddelforskning. Aarhus Universitet.
- Bømler, T. U. (2000). *Når samfundet udstøder*. Kbh: Soc. pæd. bibliotek, Gyldendal.
- Boydell, K., Goering, P., & Morell-Bellai, T. (Januar 2000). Narratives of Identity: Representation og Self in People Who are Homeless. *Qualitative Health Research*, s. 26-38.
- Brandt, P. (2009). *Byen og social ulighed*. Kbh: Tiderne skifter.
- Brandt, P. (5 2004). Det humane samfund og de udstødte. *Social Politik*, s. 19-22.
- Caswell, D., & Schultz, I. (2001). *Folket på gaden - om posefolket og gadepraktikken*. Kbh: Nordisk forlag .
- Christensen, P., Kaspersen, M., & Christensen, P. (21. juni 2013). Kronik i Politiken.
- Davies, C. (1999). *Reflexive ethnography*. London og New York: Routledge.
- Ehn, B., & Löfgren, O. (2006). Tætte beskrivelser. I B. Ehn, & O. Löfgren, *Kulturanalyser* (s. 17-48). Århus: Klim.
- Elias, N. (2012[1939]). *On the Process of Civilisation*. Dublin: University College Dublin Press.
- Foucault, M. ([1967]1998). Andre rum. *Slagmark nr. 27*, s. 87-95.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

- Foucault, M. (2002 [1975]). Panoptismen. I *Overvågning og straf* (s. 211-245). Frederiksberg: Det lille forlag.
- Glasser, I., & Bridgman, R. (1999). *Braving the Street. The Anthropology of Homelessness*. New York & Oxford: Berghan Books.
- Goffman, E. (1967). *Anstalt og menneske, 1. del*. Kbh: Jørgen Paludans forlag.
- Gulløv, E. (2004). Institutionslogikker som forskningsobjekt. I U. (. Madsen, *Pædagogisk antropologi. Refleksioner over feltbaseret viden*. (s. 53-75). Kbh.: Hans Reitzel.
- Gulløv, E., & Højlund, S. (2005). Materialitetens pædagogiske kraft. Et antropologisk perspektiv på børneinstitutioner. I K. (. Larsen, *Arkitektur, krop og læring* (s. 21-42). Kbh: Hans Reitzel.
- Gundersen, R. (17. 06 2013). Ledige føler sig set ned på. *Ugebrevet A4* .
- Hastrup, K. (2010). Feltarbejde. I S. Brinkmann, & L. Tanggaard, *Kvalitative metoder. En grundbog* (s. 55-80). Kbh: Hans Reitzel.
- Hastrup, K. (2004). Introduktion. Antropologiens vendinger. I K. (. Hastrup, *Viden om verden*. (s. 9-30). Kbh: Hans Reitzel.
- Hastrup, K., Rubow, C., & Tjørnhøj-Thomsen, T. (2011). *Kulturanalyse. Kort fortalt*. Frb. C: Samfundslitteratur.
- Højlund, S. (2009). Hjemlighed som velfærdsparadoks. *Tidsskriftet antropologi nr. 59/60* , 49-66.
- Hopper, K. (2003). *Reckoning with Homelessness*. Cornell University Press.
- Information. (18. 12 2004). Frihed - en tabt drøm på venstrefløj. *Interview med Nikolas Rose. Af Lykkeberg, R* .
- Jensen, P. (Juni 2008). Flere sten i skoen - eller brugerinddragelse for alvor. . *Socialpsykiatri* , s. 13-15.
- Kirkebæk, B. (2010). Behandlingen af socialt udsatte historisk set. I P. Brandt, B. Henriksen, K. Jensen, & N. Rasmussen, *Udsat for forståelse. En antologi om socialt udsatte* (s. 42-56). Kbh. : Rådet for socialt udsatte.
- Knap, S. (2005). *Når virkeligheden er et andet sted - et etnografisk studie af fangesocialitet*. Københavns universitet: Institut for antropologi.
- Koegel, P. (March 1992). Through a Different Lens. An Anthropological Perspective on the Homeless Mentally Ill. *Culte, Medicine and Psychiatry* , s. 1-22.
- Kristensen, K. (2008). *Hjemløshed og personlig livsførelse*. Kbh: Københavns universitet, det samfundsvidenskabelige fakultet, PhD-afhandling.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Larsen, S., & Pedersen(red), I. (2011). *Sociologisk leksikon*. Kbh: Hans Reitzel.

Lauritzen, H., Boje-Kovacs, B., & Benjaminsen, L. (2011). *Hjemløshed i Danmark 2011, national kortlægning*. København: SFI - det nationale forskningscenter for velfærd.

Levinson(ed.), D. (2004). *Encyclopedia of Homelessness*. California, London, New Delhi: Sage Publication.

Levi-Strauss, C. (1969). Chapter V. The Principle of Reciprocity. I *The Elementary Structures of Kinship* (s. 52-68). Boston: Beacon Press.

Lützen, K. (1998). *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. Kbh: Hans Reitzel.

Madsen, U.A. (2004). Indledning. I Madsen(red), U.A. *Pædagogisk antropologi*(s. 7-11). Kbh. Hans Reitzel.

Mai, A.-M., & Ringgaard, D. (2010). Introduktion. I A.-M. Mai, & D. (. Ringgaard, *Sted* (s. 7-34). Aarhus & Kbh. NV: Aarhus universitetsforlag.

Murray, H. (Vol. 43, No. 2 1984). Time in the Streets. *Human Organization*, s. 154-161.

Olofsson, G. (2005). Norbert Elias. I H. Andersen, & L. B. Kaspersen, *Klassisk og moderne samfundsteori* (s. 414-429). Kbh. K: Hans Reitzel.

Philipsen, C.S. (2013). *Hjemfølelse*. Roskilde Universitet. Institut for miljø, samfund og rumlig forandring.

Rambøll, & SFI. (2013). *Hjemløsestrategien. Afsluttende rapport. Sammenfatning*. Social og integrationsministeriet.

Rodsten, L. (u.d.). Det her er jo ikke et hotel! Speciale i pædagogisk antropologi, Aarhus Universitet, DPU.

Rose, N. (1992). Governing the enterprising self. I P. Heelas, & P. Morris (eds), *The Values of Enterprise Culture: The Moral Debate* (s. 141-164). London: Routledge.

Salonen, T. (1999). Klienter. I *Hverdagsbegreber i socialt arbejde. Ideologi, teori og praksis* (s. 25-36). Kbh: Hans Reitzel.

Schwartz, J. (2002). *Medborgerskabets mange stemmer*. Aarhus: Magtudredningen, Aarhus universitet.

Siiger, C. (2004). *I en god sags tjeneste. Møder mellem gadesygeplejersker og hjemløse*. Speciale. Inst. for antropologi. Københavns universitet.

Siiger, C. (2010). *Politik og praksis i hverdagen*. Kbh: Københavns Universitet, Institut for Antropologi, Aarhus Universitet, Center for Rusmiddelforskning.

Sådan nogen som os, vi er jo ikke hjemløse...

Tangaard, L., & Brinkmann, S. (2011). Interviewet: Samtalen som forskningsmetode. I S. Brinkmann, & L. Tangaard, *Kvalitative metoder. En grundbog* (s. 29-53). Kbh: Hans Reitzel.

Tjørnhøj-Thomsen, T., & Hansen, H. P. (2009). Overskridelsens etik. Erfaring, analyse og repræsentation. I K. (. Hastrup, *Mellem mennesker* (s. 223-248). Kbh: Hans Reitzel.

Turner, V. (1967/1989). Betwixt and between: the liminal period in rites de passage. I V. Turner, *Forest of symbols: aspects of the Ndembu ritual*. (s. 93-111). Ithaca and London: Cornell university Press.

Turner, V. (1974). Liminal to Liminoid, in Play, Flow and Ritual. *Rice University Studies Vol 69(3)* , s. 123-164.

Vacher, M. (2006). Hjemmet - kulminationen af en tilegnende praksis. <http://boligforskning.dk/node/213> .

van Krieken, R. (2002). *Norbert Elias*. Kbh: Hans Reitzel.

Winther, I. W. (2004). *Hjem og hjemlighed - en kulturfænomenologisk feltvandring*. Kbh: Danmarks pædagogiske bibliotek.

Winther, I. W. (2012). Hjemmet. I M. Raunkiær, & M. Holen, *Primærsektor. Det nære sundhedsvæsen*. (s. 87-105). Kbh: Munksgaard.